

Қахрамон Раҷабов, Акбар Замонов

ТАЪРИХИ ЎЗБЕКИСТОН

(солҳои 1917 – 1991)

*Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 10-уми
муассисаҳои таълими миёна*

Нашри якум

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
тасдиқ кардааст*

Хонаи эҷодии таъбу нашри ба номи Ғафур Ғулом
Тошканд – 2017

Муқарризон:

А.А.Маврулов – роҳбари Маркази ғояи миллӣ ва мафкураи илмӣ-амалии республика, доктори илмҳои таърих, профессор;

С.И.Иноятов – профессори Донишгоҳи давлатии Бухоро, доктори илмҳои таърих;

Ш.Эргашев – ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи таърихи ФУ Ўзбекистон, номзади илмҳои таърих;

Б.А.Пасилов – ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи таърихи АУ Ўзбекистон, номзади илмҳои таърих;

И.М.Шамсиева – ходими калони илмии Маркази таърихи навтарини Ўзбекистони назди ФУ Ўзбекистон, номзади илмҳои таърих;

И.Э. Шоймардонов – муаллими коллеҷи кишоварзӣ дар Яккабоғ;

Ф.С.Амонова – омӯзгори фанни таърихи мактаби рақами 248-уми ноҳияи Мирзо Улуғбеки шаҳри Тошканд;

А.Бодиров – омӯзгори фанни таърихи литсейи академии назди Донишгоҳи давлатии Самарканд.

Мувофиқи хулосаи гурӯҳи корбастон аз рӯйи ба нашр тайёркунӣ ва чопи адабиётҳои таърихӣ аз ҷониби Шӯрои илмӣ-методии фанни таърихи Маркази таълими республика ба нашр тавсия гардидааст.

Нусхаи аслии китоби дарсӣ дар Маркази мувофиқгардонӣ-методӣ аз рӯйи масъалаҳои таърихи навтарини Ўзбекистони ФУ Республикаи Ўзбекистон, ҳамчунин Пажӯҳишгоҳи таърих тайёр шудааст.

Рачабов, Қаҳрамон

Таърихи Ўзбекистон: Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 10-уми муассисаҳои таълими миёна –Қ.Рачабов, А.Замонов. Нашри якум. –Т.: ХЭТН ба номи Ғафур Ғулом. Соли 2017, – 144 саҳ.

МУҚАДДИМА

Донишомӯзони гиромӣ!

Сабақҳои таърих. Таърих ба халқ сабақ ва маърифат медиҳад. Таърихро наомӯхта, ояндаро дарк карда намешавад. Ҳар як инсон, ҳар як халқ гузашта ва саргузашти худро ба воситаи дақиқназарона хондану омӯختан ва мутолиаи китобҳои таърихӣ аз тарафи аҷдод офаридашуда доништа мегирад. Таърих маҳсули ниҳоят нодир ва муъҷизавии ақлу идрок ва тафаккури инсон аст, ки бо қудрати маънавӣ ва кӯмаки он мо ба тамоми саргузаштҳои одамон ҳамдаму ҳамнафас мегардем, тамоми ҳаяҷону силсилаи асрҳои сипаришуда, муборизаву зиддиятҳоро пеши назар чилвагар месозем. Инсон аз таърих таълиму тарбия мегирад, таърих сабақи калон мегардад. Қисмати миллате, ки аз сабақҳои таърих барои худ хулосаи зарурӣ набаровардааст, дирӯзи худро хуб намедонад, худ аз худ равшан аст.

Тараққиҳои машҳури Ўзбекистон, намоёнҳои бузурги ҳаракати чадилия Абдурауф Фитрат соли 1917 дар бораи аз таърих сабақ бардоштан чунин иброз дошта буд: «Таърих илмест, ки гузаштаи миллат, сабақҳои тараққиёт, ҳамчунин сабақҳои таназзули онро меомӯзонад».

Сабақҳои таърих имрӯзҳо ҳам моро ба хушёрӣ даъват месозанд. Хусусан дар баъзе давлатҳои ҷаҳон ва баъзе мамлакатҳои бо Ўзбекистон ҳамҷавор мавҷуд будани қувваҳои сиёсии аз маҷрояш баровардани барқарории сиёсӣ ва гурӯҳҳои террористӣ касро ба чиддан фикр рондан водор месозад. Донишомӯзони гиромӣ, аз ин рӯ, Шумоён ҳам бояд неъматҳои истиқлол инъомкардаро эҳтиёт намоед, озодӣ ва азму ирода, ҳамчунин ягонагӣ ва якдилиро чун гавҳараки чашм Ҳимоя кунед.

Хусусиятҳои алоҳидаи давраи шӯравии таърихи Ўзбекистон ва масъалаҳои даврандӣ. Саҳифаҳои китоби дарсии мазкур аз мураккабияту зиддиятҳои муҳими таърихи Ватанамон, маҳрумият ва талафотҳои калон, ҳамчунин, муборизаи қаҳрамононаи падару бобоямон барои озодӣ ва истиқлолият, мағлубияту зафарҳо саршор буда, ҳамчунин фаъолияти бунёдкоронаи халқи ўзбек ва меҳнати фидокоронаи онро дар бар гирифта, таърихи давраи шӯроӣ Ўзбекистонро равшан месозад.

Солҳои 1917–1991 давраи шӯроӣро дар таърихи Ўзбекистон ташкил медиҳад. Давраи мазкурро ба 2 марҳалаи калони зерин тақсим кардан мумкин: 1) марҳалаи аввал – солҳои 1917–1924; 2) марҳалаи дуюм – солҳои 1925–1991. Дар марҳалаи якум республикаҳои Туркистон, Бухоро, Хоразм ташкил ёфта бошад, марҳалаи дуюм, аз феввали соли 1925 баробари ташкилҳои РСС Ўзбекистон оғоз ёфта, соли 1991 бо порашавии давлати шӯравӣ ба анҷом мерасад. Марҳалаи мазкур дар навбати худ ба якҷанд марҳалаи хурд тақсим мегардад.

Мулоҳиза!

Даврҳои дар дарсҳои таърихи синфҳои 6–9 гузашта (давраи қадим, асрҳои миёна, давраи нав ва ғайра) дар дохили худ боз даврҳоро дар бар гирифтааст ва онҳо ба кадом мизон вобаста аст?

Президенти Республикаи Ўзбекистон **Шавкат Мирзиёев** 14 декабри соли 2016 дар маҷлиси якҷояи палатаҳои Олий Маҷлис нутқ эрод намуда, таърихи гузаштаи наздикамонро чунин арзёбӣ карда буд: «Дар таърихи чандҳазорсолаи халқи ўзбек чӣ гуна даврҳои мураккаб, озмоишҳои душвор шуданашро ҳамамон хуб медонем».

Таърихи навтарини Ўзбекистон ва комёбиҳои оламшумули муваффақгардида, халқи марду пурматонатамон аз ҳар гуна душворӣ, монета ва озмоишҳо бо қувваи худ ва иродаи хеш гузаштан қодир аст гуфта ошкоро иброз доштан пурра асос мегардад. Мо хотираи неки аҷдодро эҳтиёт намуда, дар қалбамон абадан нигоҳ медорем, намунаи иродаи мустақкам, фидокорӣ ва часоратро дар амал намоиш дода, аз устод ва мураббӣён, ҳамзамононамон беҳад фахр мекунем, ки ба равнақи ҳамаҷонибаи Ватанамон ҳастии худро бахшидаанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар синфи 9 аз фанни таърихи Ўзбекистон таърихи кадом давраро омӯхтед?
2. Сабакҳои таърих барои фаъолияти инсон чӣ гуна аҳамият дорад?
3. Ба фикри Шумо, даврандиги таърихи давраи шӯравӣ дар Ўзбекистон дар асоси кадом мизон амалӣ шудааст?

БОБИ I. БА РОҲ МОНДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИ ДАР КИШВАРИ ТУРКИСТОН ВА МУБОРИЗАИ ХАЛҚИ ЎЗБЕК БАРОИ МУСТАҚИЛИЯТ (СОЛҲОИ 1917–1924)

§ 1. Кишвари Туркистон дар байни моҳҳои феврал-октябри соли 1917

Истиқлолият– орзуи асринаи халқҳои Туркистон. Таҷрибаи таърихӣ чунин собит мекунад, ки падару бобоёнамон асрҳои аср ба оилаҳои худ, хоки муқаддас, эътиқоди динӣ, урфу одат ва анъанаҳои худ содиқ монданро кори бузург пиндоштаанд. Барои халалдор нашудани дахлнопазирии урфу одатҳо ҳазорон-ҳазор фарзандони содиқи халқи ўзбек чони худро нисор карданд, дар набардҳо барои мустақилияти кишвари худ шаҳид гардиданд. Аз айёме, ки минтақаи Туркистон аз ҷониби империяи Руссия забт гардид, ҳаракати бардавоми милли-иқтисодӣ барои дарки худшиносии миллии халқ, озодӣ ва мустақилияти Ватану миллат дар боби мустақамшавии саъю кӯшиш баҳри ватанпарварии он таъсири бузурге расонд. Маълум аст, ки ҷадидони Туркистон марҳала ба марҳала амалӣ гардондани ислохотҳо, пешрафт ва ривожёбиро фақат бо роҳи осоишта, ба воситаи парламент муваффақ шуданро ба нақша гирифта буданд.

Вале ҷараёни воқеаҳои соли 1917, чуноне ки назариётчиҳои бузурги ҳаракати ҷадидӣ **Абдурауф Фитрат** ҳамон вақт чунин навишта

Мулоҳиза! Ба дониши дар синфҳои 8–9 андӯхтаатон таъя намуда, ба амал баровардани ислохот ба воситаи парламент гуфта, кадом ҷараён фаҳмида мешавад мулоҳиза ронед.

буд: «балои дар Руссия сар бардошта – балои болшевик» нисбати қувваҳоро тамоман тағйир дод. Фарзанди дигари фидокори халқи ўзбек **Маҳмудхӯча Бехбудӣ** шиори «Ҳақ гирифта хоҳад шуд, дода намешавад» ба даъвати ҷанговаронаи тамоми миллат табдил ёфт. Мубориза барои мустақилии ва озодӣ дар Туркистон ба роҳ мондани мухторият бо роҳи парламент, фаъолияти тараққиҳоҳон ва ҷадидони Туркистон, ба воситаи роҳи парламент аз байн зиёда аз 100 сол бештар вақт гузашта бошад ҳам имрӯзҳо ҳодисаи ба диққат сазовор ба ҳисоб меравад.

Худро озмуда бинед!

Шиори Махмудхӯча Бехбудӣ – ин ...

Абдурауф Фитрат – ин ...

Инқилоби феврал ва таъсири он ба кишвари Туркистон. Дар таърихи инсоният чунин воқеаҳо мешаванд, ки тақдирӣ минбаъдаи садҳо халқҳои дар давлат ва мамлакатҳои яклухт зиндагонӣ кунандаро тағйир медиҳад. Яке аз чунин воқеаҳо **инқилоби февралӣ** Руссия мебошад, ки **27 феввали соли 1917** (бо ҳисоби нав 12 март) рӯй додааст.

Дар ёд доред! Дар ҳуди санаи мелодии Туркистон ҳисоби наву кӯҳнаи сол мавҷуд буда, дар китоби дарсӣ санаҳои таърихӣ то 31 январи соли 1918 бо ҳисоби кӯҳна, аз 14 феввали соли 1918 эътиборан бо ҳисоби нав дода мешавад. Чунки бо декрети махсус аз тарафи Шӯрои Комиссарони Халқи (Руссия) РСФСР аз 26 январи соли 1918 дар ҳудуди Руссия тақвими григорянӣ қорӣ гардида, фарқияти 13-рӯзаи дар амал буда барҳам зада шуд. Алқисса, баъди 31 январи соли 1918 ба 1 феврал не, балки ба 14 феврал мегузаранд. Тақвими мазкур дар кишвари Туркистон ҳам татбиқ гардид.

Дар пойтахти империяи Руссия Петроград ҳамон вақт гирдиҳамоӣ ва ошӯбҳо сар зада, бо ғалабаи инқилоби феврал ба анҷом расид. Инқилоби феврал ба самодержавие дар ҳудуди империяи Руссия барҳам дода, ба ҳукмдорӣ бебадали император хотима бахшид. Императори Руссия Николай II бо ихтиёри худ 2 март аз тахт даст кашид. Дар Петроград Кумитаи муваққатии думаи Руссия ташкил ёфт. Шӯрои депутатҳои коргарон ва сарбозон интиҳоб гардид. Рӯзи 1 март дар Маскав, тамоми мамлакат ҳукмронии ҳокимияти нав ба роҳ монда шуд. Ба ҳукумати муваққатӣ Георгий Лвов (март-июли соли 1917) ва Александр Керенский (июл-октябри соли 1917) сарварӣ карданд.

Инқилоби феврал ба аз ҷиҳати сиёсӣ бедоршавии аҳолии мусулмони кишвари Туркистон, ба майдони сиёсӣ баромадани қувваҳои нав, ки ба тағйиротҳои демократӣ сарварӣ карданӣ буданд, аҳамияти калон касб намуд. Ҷадидон асоси қувваҳои демократии миллии ба майдони сиёсат баромадаистода гардиданд. Онҳо ғояҳои худии тараққиёт ва мустақилияти халқҳои таҳҷоии минтақаро бо ғояҳои инқилоби феврал

пайваста, барои ба амал баровардани тамоилҳои худашон эълон-карда ғаёлона шурӯъ намуданд.

Ғаёлияти Кумитаи туркистонии ҳукумати Муваққатии Руссия. Рӯзи 2 март соли 1917 Шӯрои депутатҳои коргарон (Шӯрои Тошканд) ташкил ёфт. Баъди ба роҳ мондани ҳокимияти ҳукумати муваққатӣ генерал-губернатори кишвари Туркистон ва кӯмондони Округи ҳарбии Туркистон генерал А.Н.Куропаткин ва ёварони ӯ аз вазиғаашон сабуқдӯш гардиданд, 31 март ба ҳабси хонагӣ маҳкум

Худро озмуда бинед!

Инқилоби феврал ин ...

Кумитаи муваққатӣ ин...

гардиданд.

Аз ҷониби ҳукумати муваққатӣ 7 апрели соли 1917 барои идоракунии кишвари Туркистон аз 9 нафар иборат кумитаи Туркистон ташкил ёфт ва дар Тошканд ба ғаёлият шурӯъ намуд. Ба кумитаи Туркистон вакили ҳизби кадетҳо **Николай Шчепкин** ва аз ҳизби эсерҳо **Владимир Накивкин** раисӣ карданд. Ба таркиби он ба ғайр аз аврупоиён вакилони халқҳои туркӣ Муҳаммадҷон Тинишбоев, Алихон Букейхонов, Садрӣ Мақсудӣ, Абдулазиз Давлетшин ҳам дохил карда шуданд. Аммо аксари онҳо шароити маҳаллии Туркистонро хуб наметонистанд, баробари ин сиёсатмадорони беқувва ба ҳисоб мерафтанд. Дар асл, ҳукумати муваққатӣ генерал губернатори Туркистонро ба кумитаи Туркистон иваз намуда, аз рӯйи эътибори моҳият идоракунии кишварро иборат аз мустаҳкамликдорӣ чун пештара нигоҳ дошт. Танҳо номи он тағйир ёфт ҳалос. Ҳолати мазкур, албатта ҳис нашуда намонд ва ба ҳолатҳои гуногун оварда расонд. Ба зудӣ байни кумитаи Туркистон бо ташкилотҳои маҳаллӣ, сиёсӣ ва ҷамоавӣ, ҳамчунин шӯроҳо (Шӯрои Тошканд) барои ба вучуд омадани зиддиятҳои гуногун сабаб шуд.

Ғаёлияти Курултойҳои мусулмонони умумитуркистонӣ, ҳамчунин ташкилотҳои «Шӯрои Исломия» ва «Шӯрои уламо». 14 март соли 1917 дар шаҳри Тошканд ташкилоти иҷтимоӣ-сиёсии тараққиҳоҳони Туркистон «Шӯрои Исломия» ташкил ёфт. Ба ташкилот Абдулвоҳидқорӣ Абдурауфқорӣ ўғли, баъдтар Убайдуллоҳҷа Асадуллоҳҷаев (Убайдулло Ҳҷаев) раис интиҳоб шуданд. Дар ғаё-

Дар ёд доред!

Ба таркиби кумитаи Туркистон ягон вакили халқи ўзбек дохил карда нашудааст.

лияти «Шўрои Исломия» Мунавварқорӣ Абдурашидхонов, Маҳмудхўча Бехбудӣ, Мустафо Чўкай, Аҳмад Зақӣ Валидӣ, Ислому Султон Шоаҳмедов, Тошпўлодбек Норбўтабеков барин шахсон нақши муҳим бозиданд. 16–26 апрели соли 1917 дар шаҳри Тошканд бо ташаббуси ташкилот Қурултойи 1 мусулмонони умумитуркистонӣ шуда гузашт.

Дар таърих бори аввал Қурултойи мусулмонон дар миқёси Туркистони умумӣ даъват гардида, дар он оиди саъю кўшиши қатъии

Убайдулло Хўчаев

Мулоҳиза! Ба дониши дар синфи 9 андўхтаатон така намуда, оид ба ташкилїбии генерал-губернатори Туркистон ва аз чиҳо иборат будани хосиятҳои ба худ хоси идоракунии он ба хотир оваред. Аввалин генерал-губернатори он кї буд?

халқҳои таҳҷой ба сўйи мухторият, химояи пайвастаи анъанаҳо, урфу одатҳо ва тарзи зиндагонии худї харф зада шуд. Дар он Маркази Миллии мусулмонони Туркистон – **Шўрои мусулмонони кишвари Туркистон** (Краймусовет) ташкил ёфт. Мустафо Чўкай ба он раис, Мунавварқорӣ Абдурашидхонов ва Аҳмад Зақӣ Валидӣ котиб интихоб шуданд. Дар барномаи ташкилоте, ки қурултой қабул кард, вазифаи дар байни мусулмонон паҳн кардани ғояҳои гузарондани ислоҳот, дар зери маслаку фикри ягона муттаҳидсозии тамоми мусулмонҳои минтақа, мубориза барои мухторият додани ба Туркистон пеш гузошта шуд. Моҳи апрели соли 1917 шубҳаҳои ташкилот дар Самарқанд, Қўқанд, Намангон, Андичон, Марғелон, Скобелев (Фарғона), Марв, Туркистон, Оқ –

Аҳмад Зақӣ Валидӣ

мачит (Қизилўрда), Ўш ва дигар шаҳрҳо ташкил ёфтанд. Дар Тошканд тахти унвони «Шўрои Исломи» рўзнома ҳам интишор ёфт.

Вале байни зиёеёни тараққиҳоҳ (чадидон) ва баъзе уламоҳои тарафдори сохти кухна номуросоӣ ба амал омада, дар сафи ташкилоти «Шўрои Исломи» тақсимот сар зад. Июни соли 1917 аз ташкилот як гурӯҳ уламо чудо шуда, дар Қўқанд ва Тошканд ба чамъияти нав «Шўрои уламо» асос гузоштанд. Шуъбаҳои чамъият дар Тошканд, Қўқанд, Самарқанд, Намангон кори фаъолонро пеш бурданд. Ба шуъбаи тошкандӣ Шералӣ Лапин сарварӣ мекард. Дар шуъбаи аз ҳама калони чамъият – Қўқанд Мулло Муҳиддинхон, Мулло Улуғхон Тўраев раисӣ кардаанд. Мувофиқи барнома ва низоми чамъият дар сохтори дохилаи сиёсӣ қатъан риоя намудан ба қонунҳои шариат, ба ривож додани суннатҳои миллӣ-динӣ даъват гардида, аз ҷиҳати иқтисодӣ ҷонибдорӣ кардани мақсадҳо баён шуда буд. Аз ҷониби «Шўрои уламо» маҷаллаҳои «Ал-Изоҳ», «Ал-Ислоҳ» чоп карда шуданд. Бо ташаббуси уламо сентябри соли 1917 дар Тошканд Қурултойи мусулмонони Туркистон ва Қазоқистон гузаронда шудааст. Дар он уламогӣён ва шўрои исломгароён бо ҳам муттаҳид шуда, ҳизби сиёсии «Иттифоқи мусулмин» ташкил карданд. Моҳи майи соли 1918 аз ҷониби болшевикон ташкилотҳои «Шўрои Исломи» ва «Шўрои уламо» барҳам зада шуд.

Дар хотир доред!

Ҳамин тавр, дар Туркистон чун Руссия дуҳокимиятӣ не, балки се-ҳокимиятии зерин пайдо гардид:

- * Аввал, Кумитаи муваққатии туркистони Ҳукумати муваққатии Руссия;
- * Дуюм, шўроҳои маҳалливу марказии депутатҳои коргарон ва аскарони Туркистон;
- * Сеюм, ташкилоти (чамъияти) «Шўрои Исломи»-и чадидон ва шуъбаҳои он дар маҳалҳо, Шўрои мусулмонони кишвари Туркистон дар Тошканд (Краймуссовет) – Маркази Миллӣ.

Вале зиддияти ғоявии чадидон ва уламо торафт саҳттар шуда буд. Ҳолати мазкур ба дигар қувваҳои сиёсии минтақа – ба вакилони болшевикон ва ҳизбу эсерҳои чап даст дод.

«Шӯрои Исломия»

«Иттифоқи
муслимин»

«Шӯрои уламо»

Эзоҳи истилоҳот!

Мухторият – ҳуқуқи дар ягон ҳудуд мустақилона ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ.

Кадетҳо – аз сарҳарфи ибораи «демократҳои конституционӣ» гирифта шудааст. Соли 1905 дар Руссия ташкил ёфтааст. Аъзои ҳизбе бо номи ҳизби конституционӣ-демократӣ.

Эсерҳо – С (ес) – сотсиал; Р (ер) – револютсион (инқилобӣ), яъне, аз номи инқилобгароёни сотсиалӣ гирифта шуда, онҳо дар дохили шӯроҳо гурӯҳи ҳимоякунандаи манфиати деҳқонон буданд.

Болшевик – (русӣ, большой, больше – калон, бисёр). Соли 1903 дар анҷумани II-юми аз Ҳизби коргарони сотсиал-демократии Руссия гурӯҳи дар асоси бисёрии аъзо ташкилшуда ба болшевикон, камшумрон бошад, ба меншевикон ҷудо шуданд.

Шуъба – қисм, соҳа.

Савол ва супоришҳо:

1. Орзуи асринаи халқҳои Туркистон чӣ буд?
2. Туркистониён аз инқилоби феввали соли 1917 чиро мунтазир буданд?
3. Баъди дигаргуниҳои феввали соли 1917 дар Туркистон чӣ гуна навиғариҳо рӯй доданд?
4. Дар шароити нави таърихӣ дар назди ҷадидони Туркистон чӣ гуна вазифаҳои таъхирнопазир меистоданд?
5. Қурултойи I мусулмонони умумитуркистонӣ ба кадом масъалаҳо бахшида шуд?
6. Вазифаи хонагӣ: ҷадвали поёниро пур кунед!

Ташкилот	Вақти ташкил ёбӣ	Иштирокдорон	Фаъолият	Нашрҳо
«Шӯрои Исломия»				
«Шӯрои уламо»				

§ 2. Ба тарзи маҷбури ба роҳ мондани ҳокимияти шӯроҳо дар Туркистон ва диктатураи болшевикон

Табаддулоти Октябри дар Руссия, ҳамчунин таъсири он ба кишвари Туркистон. Охири август – аввали сентябри соли 1917 болшевикон дар Шӯроҳои Петроград ва Маскав бисёрхоро дар бар гирифтанд ва барои ишғоли ҳокимият ба табадуллоти ҳарбӣ тайёри диданд. Шаби аз 24 октябр ба 25 октябр гузаранда коргарони силоҳдор якҷоя бо аскарони гарнизони Петроград ва баҳрнавардони флоти Балтика ба саройи зимистона зада даромаданд ва аъзои маҷлис гузаронда истодаи ҳукумати муваққатиरो ба ҳабс гирифтанд. Дар анҷумани II Шӯрои умумируссиягӣ болшевикон сараввал дар ҳамкорӣ бо эсерҳои чап вожгун гардидани ҳукумати муваққатиरो ҷонибдорӣ карда, декретҳоро дар бораи сулҳ ва замин эълон намуданд.

Мулоҳиза!

Ба дониши дар синфҳои 8–9 андӯхтаатон таъя намуда, ба истилоҳи декрет эзоҳ диҳед. Декрет аз дигар ҳуҷҷатҳои қонунгузори ҷи гуна фарқ дорад?

Таҳти сарвари Владимир Илич Улянов (Ленин) ҳукумат – Шӯрои комиссарони халқ (ШКХ) ташкил ёфт. Болшевикон муқовимати шахсонии содиқи ҳукумати муваққатиरो дар Петрограду Маскав барҳам зада, дар марказҳои муҳими шаҳрҳои саноатии Руссия ба зудӣ ҳокимияти худро ба роҳ монданд.

Тирамоҳи соли 1917 дар дасти Шӯрои дар зерии таъсири болшевикон будаи ҳокимияти Туркистон шарту шароити объективӣ набуд, таъсири болшевикон дар байни омма ҳам суст буд. Дар ин ҷо қувваи асосӣ

Дар хотир доред!

Дар натиҷаи табаддулоти октябри дар Руссия таҳти сарпарастии Ленин ҳокимият аз ҳукумати муваққатӣ ба дасти ҳизби болшевикон гузашт.

ҳизби эсерҳо ва миллатҳо ба ҳисоб мерафт. Вале дар ҷунин шароити мураккаб қувваҳои сиёсии миллии Туркистон ва сарварони онҳо қудрати болшевиконро ба қадри зарурӣ арзёбӣ накарданд ва барои

мубориза ба муқобили он ба қадри зарурӣ муттаҳид шуда натавони-
станд. **Дар Тошканд ба роҳ мондани ҳокимияти шӯроҳо ва ташкилёбии
Шӯрои Комиссарони халқи кишвари Туркистон.** Хабарӣ табаддулот 27
октябр ба Тошканд расида омада, болшевикон ва эсерҳои чап барои
бо зӯроварӣ ба даст овардани ҳокимият ба мубориза бархостанд.
Шӯрои Тошканд, ки ба он болшевикон роҳбарӣ мекарданд, коргарон
ва аскарҳоро ба ошӯбҳо даъват сохт. Аммо генерал П.Коровиченко,
ки саркомиссари кишвари Туркистон таъин гардида буд, бо қисмҳои
содикмонда ба он монегӣ кард. Аз 28 октябр эътиборан дар шаҳри
нави Тошканд ҳарбу зарбҳои яроқнок авҷ гирифт. Баъди набардҳои
чоррӯза дар қисми шаҳри нави Тошканд бо зӯроварӣ ҳокимияти
шӯроҳо ба роҳ монда шуд. Вале дар ҳарбу зарбҳои яроқнок амалан
аҳоли иштирок накард. Ноябри соли 1917 дар Самарқанд, Скобелев
ва дигар шахрҳо ҳам ҳокимияти шӯроҳо ба роҳ монда шуд. Дар
анҷумани кишвари III шӯроҳои депутатҳои халқ ва аскарон, ки 15–22
ноябри соли 1917 ба амал омад, иборат аз эсерҳои чап, болшевикон
ва максималистон ҳукумати шӯравӣ – Шӯрои Комиссарони Халқи
кишвари Туркистон ташкил ёфт. Дар ҳукумат 8 ҷой ба эсерҳои чап,
7 ҷой ба болшевикону максималистон дода, ҳамчунин он фақат
бо зӯри аврупоиён ташкил ёфт. Ба лавозими раиси ШКХ кишвари
Туркистон болшевик Фёдор Колесов таъин шуд, ки касбаш нақшакаш
буд. Комиссари ҳарбӣ аробакаш Й. Перфилев, ба дигар лавозимҳои
комиссарӣ одамони маълумоташон миёна таъин гардиданд. Ба
таркиби ҳукумат ягон вакили халқи маҳаллӣ дохил карда нашуд ва он
ҳолати тасодуфӣ набуд. Хуллас, дар Туркистон ҳукумати болшевикон
ба коргарони аврупоӣ, гвардиячиёни сурх ва дигар қисмҳои ҳарбӣ
таъя намуда, дар минтақа диктатураи худро ҷорӣ кард.

Худро озмуда бинед!

Қувваҳои ишғолкунандаи қасри зимистона ин ...

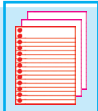
Владимир Улянов ин ...

Ф.Колесов ва Й. Перфилевҳо ин ...

**Муборизаи болшевикон ва эсерҳои чап ба муқобили ҷадидони
Туркистон.** Дар айёми мураккабе, ки тақдирӣ минбаъдаи Туркистон
ҳал мегардад, дар масъалаи муносибат ба болшевикон ва ҳукумати
шӯроҳо байни «Шӯрои уламо» ҳамчунин, Маркази Миллӣ (Краймус-

совет), ки аз тараққиҳоҳон иборат буда, вакилони асосии аҳолии мусулмон ба ҳисоб мерафтанд, мубориза ба авчи аълояш расид. Сарварони шуъбаи тошкандии ташкилоти «Шӯрои уламо» (Шералӣ Лапин ва дигарон) болшевиконеро ҷонибдорӣ карданд, ки бо зӯрварӣ ҳокимиятро ба даст гирифта буданд. Шӯрои Марказии (Маркази миллӣ) мусулмонони кишвари Туркистон ба ҳамкорӣ бо болшевикон зид баромада, аввали моҳи ноябр аз Тошканд ба Қўқанд кўч бастанд. Фаъолияти худро дар водии Фарғона пурзўр карданд. Ташкилоти «Шӯрои Исломия» ҳам дар ин лаҳза қароргоҳи худро ба Қўқанд кўчонд.

Бо ташаббуси «Шӯрои уламо» дар шаҳри Тошканд 12–15 ноябри соли 1917 «кенгаши муттаҳидаи гурӯҳҳои мусулмонҳои гуногун» гузаронда, дар он вакилоне, ки аз Сирдарё ва Самарқанд омада буданд, иштирок намуданд. Ба тартиби рӯзи машварат масъалаи «Ташкилкунӣ ҳокимият дар Туркистон»-ро гузошта буданд. Кенгаш ташкил додани ҳукумати коалитсионӣ, дар он нисфи вакилӣ ба аҳолии мусулмон дода шуданаш маъқул ёфт. Аммо фикри ташкил додани ҳукумати коалитсионии уламоҳо таҳти сарвари Шералӣ Лапин бо болшевикон қатъан рад гардид. Ин талаби уламоро қувваҳои демократии миллӣ ҳам ҷонибдорӣ накарданд. Ҷадидон ва ҳамсафони онҳо «Шӯрои Исломия», ҳамчунин Шӯрои Марказии (Маркази Миллӣ) мусулмонони кишвари Туркистон бо таклифи даъватсозии Қурултойи мусулмонони умумитуркистонӣ ва дар он ба Туркистон додани мақоми мухторият ба майдон баромаданд. Болшевикон аз ҳама аввал ба муқобили тараққиҳоҳони Туркистон ва ҷадидон муборизаи беамон шурӯъ намуданд.

Эзоҳи истилоҳот!

Максималистон – чараёни сиёсӣ, ки низоми мавҷудаи давлатиро ба зерӣ тозиёнаи танқид гирифта, гузарондани тағйиротҳои радикалӣ ва ислохотҳои талаб мекард.

Ҳукумати коалитсионӣ – иттиҳодияи ихтиёрии ташкилкунӣ мувофиқ шудан ба мақсади умумӣ, аз ҷониби якчанд хизб иттифок шуда идоракунии ҳукумат

Савол ва супоришҳо:

1. Омилҳои замонавӣ аз ҷониби болшевикон гузарондани Табаддулоти октябрӣ аз ҷиҳати иборат аст?

2. Дар Руссия ва Туркистон роҳбарони ШКХ кӣҳо буданд?
3. Баъди ташкил ёфтани Шӯрои Комиссарони халқи кишвари Туркистон таркиби он аз кӣҳо иборат буд? Барои чӣ ба таркиби ҳукумат вакилони аҳолии маҳаллӣ дохил карда нашуд?
4. Барои бо таъсири болшевикони ба дасти шӯроҳо даромадани Туркистон шарту шароит набошад ҳам, аз чӣ сабаб онҳо ба мақсади худ расиданд?
5. Аз чӣ сабаб Шӯрои Марказии мусулмонони кишвари Туркистон ва ташкилоти «Шӯрои Исломия» қароргоҳи худро тағйир доданд?
6. Машқи корбурд бо санаҳо: оид ба воқеаҳои санаҳои поёни ва натиҷаҳои онҳо маълумотҳо чамъ оваред.

№	Сана	Воқеа	Натиҷа
1	15 – 22 ноябр		
2	12 – 15 ноябр		
3	27 октябр		
4	24-25 октябр		
5	28 октябр		

§ 3. Мухторияти Туркистон – марҳалаи нав дар таърихи давлатдорӣи халқи таҳҷой

Ташкилӣ ва фаолияти ҳукумати Мухторияти Туркистон. 26–28 ноябри соли 1917 дар шаҳри Қўқанд Қурултойи IV факуллодаи мусулмонони кишвари Туркистон шуда гузашт. Масъалаи шакли идоракунии Туркистон дар маркази диққату эътибори қурултой қарор дошт. Аз рӯйи масъалаи мазкур бисёрҳои ба сухан баромада, республикаи худмухтор эълон кардани Туркистон бо назардошти мақсадҳои иҷтимоӣ будани аҳолии кишвар ва ба он мувофиқ буданаширо зикр намуданд. Фикри эълон кардани мухторият ва истиқлолиятро ҳамма пазируфтанд.

Дар қарори бегоҳии рӯзи 27 дар қурултой қабулгардида чунин баён гардида буд: «Аҳолии мансуби миллатҳои гуногун, ки дар Туркистон зиндагонӣ мекунанд, иродаро аз хусуси худмуайянкунии ҳуқуқҳои худии халқҳо, ки инқилоби Руссия даъват намудааст, намоем қарда, Туркистонро дар таркиби Республикаи Федеративии Руссия аз ҷиҳати

хуқуқӣ мухтор гуфта эълон мекунад, баробари ин шакли қарор ёфта-ни мухториятро ба маҷлиси таъсисӣ ҳавола мекунад. Қурултой мутта-сил ҳимоя кардани ҳуқуқҳои гурӯҳҳои хурди миллии масқуни Туркист-онро тантанавор эълон намуд.

28 ноябр номи ҳукумати мазқури таркибёбанда муайян гардида, Мухторияти Туркистон меномидагӣ шуд. Қурултой дар чамъомади ҳамонрӯза то даъвати Маҷлиси таъсисӣ умумируссиягӣ ҳокимият бояд дар дасти **Шӯрои муваққатии Туркистон ва Маҷлиси халқи (миллати) Туркистон** бошад гуфта қарор қабул кард.

Мулоҳиза!

Дар машварат маркази Мухторият шаҳри Қўқанд муайян гардид. Ба дониши пештар омӯхтаатон така намуда, ба шумурдани омилҳои қабул кардани қарор ҳаракат кунед

Дар қурултой аз 8 нафар аъзои Шӯрои муваққатии Туркистон ҳукумати Мухторияти Туркистон ташкил ёфт. Сарвазир ва ҳам-чунин вазири қорҳои дохилии ҳукумат Муҳаммадҷон Тинишбоев ин-тиҳоб гардид. Ислон Султон Шоаҳмедов – ёвари Сарвазир, Мустафо Чўқай – вазири қорҳои хориҷӣ, Убайдулло Хўҷаев – вазири қарбӣ, Ҳи-доятбек Юрғули Агаев – вазири бойиғариҳои замин ва об, Обидҷон Маҳмудов – вазири хўроқворӣ, Абдурахмон Ёрозаев – ёвари вазири қорҳои дохилӣ, Соломон Герсфелд – вазири молия таъин гардиданд. Дар таркиби ҳукумат минбаъд баъзе тағйиротҳо рӯй доданд. Мустафо Чўқай ба иҷрои вазифаи Сарвазир шурӯъ намуд.

Бо фарқ аз комиссарони болшевики бедониш ва ба касби худ белаёқати ҳокимияти шӯроҳо **соҳиби маълумоти олии ҳуқуқшинос** будан аз то чӣ андоза баланд будани аксари вазирони ҳукумати мухторият дараҷаи дониши онҳо далолат медиҳад.

Баъди анҷоми қурултой 1 декабр **Мурочиатно-маи** махсусе эълон гардид, ки ба он аъзои (8 нафар) ҳукумати муваққатии Мухторияти Туркистон имзо гузошта буданд. Дар мурочиатнома тамоми аҳолии Туркистон қатъи назар аз начот, миллат, дин, чинс, синну сол ва этноқоди сиёсӣ ба якдилӣ ва ҳамраъӣ даъват гардида буд.

Мустафо Чўқай

Обидчон
Маҳмудов

Чонибдории ҳукумати мухторият аз тарафи халқҳои Туркистон. Ҳукумати Мухторияти Туркистон барои тайёркунии конституцияи мамлакат ҳуқуқшиносони номдорро ҷалб сохт. «Эл байроғи», «Бирлик туғи», «Свободный Туркестан», «Известия временного Правительства Автономного Туркестана» барин рӯзномаҳои ҳукумати ба забонҳои ўзбекӣ, қазоқӣ ва русӣ нашр шуданд. Рӯзномаи пештар интишоршавандаи «Улуғ Туркистон» ҳам дар саҳифаҳои худ ба фаъолияти ҳукумати мухторият мақоми алоҳида дод. Барои хубтар кардани кори ноширӣ матбааи О.Маҳмудов ба ихтиёри ҳукумат гузашт. Ҳукумати мухторият ба ташкили кӯшуни

миллӣ шурӯъ намуд.

Дар хотир доред!

Аксари вазирони ҳукумати мухторият соҳиби маълумоти олӣ, мутахассисони баландмалака буданд. Масалан, Муҳаммадҷон Тинишбоев муҳандиси роҳи оҳан, Ислоҳ Султон ўғли Шоаҳмедов, Мустафо Чўқай, Убайдулло Хўҷаев, Абдурахмон Ўрозаев, Соломон Герсфелд ҳуқуқшинос, Ҳидоятбек Юрғулӣ Агаев агроном, Обидҷон Маҳмудов мутахассиси саноати кўхиву кон буданд.

Бо иштироки вазири ҳарбӣ Убайдулло Хўҷаев аввали соли 1918 хангоми азназаргузаронӣ (парад) миқдори аскарон ба 2000 нафар расида буд. Ба ғайр аз ин, дар Қўқанд тақрибан ба ҳамин миқдор миршабон буданд. Ҳукумат дар соҳаи иқтисодӣ ба миқдори 30 миллион сўм баровардани зайёми дохилиро ба роҳ монд. Ҳамчунин, аъзои ҳукумат ба аҳолии Туркистони дар гирдоби гурустагӣ монда ба воситаи Оренбург аз Кавказ овардани ғалла, ҳал кардани ин муаммо қадамҳои амалӣ гузошт. Ҳукумати Мухторияти Туркистон дар фурсати кўтоҳ дар байни халқ эътибори калон пайдо намуд. Шоирони оташнафаси халқи ўзбек, аз қабилҳои Фитрат, Чўлпон, Ҳамза ҳукумати мухториятро ҳамду сано хонда, шеърҳои оташин офариданд. Шаби 27 ноябри мухторият эълонгардидаро Фитрат «Лайлатулқадри миллиамон» номидааст. Дар замири ин суҳанони аллома Фитрат олам-олам маъно мучассам аст.

Дар шаҳру деҳоти кишвари Туркистон мухторият ҳамду сано хонда, намоишҳои бисёрҳазорнафара шуда гузаштанд. Бинобар нигориши рӯзномаи ҳамонвақта дар байрақҳои иштирокдорони намоиш суҳанони «Зинда бод Мухторияти Туркистон ва ҳукумати он!» мавҷ мезад.

Дар анҷумани Шӯрои вилоятӣ, ки дар Самарқанд ба амал омад, ҳозирин барои ба мухторияти Туркистон ҳамроҳ шудани худ қарор карданд ва ба таркиби Маҷлиси Миллӣ 5 вакил интихоб намуданд.

Чуноне ки рӯзномаи «Улуғ Туркистон» нигошта буд, декабри соли 1917 дар Тошканд гирдиҳамой гузаронда шуд, ки 60 000 нафар иштирок намуданд. Иштирокдорони гирдиҳамой, ки таҳти сарвари Муннавварқорӣ гузашт, ҳукумати мухтори Туркистонро яқдилона маъқул донистанд ва эълон намуданд, ки дар Туркистон акнун ғайр аз ҳукумати мазкури муваққатӣ дигар ҳокимиятро эътироф накардаанд.

Аз ҷониби гвардиячиёни сурх ва дашнақҳо торумор кардани ҳукумати мухторият. Қатли оммавӣ дар Қўқанд. Мухторияти Туркистон, ки ҳукумати аввалини демократӣ ва халқпарвари кишвар ба ҳисоб мерафт, афсӯс ки дер давом накард. Болшевикон ва Шӯрои Тошканд (раҳбараш **Иван Тоболин**) онро хавфи калон меҳисобиданд, ҳамчунин ба зудӣ барои ба анҷом расондани он ҳаракат намуданд. Дар анҷумани IV ҷавҳуллодаи 19–26 январи соли 1918 барпошудаи депутатҳои Шӯрои коргарон, аскарҳо ва деҳқонон қарорро бо роҳи истифода аз қувва барҳам додани ҳукумати Мухторияти Туркистон қабул кард. Шӯрои Комиссарони халқи кишвари Туркистон рӯзи 30 январи соли 1918 ҳаракатҳои ҳарбиро оғоз намуд. Болшевикони Туркистон барои ин ба ғайр аз гвардиячиёни сурх дружинаи силоҳдори аз аъзои ҳизби «Дашнақ сутюн» ташкилётро ҳам васеъ истифода бурд. Шаби 30 январ отряди аввалини ҳарбии аз Тошканд фиристодашуда аз Скобелев ба Қўқанд бо тўпҳо ва пулемётҳо расида омад. 31 январ баъди нисфирӯзӣ ҳаракатҳои ҳарбӣ оғоз ёфтанд. 15 феврал бошад, шаҳр дар гирдоби оташ монд.

Дар набарди аввалин ба ғайр аз қўшунҳои миллии мухторият вакилони аҳолии коргарони қўқандӣ иштирок намуданд. Микдори тўдаи асосан бо табар, табарзин, калтак мусаллаҳ ба **10000 нафар** расид. Ба он нигоҳ накарда, ин одамони бесилоҳ дар давоми се рӯз ҳучуми қувваҳои ҳарбии ҳукумати шӯроро, ки ба шаҳри Қўқанд ҳучум карданд, мардонавор бартараф сохтанд.

Сарвари миршабони шаҳри Қўқанд **Кичик Эргаш** қўрбошӣ аз 18 феврал амалан ба роҳбари ҳукумати мухторият табдил ёфт. Тахти сарвари комиссари ҳарбии кишвари Туркистон Е.Перфилев бо аз қисмҳои пиёда, савора ва артилерия 11 эшелон барои мададрасонӣ ба қувваҳои ҳарбии болшевикон ба Қўқанд омад. Ба болои шаҳр дар давоми се рӯз аз тӯпҳо гулӯлаҳо парронда шуд. Силоҳҳои кимиёвиро қор фармуданд. Гвардиячиёни сурх ва дашноқҳо ба шаҳр зулмқори-ро ташкил дода, ба толону тороҷи он шурӯъ карданд. Ҳукумати Мухторияти Туркистон бар асари ҳуҷумҳои шадиди болшевикон вожгун гардид. Аммо дар Қўқанд ва атрофи он аҳолии осоишта толону тороҷ гардида, кушторҳо ба авҷи аъло расид. Танҳо дар Қўқанд дар давоми 3 рӯз 10 000 нафар кушта шуд. Мусулмонҳо ба тарзи оммавӣ қатл гардиданд. Шаҳри Қўқанд куллан вайрон шуд.

Чуноне ки рӯзномаи «Улуғ Туркистон» хабар додааст: «20 феврал рӯзи аз ҳама даҳшатнок дар таърихи Хўқанд (Қўқанд) гардид. Арманҳо фаъолияти ҷудоихоҳӣ нишон доданд...». Мақолаи мазкури рӯзнома бо иборати даҳшатноки «Қўқанд ҳоло шаҳри мурдагон аст» ба анҷом расида буд

Ниҳоят, 22 феввали соли 1918 дар шаҳри Қўқанд дар бинои бонки Рус-Осиё «шартномаи сулҳ» ба имзо расид, ки аз ҷониби болшевикон таҳия гардида буд. Дар моддаи 2 шартномаи мазкур иншо гардида буд: «Аҳоли ҳокимияти Шӯрои комиссарони халқи кишвар ва тамоми ташкилотҳои шӯравии маҳаллиро эътироф менамояд». Оре, қисми қўқандиёни зиндамондаи ба зери оташи тир монда, кушташуда, толо-

Торумори Мухторияти Туркистон аз тарафи аскарони сурх.
Намуди шаҳри Қўқанд. Феввали соли 1918.

ну тороҷ ва таҳқиргардида ба эътироф намудани ҳокимияти шӯроҳо маҷбур гардиданд.

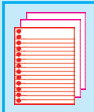
Худро озмуда бинед!

Маркази маъмурии мухторият ин ...

Сарвазирони мухторият ин ...

Курултоӣи IV фақулоддаи мусулмонони умумитуркистонӣ ин ...

Ҳукумати Мухторияти Туркистон ҳамагӣ 72 рӯз амал карда бошад ҳам, он халқи озодихоҳи моро ба мубориза барои мустақилӣ ва истиклоли миллӣ даъват сохт. Мубориза барои мухторият анҷомдодаи равшанфикрони Туркистон эҳсоси Ватан чун эҳсоси муқаддас аз пешғаҳи дил ҷойгир шуда, бесамар намонд. Аввали баҳори соли 1918 сараввал дар водии Фарғона, сипас саросари минтақаи Туркистон ба муқобили режими шӯравӣ ҳаракати истиклолхоҳии силоҳнок оғоз ёфт.

Эзоҳи истилоҳот!

Дашноқҳо (*арманӣ*) – аъзои ҳизби (иттифоқи) «Дашноқ сӯтюн»-и миллатгароёни арман.

Эшелон – (*франс.* – *зина, зинапоя*) бор, техникаи махсус, артиллерия, танк ва поезд ё ки автоколоннаи кӯшунҳо бор кардашуда.

Савол ва супоришҳо:

1. Мухторияти Туркистон дар чӣ гуна шароит ва аз ҷониби кӣ ташкил гардидааст?
2. Шумоён оё Мухторияти Туркистонро ба сифати намунаи давлатдорӣ демократӣ тасвир карда метавонед?
3. Болшевикон ба мухторият аз чӣ сабаб ба сифати хатари калон нигоҳ кардаанд?
4. Сабабҳои асосии мағлубияти ҳукумати мухториятро нишон диҳед.
5. Аз таҷрибаи Мухторияти Туркистон чӣ гуна сабақҳои зарурӣ бардоштан мумкин аст?
6. Вазифаи хонагӣ: Ҷадвали поёниро пур кунед.

Мухторияти Туркистон	Санаи мавҷудият	Шарту-шароити ташкилӣ	Аъзои ҳукумат	Мақомаш дар таърихи мамлакат

§ 4. Ба роҳ мондани низоми идораи ҳокимияти шӯроҳо дар кишвари Туркистон ва тағйиротҳо дар соҳаи иқтисодиёт

Сиёсати пешбурдаи болшевикон дар кишвар ва ташкилҳои РШМС Туркистон ва Ҳизби коммунистии Туркистон. Болшевикон ва эсерҳои чап ҳуқуқи қонунии идоракунии кишвар аз тарафи мусулмононро инкор карда, имконияти бо аҳду паймон ҳал кардани масъаларо оид ба ҳокимият ба нестӣ бароварданд ва бо ҳамин дар ҳаёти сиёсии Туркистон дар оянда ба мухолифат гузаштани қувваҳои миллӣ ва демократиро пешаки муқаррар карданд.

Ҳокимияти шӯравӣ, ки дар марказ болшевикон роҳбарӣ мекарданд, дар кишварҳои канора, аз он ҷумла, Туркистон ҳам барои роҳандозии «мухторияти шӯравӣ» қатъан шурӯъ намуд. Барои иҷрои ин кор аз пойтахти Руссия Маскав бисёр кормандони ҳизбӣ ва шӯравӣ ба кишвари Туркистон фиристода шуданд. Бо фармони сарвари ҳукумати шӯравӣ В.И.Ленин болшевик Пётр Кобозев комиссари фавқуллодаи Осиёи Миёна карда фиристода шуд. 20 апрел – 1 майи соли 1918 анҷумани ҳудудии V Шӯрои депутатҳои коргарон, аскарҳо, крестянҳо, мусулмонон ва деҳқонон дар Тошканд ба амал омад. Вакилони анҷуман дар асоси нишондодҳои сарварони ҳукумати Руссияи шӯравӣ В.И.Ленин ва И.В.Сталин 30 апрел «Низом дар бораи Республикаи Шӯравии Туркистони Федератсияи Шӯравии Руссия»-ро қабул карданд. Мувофиқи низоми мазкур дар таркиби РШФСР ташкил додани Республикаи Шӯравии Сотсиалистии Мухтори Туркистон (РШСМ Туркистон) эълон гардид. Дар анҷуман Кумитаи иҷроияи Марказии РШСМ Туркистон ташкил ёфта, таркиби нави Шӯрои Комиссарони халқи РШСМ Туркистон тасдиқ гардид.

Мулоҳиза!

Дар таркиби генерал-губернатори Туркистон чанд вилоят мавҷуд буд ва оё пайдарҳамии сохти онҳоро медонед? Аз рӯи тақсимои ҳуқуқӣ оё дар байни генерал-губернатори Туркистон ва РШСМТ фарқ ҳаст?

17–25 июни соли 1918 дар Тошканд анҷумани ҳудудии ташкилии созмонҳои болшевикони Туркистон шуда гузашт. Қисми таркибии Ҳизби коммунистии Руссия – ҲКР (б) будани **Ҳизби коммунистии Тур-**

кистон (ҲКТ) аз ҷиҳати ташкилӣ расмӣ гардонда шуд. Дар анҷуман таҳти раисии Иван Тоболин бо 7 нафар Кумитаи Марказӣ интиҳоб гардид. Ба таркиби КМ ҲКТ аз коммунистони маҳаллӣ Низомиддин Хӯчаев ҳам дохил шуд. Дар ҳаёти сиёсии республика Ҳизби коммунистии Туркистон мавқеи сарвариро ишғол намуд.

Фаъолияти мақомоти ваколатдори маркази Туркистон, ҳамчунин муборизаи коммунистони миллӣ ва Бюрои мусулмонон ба муқобили онҳо. Марказ барои амалӣ гардондани сиёсати худ комиссияҳо ва бюроҳои махсусро ташкил дода (Турккомиссия, Туркбюро, Бюрои Осиеи Миёна ва ғайра)-ро ташкил дода, онҳоро ба Тошканд геселонида, ҳамчунин ба воситаи мақомоти (органҳои) мазкури ваколатдор барои идоракунии РШСМ Туркистон ҳаракат намуд. Ба муқобили ин сиёсати шовинистӣ ва мустамликасозӣ коммунистони миллӣ ва Бюрои мусулмонон муборизаи фаёлона пеш бурданд.

Турор Рискулов

Моҳи март соли 1919 дар конфронси II Ҳизби коммунистии Туркистон Бюрои мусулмонони (мусбюро)-и Ҳизби коммунистии Руссия (б)-и кишвар ташкил ёфт. Ба таркиби бюрои мусулмонҳо Т.Рискулов (раис), Н.Хӯчаев, А.Муҳиддинов, Ҷ.Иброҳимов, Ю.Алиев ва дигарон дароварда шуданд. Бюрои мусулмонҳо ба сафи худ коммунистҳои маҳаллӣ ва баъзе чадидонро муттаҳид сохта, сиёсати мустамликавии режими шӯравиро ба зер тозиёнаи танқид гирифтанд. Дар фаъолияти он **Мунавварқорӣ** ва **Абдулло Авлонӣ** иштирок намуданд.

Роҳбарони коммунистони маҳаллии Туркистон барои раҳой аз инқироз ва тангдастӣ барномаи ба роҳи мустақилонаи ҳаёт гузаштанро пеш гузоштанд. Январ соли 1920 раиси Кумитаи иҷроияи марказии РШСМ Туркистон, раиси бюрои мусулмонони кишвар **Т.Рискулов** номи Республикаи Шӯравии Туркистонро тағйир дода, тақлифи ташкил додани **Республикаи Турк**, ҳизби ягонаи коммунистӣ – Ҳиз-

Мунавварқорӣ

Фитрат

би коммунистии халқҳои турки Туркистон (мухтасар ҳизби Турк)-ро пеш гузошт Т.Рискулов бо ин маҳдуд нагардида, масъалаҳои аз нав дида баромадани Конституцияи РШСМ Туркистон, ташкил додани лашкари алоҳидаи мусулмонон, баровардани тамоми қисмҳои номусулмони лашкари сурх аз худуди Туркистон, ҳатто барҳам додани комиссияи Туркистон (Турккомиссия) ва fronti Туркистон (Туркфронт)-ро ба рӯзнома чиддан пеш гузошт. Ба фикрҳои мазкури Т.Рискулов, ки Туркистонро ба сӯйи мустақили мебурд, қўмондони fronti Туркистон

М.В.Фрунзе ва роҳбари ҳукумати шӯравӣ В.И.Ленин қатъан зид баромаданд ва он чомаи амал напӯшид. Тобистони соли 1920 Т.Рискулов аз вазифааш озод гардида, ба Маскав ба кор даъват карда шуд. Вале манфиати халқҳои таҳҷойро ҳимоя кардан, ҳаракатҳои ошкорову пинҳонӣ барои истиқлолияти Туркистон муттасил давом ёфт.

	Худро озмуда бинед!	
	Пётр Кобозев – ин ...	Бюрои мусулмонҳо – ин ...
	Турор Рискулов – ин ...	Худуди РШСМТ – ин ...

Гуруснагӣ дар Туркистон ва оқибатҳои он. Зимистони соли 1917 гуруснагӣ оғоз ёфта, он дар натиҷаи сиёсати қаттолӣ болшевикон пурзӯр гардид. 20 ноябри соли 1918 дар РШСМ Туркистон таҳти раисии Т.Рискулов ба мубориза ба муқобили гуруснагӣ Комиссияи Марказӣ ташкил ёфт. Вале ба ихтиёри комиссия ба қадри зарурӣ маблағ аз тарафи ҳукумати шӯравӣ ҷудо карда нашуд. Аз рӯйи далолати ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, дар водии Фарғона солҳои 1917–1923 бар асари гуруснагӣ 1 миллион нафар, вилояти Самарқанд 200 000 нафар ғавтидаанд.

Вале ба гуруснагии даҳшатнок ва инқирози иқтисодии душвор нигоҳ накарда, аз кишвари Туркистон ба марказ ғизо бурдан торафт пурзӯр гардид. Соли 1920 миқдори маҳсулоти нонӣ ва дигар намудҳои ғизо якчанд маротиба афзудааст. Солҳои 1921–1922 аз Туркистон ба Руссия 4,4 миллион пуд ғалла фиристода шудааст. Ҳамон вақт барои хоҷагии қишлоқи Туркистони ба тайёркунии ғалла ихтисос-

наёфта ин миқдори калон ба ҳисоб мерафт. Дар айёме, ки халқ аз гуруснагӣ азоб мекашид, захираҳои баъзе озуқаворӣ Туркистон аз ҷониби болшевикон дар фронт ба мақсадҳои ҳарбӣ истифода гардид.

Аз коммунизми ҳарбӣ гузаштан ба сиёсати нави иқтисодӣ. Давраи аввалини сиёсати пешбурдаи ҳокимияти шӯравии болшевикон (1918–1920) «коммунизми ҳарбӣ» номида шудааст. Моҳияти он ин тавр буд: тамоми истеҳсолоти саноатӣ дар дасти давлат ҷамъ гардида, дар асоси марказонидани қатъӣ идора шудааст; деҳқонон маҳсулоти аз эҳтиёҷ зиёдтаи худашон рӯндаро ба давлат супурдаанд (развёскаи хӯрокворӣ, яъне тақсимоти он); давлат бошад, тақсимоти хӯрокворӣ ва маҳсулоти саноатиرو ба даст гирифтааст; бозор нест карда, муомилоти пул бо натура (маҳсулот) иваз гардид; аҳолии қобили меҳнат маҷбуран ба меҳнат ҷалб карда шуд (милитаризатсияи меҳнат) ва ғайра.

Сиёсати «коммунизми ҳарбӣ» аз рӯйи моҳияти худ ба зидди халқ нигаронда шуда, ба сифати усули сохтани сотсиализм умуман корношоҷам буд. Ҳукумати шӯравӣ тамоми фабрика, заводҳои Туркистонро аз дасти соҳибони он кашида гирифта, аз он аввал барои ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ба мудофия таъиншуда истифода мебарад. Ҷамъиятҳои, ки бо тадбиргарӣ шуғл меварзиданд, пароканда карда шуданд. Яқоя бо корхонаҳои калону миёнаи саноатӣ банкҳо, нақлиёти роҳи оҳан, матбааҳо ба ҳисоби давлат гузаронда шуданд. Соҳибони мулкҳои хусусӣ муфтхӯрон эълон гардида, аз ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ маҳрум гаштанд. Муносибатҳои бозорӣ рад карда шуд.

Вазъияти душвори иқтисодӣ, аз он ҷумла аҳволи иқтисодӣ дар Туркистон дар соҳаҳои иқтисодӣ, зарурияти дар идоракунии амалӣ гардондани тағйиротҳои куллиро нишон дод. Дар аввали баҳори соли 1921 дар муносибатҳои иқтисодии мамлакат зарурияти гузарондани тағйиротҳои куллиро баръало нишон дод. Анҷумани X ҲҚР (март соли 1921) бо қарори иваз кардани развёрсткаи хӯрокворӣ ба андози ғизо ба кор шуруъ намуд. Моҳияти Роҳи сиёсати нави иқтисодӣ (НЭП) аз ҳамин иборат буд.

Дар РШСМ Туркистон ба сиёсати нави иқтисодӣ гузаштанро анҷумани VI Ҷизби коммунистии Туркистон (август соли 1921) ҳаматарафа асоснок намуд ва баъди он бо қарори анҷумани X Шӯрои РШСМ Туркистон расмӣ гардонда шуд. Асоси НЭП иқтисодӣ, дар

хоҷагии халқ даст кашидан аз роҳбарӣ бо усулҳои ҳарбӣ-коммунистӣ, ба истехсолгар, сараввал деҳқонон як қатор сабукиҳо додан иборат буд.

Дар Осиёи Миёна ба амал баровардани марҳалаи аввали ислоҳоти замину об. Аз тарафи ҳокимияти шӯравӣ бо мақсади барҳам задани мулки хусусӣ дар Осиёи Миёна ислоҳоти замину об амалӣ гардонда шуд. Вай аз 2 марҳала иборат буда, солҳои 1921–1922 ба рӯи об баровардани тадбирҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар РШСМ Туркистон ва РШСМ Қазоқистон марҳалаи аввалро ташкил медиҳад.

Аз ҷиҳати амалӣ ба рӯи об баровардани ислоҳот баҳори соли 1921 оғоз ёфта, он сараввал дар вилоятҳои Ёттисув, Сирдарё, Фарғона, Самарқанд ҷомаи амал пӯшид. Ислоҳоти замину об барҳам задани хоҷагии сарватманду кулакҳо ва аҳолии бодиянишинро ба ҳолати муқим гузарондан; нест кардани заминдорони калон, заминҳоро дар байни деҳқонон, батрақҳо, чоряккорони беамин ва камзамин мувофиқи меъёрҳои меҳнатӣ тақсим карда додан; барҳам задани баъзе пасмондаҳои сиёсати мустамликадорӣ империяи Руссия нигаронда шуд. Кашада гирифтани заминҳои вақф ҳам дар ҷараёни ислоҳот оғоз ёфт. Қурбониёни ислоҳоти ба террор дучорномада монетаи саҳт нишон доданд. Дар РШСМ Туркистон аз тарафи деҳқонони мулкдор ба муқобили ҳокимияти шӯравӣ бисёр ғалаён, ошӯбҳои оммавӣ шуда гузашта, дар баъзе ҳолатҳо он ба дараҷаи шӯриш расид. Ислоҳот вазъияти сиёсии деҳотро ҷиддан шадид гардонд. Дар марҳалаи аввали ислоҳот ба бунёди заминкушоӣ 1722626 десятина замин ҳамроҳ шуд. Вале аз тарафи ҳокимияти шӯравӣ аз ана ҳамин захираҳо ба аҳолии маҳаллӣ 600 000 десятина замин ба мақсади кишту қор ва ҷароғоҳ ҷудо карда шуд.

Ҳокимияти шӯравӣ аз ҳисоби заминҳои аз сарватмандону заминдорони калон кашада гирифта ба ташкили ширкатҳо, коммунароҳо

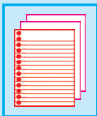
Ҳудро озмуда бинед!

Солҳои 1917–1923 – ин ...

Марҳалаи аввали ислоҳоти замину об – ин ...

НЭП – ин ...

«Коммунизми ҳарбӣ» – ин ...

Эзоҳи истилоҳот!

Пуд – воҳиди ченкунии вазнаш ба 16,38 кг баробар.

Десятина (русӣ десят – даҳ) – дар Руссия то қабул гардидани низоми метрик истифода гардидааст, ченкунии майдони замини ба 1,09 гектар баробар

совхозҳои (хоҷагиҳои давлатӣ) кишоварзӣ шурӯъ намуд. Вале дар онҳо ҳосилнокии меҳнат паст, рағбатноккунонӣ ва таъминоти моддӣ хуб ба роҳ монда нашуда буд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар Туркистон мақсад аз ташкил додани мухторияти шӯравӣ чӣ буд?
2. Мухторияти шӯравии Туркистон мазмунан ва моҳиятан ба манфиати амиқи аҳолии маҳаллӣ ҷавоб дода наметавонист?
3. Зарурияти ташкил ёфтани Ҳизби коммунистии Туркистон ба кадом сабабҳо вобаста аст?
4. Оид ба фаъолияти Турккомиссия чӣ гуфта метавонед?
5. Мақсади асосии ҷорӣ кардани сиёсати нави иқтисодиро оё медонед?
6. Дар марҳалаи аввали ислоҳоти заминкуниро дар Туркистон ба чӣ эътибор нигаронда шуд?
7. Вазифаи ҳонагӣ. Оид ба вазъияти иқтисодии Туркистон чадвалро дар асоси маълумотҳо пур кунед.

Гуруснагӣ дар Туркистон			
Давраш	Сабабҳо	Ҷараёнҳои содиргардида	Оқибатҳо
Ислоҳоти заминкуниро			
Давраш	Сабабҳо	Ҷараёнҳои содиргардида	Натиҷаҳо

§ 5. Ҷунбишҳои сиёҳнок ба муқобили ҳокимияти шӯравӣ дар РШСМ Туркистон

Оғози ҷунбиши сиёҳнок ба муқобили режими шӯравӣ дар Туркистон. Ҷунбиши сиёҳнок ба муқобили режими шӯравии ҳукмронии болшевикон дар минтақаи Туркистон дар даҳрӯзаи охири моҳи феврал соли 1918 сараввал дар атрофи Қўқанд оғоз ёфт. Соҳти гурӯҳҳои

аввал ба номи кӯрбошиҳои атрофи Қўқанд Кичик Эргаш (1885–1918) ва Катта Эргаш (1882–1921) вобаста аст. 27 феврал болшевикон дар яке аз набардҳо ба муқобили қувваҳои ҳарбӣ баъди шаҳид гардидани Кичик Эргаш ба Катта Эргаш рӯбарӯ гардиданд, ки ба муқобили тартиби мустамликадорӣ болшевикон дар водии Фарғона байрақи озодиро баланд бардошт. Нуқтаи аввалини таъягоҳии ҳаракат дар уезди Қўқанд Бачқир буд. Ба охири моҳи март соли 1918 омада, номи Катта Эргаш дар байни аҳолии водии Фарғона ниҳоят машҳур гардид. Дар Марғелон бошад, сардори собиқи милитсия **Мадаминбек** – Муҳаммад Аминбек Аҳмадбек ўғли (1892–1920) ба мубориза шурӯъ намуд.

Катта Эргаш

Дар миёнаҳои соли 1918 дар водии Фарғона тахминан қариб 100 нафар ошӯбгар бо гурӯҳҳои худ ба муқобили қисмҳои лашкари сурх ба мубориза бархест. Вале дар ҳуҷҷатҳои расмӣ ҳокимияти шӯроҳо моҳияти ҳаракати озодихоҳии миллӣ сохта гардонда, он ҳаракати «босмачигарӣ», иштирокдорони он бошад, бо тарзи «босмачиён» нодуруст талқин гардиданд.

Сабаби асосии ба вучуд омадани ҳаракати истиқлолхоҳии Туркистон сиёсати пешбурдаи мустамликадорӣ ва шовинистии шӯравӣ дар кишвар мебошад. Тадбирҳои аввалини сотсиалистии аз тарафи болшевикон ба амал бароварда (ба ихтиёри давлат гузарондани корхонаҳо, безътибор донишҷӯи мулки хусусӣ, развёрсткаи озуқаворӣ ва монополияи ғалла, маҳдуд сохтани дини ислом, тарғиботи атеистӣ, пӯшондани масҷиду мактабҳои хусусӣ ва қозихонаҳо, чорӣ қардани меҳнати маҷбури, пӯшондани бозорҳо ва ғайра), ҳамчунин толону торочгарӣ ва забтқорӣ қанговарони лашкари сурх дар чунбиши истиқлолиятхоҳӣ шиддатнокӣ ва андозаи алоҳида бахшид, ба торафт васеъшавию ривожёбии он оварда расонд.

Дар хотир доред!

Ба муқобили лашкари сурх ба муборизаи ҳаёту мамот воридшавии ватанпарварон «босмачиён» набуда, онҳо истиқлолхоҳон буданд.

Моҳият, мақсадҳо ва таркиби иҷтимоии ҳаракат (чунбиш). Намуди миллии ба худ хоси ҳаракати истиқлолхоҳӣ дар Туркистон хусусиятҳои мувофиқ доштааст. Фикри устувор аз аввал то охири чунбиш ин гоӣ истиқлол ва мустақилияти миллии саросари Туркистон аст. Чунбиши истиқлолхоҳӣ гоҳ пурзӯр, гоҳ суст шуда, таркиби иштирокдорони он иваз гардида, ба тағйир ёфтани манфиатҳои дуюмӣ, омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба мувозинати қувваҳо таъсири гуногун расонданааш нигоҳ накарда, мақсади асосии чунбиш мубориза барои мустақилияти Туркистон шуда монд.

Вакилони қўмондони шўравӣ барои ба моҳияти чунбиш эътибор додан маҷбур шуданд. Қўмондони fronti Туркистон М.Фрунзе навишта буд: «Мубориза ба муқобили босмачигарӣ дорои хусусияти тамоман дигар, махсус буда, мубориза ба душмани ба худ хос аст». Мувофиқи суханони ӯ «Нест бод, ҳокимияти шўроҳо!»

«Як давлати мустақили мусулмониро ташкил мекунем» барин ибораҳо гоӣ лўндаи ҳаракатро ифода месозад.

Қувваи асосии ба ҳаракат дарорандаи чунбиши истиқлолхоҳии деҳқонон, чоряккорон, мардикорон, ҳунармандон ва зиёӣён буданд. Мувофиқи эътирофи яке аз роҳбарони РШСМ Туркистон Турор Рискілов ба ҳаракат «асосан деҳқонон ва ҳунармандон омада ҳамроҳ мешуданд». Таркиби онҳо аз аҳолии таҳҷой – ўзбекон, тоҷикон, қирғизҳо, қазоқон, туркманҳо, қароқалпоқҳо иборат буд. Миқдори ўзбекон аксариятро ташкил меод. Вале дар сафи чунбиш баъзе вакилони мансуби миллати аврупоӣ, ҳатто русҳо ҳам буданд. Онҳо ба муқобили режими шўравӣ мубориза бурданд. Барои ба роҳ мондани чунбиши халқии ба мубориза барҳеста хизмати қўрбошиён калон буд.

Набардҳои истиқлолхоҳӣ дар водии Фарғона ва вилояти Самарқанд. Ҳаракати истиқлолхоҳӣ дар водии Фарғона охири тобистон ва тирамоҳи соли 1919 ба қуллаи аз ҳама баланди худ расид. Дар рўзҳои аввали моҳи сентябр лашкари **Мадаминбек** шаҳрҳои Чалолобод ва Ўшро ишғол намуд. Онҳо шаҳри Марғилони кўҳнаро аз горагарии сурхон озод карданд. Баробари ин шаҳри

Мадаминбек

аз ҳама калони стратегии водӣ – Андичонро барои муҳосира кардан шурӯъ намуданд. Ҳучуми кӯшунҳо таҳти сарвари Мадаминбек водии Фарғонаро ба ларза овард. Дар Анҷумани 12 октябри соли 1919 дар авули Эргаштоми Помир ба амал омада, таҳти сарвари Мадаминбек ҳукумати мухтори муваққатии Фарғона ташкил ёфт.

Ба таркиби ҳукумат 16 нафар аҳолии тахҷойӣ ва 8 нафар русҳо дохил карда шуданд. Мадаминбек баробари сарвари ҳукумат будан Сарқӯмондони олии кӯшун таъин гардид.

Шермухам-
мадбек

Дар тирамоҳи соли 1919 дар зери дасти **Мадаминбек** қариб 30 000 нафар ҷавонон ба муқобили лашкари сурхон набардҳои истиқлолхоҳиро пеш бурданд. Ҳамон вақт дар дасти **Шермухаммадбек** 20 000, дар қӯрбошӣ **Катта Эргаш** 8000 нафар аскар буд. Ана ҳамин се сарлашкар дар водӣ ҳаракатҳои ҷанговаронаро пеш бурданд. Дар натиҷаи ба водии Фарғона аз тарафи болшевикон ҷалб кардани нерӯҳои иловагӣ дар миёнаҳои моҳи январӣ соли 1920 ташаббуси ҷанговарона ба дасти лашкари сурх гузашт. Кӯшунҳои қӯрбошӣ Катта Эргаш ба мағлубият дучор гардида, Шермухаммадбек нерӯҳои асосиро гирифта ба воҳаи Олой ақибнишинӣ кард. Мадаминбек барои бурд кардан аз вақт ба қӯмондони кӯшунҳои fronti Фарғона гузарондани машварати му-

солиҳакорӣи оштигиро таклиф намуд. Оқибат байни Мадаминбек ва сарвари дивизияи тирпарронӣ рақами 2 Туркистон **Н.Верёвкин-Рохалский** 6 мартӣ соли 1920 дар шаҳри Скобелев шартномаи оштигӣ ба имзо расид. Вале аз байн вақти зиёде нагузашта аз ҷониби қӯмондони шӯравӣ ба ўрдаи ошўбгарон шахсе фиристода мешавад, ки дар вазъияти ноаниқ моҳи майи соли 1920 Мадаминбекро мекушад.

Ҷунбиши Туркистон тобистон ва тирамоҳи соли 1920 ба марҳилаи нави худ қадам гузошт. Баробари ватанпарварони водии Фарғона ва вилояти Самарқанд акнун дар Бухоро ва Хоразм ҳам ба муқобили истилогарони лашкари сурх мубориза оғоз ёфт. 3 майи соли 1920 таҳти роҳбарии Шермухаммадбек Туркистон – **Ҷумҳурии исломии мустақили турк** ташкил ёфт. Шермухаммадбек ба ҳаракати истиқлолхоҳон сарварӣ намуд. Қатағонҳои калонмиқёс ва пурзӯр гардидани ҳаракатҳои

ҳарбӣ аз тарафи лашкари сурх ҳам истиқлолхоҳонро аз мубориза баргардонда натавонист. Мувофиқи маълумоти «тамоман махфӣ»-и штаби дружинаи лашкари Фарғона моҳҳои июн-сентябри соли 1921 дар вилоят беш аз 200 гурӯҳи кӯрбошиён ҳаракат намудаанд.

13 сентябри соли 1921 дар водии Фарғона ҳолати фавқулодда эълон гардид. Ноябри соли 1921 дар вилояти Фарғона аз ҷониби ҳокимияти шӯравӣ диктатураи ҳарбӣ ҷорӣ шуда, аъзои Шӯрои инқилоби ҳарбии fronti Туркистон **П.Баранов** диктатори ҳарбии вилояти Фарғона таъин гардид.

Кӯрбошӣ Шермуҳаммадбек ба давлати Афғонистон гузашт. Солҳои 1923–1924 ба қўшуни инқилобхоҳони водии Фарғона Ислон **Полвон** ва **Ёрмат Махсум** барин кӯрбошиён сарварӣ карданд. Ҳамон дам онҳо гурӯҳҳои хурд-хурдро ташкил дода, ба муқобили лашкари сурх ҷангиданд. Лекин онҳо дар марҳалаи мазкури мубориза бо сабабҳои гуногун ва натиҷаи шарту шароити маҳаллӣ мудом ба якдигар муросо карда, кор пеш набурданд.

Ба истиқлолхоҳони вилояти Самарқанд солҳои 1918–1923 **Баҳромбек** ва **Очилбек** барин кӯрбошиёни машҳур роҳбарӣ карданд.

Баҳромбек аз соли 1918 эътиборан бо 2000 нафар ҷавонмардон дар вилояти Самарқанд дар ҷангҳои муқобили лашкари сурх фаъолона иштирок намуд. Кӯрбошӣ **Ҳамроқулбеки** дар деҳаи Пастқишлоқи атрофи Самарқанд таваллудёфта ёвари наздики он шудааст. Баҳромбек бо ҷавонмардони худ то тобистони соли 1921 ба муқобили лашкари сурх фаъолона мубориза бурдааст. Болшевикон бо кўмаки чекистон ва ҷосусон тобистони соли 1922 кӯрбошиён Баҳромбек ва додараш **Шаҳриёрро** дастгирӣ карда, дар шаҳри Самарқанд парронданд.

Мувофиқи нигоштаи Аҳмад Заки Валидӣ Очилбек аз соли 1921 эътиборан дар асоси нишондоди ташкилоти «Иттифоқи миллии Туркистон» фаъолият пеш бурд. Дар атрофи Китоб 10 майи соли 1923 дар яке аз набардҳо бо аскарони сурх Очилбек (азбаски дар байни халқ бо ҷасурӣ ба сифати Очилдов машҳур буд) мардонавор ҳалок гардид.

Фаъолияти кӯрбошиён ва қурулғойи кӯрбошиён. Кӯрбошиён сарварони ҳарбии инқилобхоҳон буда, онҳо дар байни халқ бо ҷанговариҳои худ машҳур буданд. Дар айёми худ дар водии Фарғона Кичик Эргаш, Катта Эргаш, Мадаминбек, Шермуҳаммадбек, Ислон Полвон, ви-

Худро озмуда бинед!

Баҳромбек – ин...

Кичик Эргаш – ин ...

Мадаминбек – ин ...

Шермуҳаммадбек – ин ...

Очилбек – ин ...

Катта Эргаш – ин ...

лояти Самарқанд Очилбеку Баҳромбек ва дигарон ба чунбиш сарварӣ намудаанд. аксари онҳо одамони босавод ба ҳисоб мерафтанд. **Шакархон ва модари Муҳиддинбек**, дар Бухоро **Нодира қиз** барин кӯрбошиён аз байни бонувони занону духтарони ўзбек ба воя расида, дар таърихи муборизаи истиқлолхоҳони ўзбек саҳифаи пуршарафиро сабт намуданд.

Дар симои Мадаминбек сифатҳои ба худ хоси саркардагӣ, арбоби давлатию сиёсӣ таҷассум ёфта буд. Ў ба муқобили мақомоти ҳокимияти шӯравии водӣ усули идоракунии сиёсии худро чорӣ намуд.

Мулоҳиза!

Мувофиқи эътирофи яке аз маддохони болшевикҳо «Мадаминбек дар байни ошӯбгарон аз ҳама пурқувват бошад, Шермуҳаммадбек бешак, аз ҳама хавфнок буд». Барои ба рӯйи об баромадани эътирофи мазкур чӣ гуна омилҳо сабабгор гардидаанд?

Аз ҷиҳати ташкилӣ ба роҳ мондани ҳаракати истиқлолхоҳон дар ин айём гузарондани беш аз 30 машварати кӯрбошиёни водии Фарғона, Бухоро ва Хоразм аҳамияти калон касб намуд. Дар онҳо сарварон интиҳоб гардида, кӯрбошиён дар зери дасти қўмондони ягона муттаҳид шудаанд. Аммо ба он мудом амал накардаанд. Инчунин дар қурултойҳо макони ҳаракаткунандаи гурӯҳҳои кӯрбошиён ва доираи таъсири онҳо муайян гардидаанд.

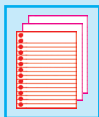
Кӯрбошиён ба охири соли 1924 омада инқирози иқтисодӣ ва қашшоқии Туркистон, гуруснагии даҳшатнок, зиндагонии душвори халқро бо чашмони худ надиданашон номумкин буд. Муборизаи пайдарҳами ҳафтсола дар Туркистон давом карда, халқро монда карда буд. Аз ҳамин сабаб бисёрии қасоскорони зиндамонда дар давоми **соли 1924** муқовиматро боздоштанд. Алалхусус, охири соли 1924 дар минтақаи Туркистон **даври аввали** чунбиши истиқлолхоҳон ба анҷом расид. Лекин дар пеш даҳ соли пурраи мубориза меистод

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом сабабҳо ба муқобили ҳокимияти шӯравии Туркистон чунбиши яроқнокро ба вучуд овард?
2. Аз байни роҳбарони чунбиши Фарғона номи кихоро ба алоҳидагӣ нишон доданӣ будед?
3. Шахсияти Мадаминбекро чӣ тавр арзёбӣ мекунед?
4. Дар байни роҳбарони ҳаракати Самарқанд номи кихоро ба алоҳидагӣ нишон доданӣ будед?
5. Сабабҳои бо ҳам ба қадри зарурӣ муттаҳид шуда натавонистани кӯрбошиёни Фарғонаро чӣ тавр эзоҳ медиҳед?
6. Вазифаи хонагӣ: Чадвали поёниро пур кунед.

Худудҳои фаъолият бурдаи вакилони ҳаракат				
Баҳромбек	Шермухаммадбек	Катта Эргаш	Мадаминбек	Очилбек
Фаъолияти шахсони болоӣ				

Эзоҳи истилоҳот!

Кӯрбошӣ дар асрҳои миёна дар хонигарихи Осиёи Миёна мутахассиси анбори силоҳ (кӯр), инчунин сарвари истеҳсолкунандаи корхонаҳои силоҳҳои гуногун ва тӯпҳо (кӯрхона) буда, дар даври то табадуллати октябр дар кишвари Туркистон политсия, инчунин минбаъд ба муборизаи режими шӯравии Туркистон муқобил истодани роҳбарони ҳаракати истиқлолҳои чунин унвонро соҳибӣ кардаанд.

«Босмачигарӣ» – вакилони оммаи васеи халқ дар солҳои 1918–1925 дар Туркистон, ки ба муқобили лашкари сурхи истилоғар ҳаракати силоҳнокро пеш бурданд, дар давраи ҳукумати шӯро унвони расмӣ аз тарафи шовинистон додашуда.

§ 6. Мубориза барои ислоҳот дар аморати Бухоро, инчунин аз ҷониби лашкари сурх вожгун сохтани ҳокимияти амирӣ.

Ташкилҳои РХШБ ва фаъолияти он

Вазъи аморати Бухоро ва фаъолияти ҷавонбухориён. Сарнагун сохтани ҳокимияти шоҳигарии Руссия дар аморати Бухоро ҳам баъзе

Амири Бухоро
Сайид Олимхон

тағйиротхоро ба амал овард. Аз рӯи эътирофи ҳукмдори Бухоро Амир Сайид Олимхон (1881–1944) ҳукумати муваққатӣ мустақилияти давлати Бухоро эътироф намудааст. Ҳукумати амир бо Афғонистон ва дигар давлатҳо алоқаро ба роҳ монд. Дар муносибатҳои Руссия-Бухоро ҳам тағйиротҳо рӯй доданд. Агентии сиёсии империяи Руссия, ки дар Бухоро кор пеш бурд, **резиденти ҳукумати Руссия** меномидагӣ шуд. Инчунин дар манзилгоҳҳои русҳо ҳам **Шӯро**и депутатҳои коргарон ва аскарҳо пайдо гардида, беқарорӣи сиёсӣ ва бетартибӣҳо сар зад. Ҳолати мазкур ба аҳволи сиёсии аморати Бухоро

таъсири худро расондааст.

Ҳизби ҷавонбухориён сараввал дар доираи низоми мавҷудаи аморат тарафдори гузарондани ислоҳоти демократӣ, ба воситаи ба роҳ мондани монархияи конституционӣ маҳдуд сохтани ҳокимияти мутлақи амирӣ буданд. Инқилоби февралии дар Петроград соли 1917 ба амал омада, дар дохили ҷавонбухориён аз нав гурӯҳбандишавии нисбати қувваҳои дохилро тезонд. Чақидони кӯхнаи ба охирагӣ тарафдори ислоҳсозӣ **Абдулвоҳид Бурҳонов-Мунзим** (1875–1934) ва **Садриддин Айнӣ** (1878–1954), инчунин ба чақидони ҷавоне, ки ҷонибдори фаёлонаи соҳаи ислоҳот буданд, **Абдурауф Фитрат** (1886–1938) ва **Файзулло Хӯҷаев** (1896–1938) сарварӣ карданд. Амири Бухоро Сайид Олимхон 7 апрели соли 1917 ба фармон дар бораи гузарондани ислоҳоти гуногун дар Бухоро имзо гузошт. Вале, ба мақсади ҷонибдорӣи фармон аз тарафи ҷавонбухориён дар шаҳри Бухоро 8 апрел гирдиҳамой ташкил карда шуд ва аз тарафи амир паҳш гардид. 14 апрел фармонро безътибор донистанд. Ҷавонбухориён аз тарафи амир ба таъкиб гирифта шуданд.

Забти Бухоро аз тарафи Колесов ва оқибатҳои он. Ноябри соли 1917 дар натиҷаи ба сари ҳокимияти Туркистон омадани болшевикон дар

Файзулло Хӯҷаев

байни Россияи шӯравӣ ва аморати Бухоро вазъияти сиёсӣ муташанниҷ гардид. 2 декабри соли 1917 дар Бухорои нав (Когони имрӯза) депутатҳои коргарон ва солдатҳои худуди манзилгоҳҳои руснишин дар анҷумани II шӯроҳо қарорро дар бораи дар Бухоро вожгун сохтани низоми аморат, супурдани ҳокимият ба дасти ҷавонбухориён таҳти сарвари **Файзулло Хӯчаев** қабул кард. Таҳти сарвари раиси Шӯрои комиссарони халқи кишвари Туркистон **Фёдор Колесов** иборат аз 3500 нафар неруи ҳарбӣ 1 март соли 1918 ба Бухорои нав расида омад.

Таҳти раисии Файзулло Хӯчаев иборат аз 7 нафар ҷавонбухориён кумитаи инқилобӣ (ревком) ташкил ёфт. Рӯзи 2 март ба Бухорои кӯҳна ҳучум сар шуд. Дар задухӯрди аввалин, ки дар Фатҳободи наздикии Бухоро ба амал омад, кӯшунҳои Амир Олимхон мағлуб шуда бошанд ҳам, бухорогии отряди Колесовро ихота намуданд. Дар масофаи 170 км аз Кармана то Қоракӯл роҳи оҳан аз тарафи сарбозони амир вайрон карда шуд. Бухориён барои муҳофизати шаҳр бархостанд. Ф.Колесов бегоҳии рӯзи 5 март барои ақибнишинӣ ба сӯи Тошканд фармон дод. 17 март отряди Колесов ба Самарқанд расида омад.

Баъди музокираҳои чандрӯза 25 март соли 1918 байни Шӯрои Туркистон ва Аморати Бухоро шартномаи Қизилтеппа ба имзо расид. Аз номи амир ба ҳуччат сарзакотчӣ **Мирзо Салимбек** имзо гузошт. Ҳучуми таҷовузкоронаи Колесов шармандавор барҳам хӯрда бошад ҳам, Аморати Бухоро, ки мустақилияти худро ҳимоя мекард, барои дар худуди хеш ба пеш бурдани ҳаракатҳои ҳарбӣ аскарони истилогари сурхро ҷавобгар ҳисобида, инчунин ба миқдори зиёд додани товонпулиро муайян намуд. Инчунин, отряди Колесов бо бойигарии толону торочгардида аз Бухоро, Кармана ва Хатирчӣ ба Тошканд баргашта буд. Ҳодисаҳои мазкур дар асари «Таърихи Салимӣ» акси худро пайдо карда буд, ки ин арбоби намоёни давлатӣ ва муаррих Мирзо Салимбек ба ҳайати амир дар маҷлис сарварӣ карда буд.

Ҳучуми лашкари сурх ба Бухоро, инчунин вожгуншавии ҳокимияти амирӣ. 12 августи соли 1920 кӯмондони fronti Туркистон М.В.Фрунзе бо мақсади барҳамзании аморат оид ба ташкили гурӯҳи (фронт) Самарқанд-Бухоро фармон дод. Ҳамин тавр, дар сарҳади аморати Бухоро 7000 аскарӣ пиёда, беш аз 2500 аскар, инчунин техникаи

замонавии ҳарбӣ ба ҳолати коршоёмӣ оварда шуд. Дар ихтиёри Амир Олимхон 15 000 сарбоз, 55-то тӯпи кӯҳна ва 12-то пулемёт буду халос. Ба нисбати неруи ҳарбӣ нигоҳ карда, кӯшунҳои fronti Туркистон соҳиби силоҳи замонавӣ буданд.

Ҳукумати шӯравӣ меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқиро дағалона вайрон карда, 29 августи соли 1920 ба барҳамзании Аморати Бухоро шурӯъ намуд. Аз ҳамин сана эътиборан Бухорои кӯҳна ҳам аз ҳаво, ҳам аз замин саҳт бомбаборон гардид.

Дар хотир доред!

Кӯшунҳои М.Фрунзе 4 гурӯҳи зарбдор (Самарқанд, Каттақӯрғон, Чорчӯй ва Когон) дошт. Вазифаи асосӣ ба зиммаи гурӯҳи Когон гузошта шуд. Он шаҳри Бухорои кӯҳнаро зер карда, Амир Олимхонро асир гирифта, ҳазинаи дар Арк бударо ба даст оварданаш лозим буд.

Бронепоезд (поезди зиреҳнок)-и аз дарвозаи Қаршӣ ба Бухоро воридшуда ва тӯпҳои дар қарибии дарвозаҳои Самарқанд, Шайх Чалол, Намозгоҳ ҷойгиршуда рӯзҳои 1–2 сентябр ба шаҳр 12 ҳазор гулӯла партофтанд. 11-то аэроплан дар давоми се рӯз болои шаҳр парвоз намуда бомбаборон карданд. Ҳатто шаҳр ба воситаи зарядҳои кимиёвӣ тирборон гардид. Аз дарвозаҳои вайроншуда аскарон ба шаҳр зада даромаданд. Задухӯрдҳои кӯчагӣ оғоз ёфт. Амир Олимхон бо мақсади эмин нигоҳ доштани обидаҳо ва аҳолии шаҳр пойтахтро партофта, ба Бухорои шарқӣ ақибнишинӣ кард. **2 сентябри соли 1920** аз тарафи лашкари сурх шаҳри Бухоро ишғол гардид. Дар Бухоро ҳокимияти амирӣ барҳам дода, ҷавонбухороиён ба сари ҳокимият омаданд.

Ташкилҳои Республикаи Шӯравии Халқии Бухоро. Аскароне, ки шаҳрро истило карданд, ҳазинаи амиро дар Арк, молу мулки қози-

Мулоҳиза!

Воқеаи мазкурро бо чараёни истилои Бухоро аз тарафи муғулон муқоиса кунед.

«Дар Бухоро қариб 3000 ҳавлӣ, беш аз 3000 дӯкон, 20-то сарой, 29-то масҷид, 34 гузар сӯхта хароб гардид. Шаҳр қариб 20 рӯз дар зери оташ монд. Ба чунин дараҷа хароб гардидани Бухороро ягон таърих надида буд. Бухороиён ин рӯзҳоро «қиёмати хурд» гуфтаанд».

Аз асари «Таърихи нафосеъ» («Таърихи Ҷоидавор»)–и муаррих Муҳаммад Алӣ Балҷувонӣ, ки шоҳиди ин воқеаҳо гардидааст.

калони Бухоро, кушбегӣ ва дигар амалдоронро мусодира намуданд. Болшевикон, кумондонҳои лашкари сурх, аскарони оддӣ сарватхоро ба даст оварданд. Ҳатто «кумондони сурх»-и бисёр боигариро ба даст оварда, М.В.Фрунзе сентябри соли 1920 ба Маскав баргашта, дастгир гашта, дар давоми чанд моҳ дар маҳбасхона нигоҳ дошта шуд. Дар аввали моҳи сентябр ҳазинаи амир ва дигар бойиғариҳо бо 2 эшелон аз Самарканд ба воситаи Тошканд ба Маскав роҳ пеш гирифт.

Абдулқодир
Муҳиддинов

6–8 октябри соли 1920 дар бӯстонсароии тобистонаи амир Ситораи Моҳи Хосса дар Қурултойи 1 вакилони халқи умумибухороӣ ташкилшавии республикаи Шӯравии халқии Бухоро (РШХБ) тантанавор эълон гардид. Роҳбари ҳизби ҷавонбухороӣён **Файзулло Хӯчаев** раиси ҳукумати нав – Шӯрои нозирони РШХБ, **Абдулқодир Муҳиддинов** раиси Кумитаи марказии инқилоби умумибухороӣ (Ревкоми марказӣ) шуданд. РШХБ аз ҷиҳати низоми давлатӣ ҳокимияти халқии демократӣ буд. Ба зиммаи он дар фурсати кӯтоҳ вазифаи таърихӣ ба давлати демократӣ табдил додани аморати аз асрҳои миёна меросмонда гузошта шуд.

Ба таркиби ҳукумати аввалини РШХБ Файзулло Хӯчаев ба сифати раис, нозирони корҳои хориҷӣ, Қорӣ Йӯлдош Пӯлодов нозирони маориф, Мухторҷон Саидҷонов нозирони корҳои дохила, Усмон Хӯча (Усмонхӯча Пӯлодхӯчаев) нозирони молия, Начиб Хӯсаинов нозирони назорати давлатӣ, Ю.Иброҳимов раиси комиссияи ҷавқулодда, Мукамал Бурҳоннов нозирони адлия, Шайхобуддинов нозирони корҳои ҳарбӣ, Мирзомуҳиддин Мансуров нозирони савдо ва саноат дохил шуданд. Аъзои Кумитаи марказии инқилобии умумибухороӣ Муинҷон Аминов, Олимҷон Акҷурин, Абдулҳамид Орипов, Собир Юсупов, Ҳочӣ Ҳасан Иброҳимов, Файзулло Хӯчаев, Қулмуҳаммедов таъин гардиданд.

Худро озмуда бинед!

6–8 октябри соли 1920 – ин ...	25 марти соли 1918 – ин ...
2 сентябри соли 1920 – ин ...	12 августи соли 1920 – ин ...
29 августи соли 1920 – ин ...	2 декабри соли 1917 – ин ...

Тағйиротҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ дар РШХБ. 18–23 сентябри соли 1921 Қурултойи II вакилони халқи умумибухороӣ конститутсияи

Порсо Хӯчаев

рӯҳи демократӣ доштаи РШХБ-ро қабул намуд. Ба ҷойи Ревкоми Марказӣ мақомоти олии қонунбарорӣ ва назоратӣ Кумитаи Иҷроияи Марказии умумибухороӣ ташкил ёфт. Арбоби намоёни давлатӣ **Усмон Хӯча** ба он раис шуд. Ӯ баъдтар ба хориҷа баромада рафт, солҳои 1922–1924 ин лавозимро **Порсо Хӯчаев** ишғол намуд. Вале дар дохили ҳукумати РШХБ ҷудошавии сиёсӣ пурзӯр гардид. Ба муқобили коммунистони «чап»-у

Аъзои Шӯрои нозирони халқ – Ҳукумати Республикаи халқии дар Бухоро тахти роҳбарии Файзулло Хӯчаев ташкил ёфта.

«рост»-и дохили Ҳизби коммунистии Бухоро аз ҷиҳати ғоявӣ мубориза бурдан лозим омад. Аз тарафи дигар РШФСР ва мақомоти ғавқуллодаи он Турккомиссия, Туркбюро, Туркфронт, Бюрои Осиёи Миёна, Шӯрои иқтисодии Осиёи Миёна ҳар як қадами сарвари давлати ҷавони «мустақил»-ро мушоҳидакорона назорат менамуд. Ба ин нигоҳ накарда Файзулло Хӯчаев, Абдулқодир Муҳиддинов, Фурқат, Отаулло Хӯчаев барин арбобон дар ҳукумат роҳи демократиро пеш гирифта, дар мавқеи муътадил истоданд. Ба тағйиротҳои демократии Бухоро аз беруни мамлакат тазйиқ торафт пурзӯр шудан гирифт. Тобистон ва тирамоҳи соли 1923

Усмон Хӯча

бо тазйиқи қувваҳои беруна ҳамсафони наздики Файзулло Хӯчаев – Фурқат, Отаулло Хӯчаев, Саттор Хӯчаев, Муинҷон Аминов, Қорӣ Йӯлдош Пӯлодов ва дигар нозирон аз таркиби ҳукумат бароварда, аз Бухоро бадарға шуданд. Ҳукумати Бухоро бо «кормандони шӯравии соҳибтаҷриба» пурра гардонда шуд, ки «сабақҳои коммунистӣ»-ро дар Маскав ва Тошканд гирифта буданд. Дар ҳукумат таъсири комиссарони аз РШСМ Туркистон фириодашуда торафт пурзӯр гардид. Ҷамъият торафт сиёсӣ гардонда мешуд. 18–20 сентябри соли

1924 дар Курултои V вакилони халқи умумибухороӣ номи РШСБ тағйир дода, он ба Республикаи Шӯравии Сотсиалистии Бухоро (РШСБ) табдил гардид. Алқисса, болшевикони дар Марказ ва РШСМ Туркистон буда ва дигар қувваҳо Бухороро ба гирдоби тағйиротҳои «сотсиалистӣ» кашидаанд.

Дар хотир доред!

Сарвари давлати ҷавон Файзулло Хӯчаев барои дар шароити мураккаб ва душвор қор қардан маҷбур гардид. Ӯ аз рӯзҳои аввалин ба пеш бурдани сиёсати мустақилона, ба роҳ мондани алоқаҳои баробарвазн бо Руссияи Шӯравӣ ва давлатҳои хориҷӣ ҳаракат намуд. Соли 1922 ӯ барои ба имзо расондани шартномаҳои мустақил бо бонқҳо ва ширкатҳои немис ба Берлин рафт.

Савол ва супоришҳо:

1. Аз соли 1910 эътиборан вазъият дар Аморати Бухоро чӣ гуна буд?
2. Воқеаи Колесов ба қадом мақсад ташкил гардид ва ба чӣ гуна оқибатҳо сабабгӯр гашт?
3. Дар бораи фаъолияти ҷавонбухориён чӣ ҳоро медонед?
4. Сабабҳои ба қорҳои дохилии Бухоро даҳлат қардани болшевикон ва ҳокимияти шӯроҳо дар чӣ буд?
5. Қўшуни ҳарбии Туркистони Шӯравӣ ба Бухоро истилогарӣ ташкил қарданаширо чӣ тавр арзёбӣ қардан мумкин?
6. Баъди Аморати Бухоро воҷун гардидан, чӣ гуна мақомоти ҳокимият ташкил ёфт?
7. Ба расми аъзои Республикаи Шӯравии халқии Бухоро нигоҳ қарда, барои ному насаб ва лавозими онҳоро муайян намудан ҳаракат қунед.
8. Қадвали поёниро қур қунед. Дар ду сутун фаъолияти Файзулло Хӯчаев ва Амир Олимхонро шарҳ диҳед.

Файзулло Хӯчаев	Амир Сайид Олимхон

§ 7. Вазъияти хонигарии Хева, инчунин воҷуншавии ҳокимияти хонигарӣ. Ташкилҳои РШХХ ва ислоҳоти гуногун.

Вазъияти сиёсӣ дар хонигарии Хева ва фаъолияти ҷавонхевагӣён.
Дар аввалҳои соли 1917 воқеаҳои, ки дар маркази Руссия рӯй доданд,

ба хонигарии Хева ҳам таъсири худро расонд. 5 апрели соли 1917 хони Хева **Асфандиёрхон** (1910–1918) ба манифести Ҳизби чавонхевагиён дар бораи ислоҳот имзо гузошт. Ҳизби чавонхевагиён соли 1914 ташкил ёфт. Дар манифест зарурати кушодани мактабҳои усули нав, барпо кардани роҳи оҳан, почта, телеграф, ба зер нозрат гирифтани хазинаи давлатӣ, интиҳоб карда шудани тамоми амалдорон ва бо маош таъминкунии онҳо, баробарии тамоми аҳоли дар назди шариат зикр ёфта буд.

Асфандиёрхон

Барои нозрат намудани амалӣ гардондани ислоҳотҳо иборат аз 30 нафар **идораи маршрута** ташкил ёфт. Рӯзи 8 апрел барои идоракунии мамлакат дар ҳузури хони Хева таҳти роҳбарии қозикалон **Бобоохун Салимов** маҷлис ва раисии Ҳусайнбек девонбегӣ Матмуродов Шӯрои нозирон ташкил гардид. Бо ин дар хонигарии Хева ҳарчанд муддати кӯтоҳ бошад ҳам, монархияи конститусионӣ ба роҳ монда шуд. Майи соли 1917 таҳти роҳбарии сарвари Ҳизби чавонхевагиён **Полвонниёз Юсупов** ҳайати вакилон барои пеш бурдани музокира ба

Бобоохун Салимов

Тошканд омад. Вале Асфандиёрхон ба нуруи ҳарбии вакили ҳукумати муваққатӣ дар Хева таҳти сарвари генерал **Мирбадалов** таъя намуда, моҳи июн Маҷлисро пароканда кард. Хон аз шахсони барояш мақбул таҳти сарвари **Ортиқ Охун** ва **Исҳоқхӯча Хӯчаев** Маҷлиси таркиби нав ва Шӯрои нозиронро ташаққул дод.

Аз чавонхевагиён бешафқатона қасос гирифтандро шурӯъ намуданд. 17 нафар собиқ аъзои маҷлис таҳти роҳбарии Ҳусайнбек Матмуродов ба ҳабс гирифта, баъдтар қатл карда шуд. Ноябри соли 1917 Асфандиёрхон бо кӯмаки казакҳои рус маҷлисро куллан барҳам дод. Чавонхевагиён дар мубориза ба муқобили сохти истибдоди хон мағлуб гардид, барои аз худуди мамлакат баромада рафтани маҷбур шуданд.

Муташанниҷ гардидани **вазъияти хонигарӣ**. Хон, ки хавфи берунаи аз тарафи Руссияи шӯравӣ сарзанандаро ба мустақилияти хонигарии Хева ҳис кард, барои андешидани чораҳои мудофиавӣ кӯшид. Соли

1918 аз тарафи Асфандиёрхон **Ќунайдхон** кӯмондони қувваҳои ҳарбии хонигарии Хева таъин гардид. Номи аслии Ќунайдхон Қурбонмамед Сардор буда, ӯ мансуби ёвмути туркманҳо ба ҳисоб мерафт.

Дар як қисми ҳудуди хонигарии Хева шуъбаи Амударё (марказаш Петро-Александровск; ҳоло Тӯрткӯл) ташкил гардида, он ба таркиби генерал губернаторияи Туркистон дохил шудааст. Баъди инқилоби феврал дар Тӯрткӯл ҳам ҳокимияти шӯравӣ ба роҳ монда шуд. Неруи ҳарбии кӯмондонии шӯравии дар Тӯрткӯл истода ба тарзи доимӣ ба ҳудуди хонигарии Хева таҷовуз кардан гирифт. Аксарият қисми ҷавонҳевагиёни муҳолифи хон ҳам аз ин ҷо сарпаноҳ ёфтанд.

30 октябри соли 1918 бар асари фитна дар саройи Хева Асфандиёрхон кушта шуд. Бародари калонии хони марҳум ба тахт нишаст. Ба фикри ҳамзамонон хони нави ба тахт нишаста Сайид Абдуллоҳон (1918–1920) шахси сустримзоҷ ва беирода буда, сарвари ҳукумат **Давлатмурод махрам** гардид. Вале хони нав ба иҷрои корҳои давлатӣ мароқ надошт. Ҳокимият дар дасти Ќунайдхон марказонида шуд. Ќунайдхон душмани ашшадии ҳокимияти шӯравӣ буд. Ноябри соли 1918 қўшунҳои Ќунайдхон Амударёро убур намуда, ба Тӯрткӯл ҳучум намуд. Ба муқобили аскарони сурх набардҳои сахт шуда, он 1,5 сол давом ёфт. 9 апрели соли 1919 дар деҳаи **Тахтаи** наздики Хева байни Ќунайдхон ва вакилони ҳокимияти шӯравӣ шартнома ба имзо расид. Дар ин созишнома, ки ба таърих ҳамчун шартномаи Тахта дохил шудааст, мустақилияти хонигарии Хева аз тарафи ҳокимияти шӯравӣ эътироф гардид. Вале Руссияи шӯравӣ ва роҳбарони болшевики Туркистон барои муттаҳидшавии тамоми қувваҳои муҳолифатӣ хонигарии Хева боғайратона кӯшид.

Худро озмуда бинед!

5 апрели соли 1917 – ин ...

30 октябри соли 1918 – ин ...

9 апрели соли 1919 – ин ...

10 январи соли 1918 – ин ...

Барҳамзании хонигарии Хева аз тарафи лашкари сурх. 4 ноябри соли 1919 ҷавонҳевагиён бо гурӯҳи коммунистони истиқлолхоҳ дар Тӯрткӯл, инчунин қабилаҳои туркман таҳти сарвари **Қўшмамедхон Сапиев** ва **Ғуломалихон Баҳодир** ба муқобили хони Хева Сайид Абдуллоҳон ва сарвари ёвмутҳои туркман Ќунайдхон байни худ иттифок

Дар хотир доред!

Моҳҳои ноябри соли 1919- январӣ соли 1920 кӯшунҳои гурӯҳи Амударё (Хева)-и fronti Туркистон барои истилои ҳудуди хониғарӣ набардҳои сахтро пеш бурданд. 1 февралӣ соли 1920 пойтахти хониғарӣ – Хева забт гардид. Хони Хева Сайид Абдуллоҳон аз тахт даст кашида, Чунайдохон набардҳо карда, ба Қорақум ақибнишинӣ намуд. 2 феврал Кумитаи муваққатии инқилобӣ ташкил дода шуд. Ҳокимият ба дасти ҷавонҳевагиён гузашт.

ташкил дода, барои ишғоли шаҳри Хева аскарони сурхро ба кӯмак даъват сохтанд.

Дар асл ба вожгун сохтани ҳокимияти хони Хева, Аморати Бухоро объективан назар афканем, он ҳодисаи дуруст буд. Фақат ҳокимияти мазкур аз ҷониби қувваҳои дохила бо роҳи осоишта не, балки бо қувваҳои берунаи кӯшунҳои Руссияи шӯравӣ ва болшевикон бо зӯрварӣ барҳам дода шуд. Ба ҳудуди 2 давлати мустақили ўзбек лашқари сурх дароварда шуда, инчунин чараёни шӯравӣ гардондани онҳо оғоз ёфт. Баробари ин дар хониғариҳо муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба инқирози амиқ дохил шуда, ба пеш рафтани ҷамъияти низоми монархия ба монеаи чиддӣ табдил ёфта буд. Ҷавонҳевагиён ҳам, ҷавонбухориён ҳам дар ҳамкорӣ бо болшевикон ва ҳокимияти шӯравӣ барои амалӣ гардондани ислоҳоти демократӣ дар Хоразму Бухоро чиддан шурӯъ намуданд.

Полвонниёз
Юсупов

Ташкилҳои Республикаи Шӯравии Халқии Хоразм ва тағйиротҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ. Қурултоӣ 1-уми вакилони халқи умумихоразмӣ, ки 26-30 апрели соли 1920 дар шаҳри Хева ба амал омад, ташкил ёфтани Республикаи Шӯравии Халқии Хоразм (РШХХ)-ро эълон намуд. Раиси Шӯрои Нозирони РШХХ роҳбари ҳизби ҷавонҳевагиён **Полвонниёз Юсупов** интихоб гардид. Дар қурултоӣ Конститутсияи муваққатии

РШХХ ва байрақи аввалин қабул гардид. Ҳукумати ҷавони РШХХ ба ғайр аз давлатҳои РШХБ, РШСМ Туркистон, РСФСР бо Финляндия, Шветсия, Германия, Туркия, Туркистон, Афғонистон, Эрон барин давлатҳои хориҷа ҳам барои ба таври мустақилона пеш бурдани алоқаҳои савдону тиҷорат ҳаракат намуд. Масалан, 24 ноябри соли 1921 ба Афғонистон тахти сарвари қозикалон **Бобоохун Салимов**

хайати сафирони махсус фиристода шуд. Вале моддаҳои асосии дар шартнома ва созишнома баёншуда, хусусан ҳуқуқи мустақилӣ ва дахлнопазирии РШХХ-ро Руссияи шӯравӣ эътироф накарда, ба тарзи доимӣ ба қорҳои дохилаи республикаи ҷавон дағалона дохил карда, чун дар РШСБ дар Хоразм ҳам ба миқдори зиёд аскарони сурхро нигоҳ дошта, ба воситаи ин қувваҳои ҳарбӣ мамлакатро ҳудаф идора мекардагӣ шуд. 6 март соли 1921 баъди дар Хоразм аз тарафи аскарони сурх ба амал баровардани табаддулоти давлатӣ ҳукумати П.Юсупов ҳам чапагардон гардид. Раиси ҳукумат барои пинҳон шудан муваффақ гардид. Вале аз байн фурсате нагузашта ӯ ҳафс гардид. Баъзе нозирони зиндамонда ба сафи Ҷунайдхон ҳамроҳ шуданд. Умуман, дар давраи мавҷудияти қариб 5-солаи РШХХ аз тарафи болшевикон раисон ва ҳар як сарвари КИМ РШХХ 10 маротибагӣ иваз карда шуд. Бар асари ин табаддулоти давлатии дар Хоразм гузарондашуда бисёр фарзандони асилаи халқи ӯзбек табъид гардиданд.

Сиёсати иқтисодӣ ва ислоҳоти соҳаи хоҷагии РШХХ бо зиддиятҳо гузашт. Аксари андозҳои қалон ба зиммаи тоҷирон, судхӯрон ва заминдорони қалон афтод. Моҳи декабри соли 1922 дар кишоварзӣ низоми ягонаи андоз қорӣ гардид. Июни соли 1923 дар соҳаи ҳунармандӣ ва саноат ҳам андоз ба як низом дароварда, андози саноати давлатӣ қорӣ гардид. РШХХ ба қорҳои маданӣ-маърифатӣ ва нигоҳдории тандурустӣ ҳам эътибори қалон дод. Баҳори соли 1920 дар республика мактабҳои тарзи нав ташкил ёфт. Сентябри соли 1921 дар Хоразм кушодани **дорулфунуни мардумӣ** дар ҳаёти маданияи республика воқеаи қалон гардид. 17–20 октябри соли 1923 Қурултойи IV вакилони халқи умумхоразмӣ барои табдил додани РШХХ ба **Республикаи Шӯравии Сотсиалистии Хоразм (РШСХ)** қарор қабул кард. Конститутсияи нави қабулгардида ба роҳи сохтмони сотсиалистӣ гузаштанро бо роҳи қонунӣ мустақкам гардонд. Заминҳои мавҷудаи мулки умумихалқӣ эълон гардида, тамоми мулкҳои вақф ба ихтиёри нозири маориф гузашт. Фаъолияти қозихона қатъ гардида судҳои шӯравӣ ташкил ёфтанд. Бо ҳамин тарз аз моҳи октябри соли 1923 эътиборан ба тағйиротҳои демократии Хоразм хотима дода шуд. Ҷараёни шӯрогардонии Хоразм ба марҳалаи аз ҳама баланди худ расид. Тамоми одамоне, ки аз сиёсати нави шадиди ҳукумат норозӣ буданд, дар чунин вазъият ба тарафи

истиқлолхоҳон гузаштанд. Ба муқобили режими шӯравии Туркистон ҳаракатҳои яроқнок дар воҳаи Хоразм васеъ паҳн гардид.

Алқисса, охири соли 1924 аз чониби марказ давлатҳои мустақили РШХХ ва РШХБ барҳам дода, ду маркази ташаккулёфтаи давлатдории халқи ўзбек нест карда шуд. Болшевикон бо ин ба Бухоро ва Хоразм, ки дар давоми асрҳо маркази муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ, таърихӣ ва маданияи ташаккулёфтаи халқи ўзбек буд, зарбаи чиддӣ заданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар ҳузури хони Хева ташкил ёфтани маҷлис ва Шӯрои нозирон ҳокимияти мутлақи хонро то чӣ андоза маҳдуд сохта тавонист?
2. Шартномае, ки дар деҳаи Тахта ба имзо расид, ба ҳолати сиёсии хонигарии Хоразм то кадом дараҷа таъсир расонд?
3. Ба қадвал маълумотҳоро оид ба фаъолияти шахсоне, ки дар Хева қор кардаанд, ҷойгир созед?

Асфандиёрхон	Қунайдохон	Бобоохун Салимов	Полвонниёз Юсупов	Сайид Абдулло-хон

4. Сабаби РШХХ-ро ба Республикаи Шӯравии Сотсиалистии Хоразм таъдил додан чист?
5. Баъди ташкилҳои РШСХ дар соҳаи андоз чӣ гуна тағйиротҳо ба амал омаданд?

§ 8. Мубориза ба муқобили лашкари сурх дар РШХБ ва РШХХ

Мубориза ба зидди лашкари сурх дар ҳудуди РШХБ ва оғоз ёфтани ошӯбҳои халқӣ. Дар давоми ҳудудҳои мамлакатҳои Бухоро ва Хоразмро таҷовузқорона ишғол намудани лашкари сурх толону торочгарӣ, зӯроварӣ, хунрезӣ сабаби асосии сар задани норозигиҳои оммавӣ гардиданд. Аҳолии Бухоро ва Хоразм ба муқобили аскарони лашкари сурхи ба мамлакаташон зӯран воридшуда ба муборизаи миллий-озодӣ бархестанд. Дар ҳудудҳои мазкур ҳаракати ватанпарварӣ доманадор гардида, васеъ паҳн шуд. Дар сари ҳаракат қариб тамоми табақаҳои аҳолии таҳҷой, дар навбати аввал деҳқонон ва хунармандон, фаъолон иштирок намуданд. Ҳолати мазкур аз ба табақаҳои гуногун

мансуб будани раҳбарони ҳаракати силоҳнок, ба онҳо ҳамроҳшудагон аз доираи ниҳоят васеъ ва шиддатнок будани иштирокдорон – муборизони ба набарди бешафқатона ва ҳаёту мамот ба муқобили лашкари сурх баромада далолат медиҳад.

Мулоҳиза!

Хонигарии Хева ва Аморати Бухоро кай ба давлатҳои мутеъ табиқи ёфта буданд? Куллан мустақил набудани онҳо дар чӣҳо намоён мегардад?

Дар Бухоро сохти амири барҳам хӯрда, **тирамоҳи соли 1920** гурӯҳи ошӯбгарон ба муқобили лашкари сурх мубориза бурда, набардҳои дар шаҳру деҳот сарзада дар тамоми ҳудуд, қисмҳои ғарбӣ, марказӣ, шарқӣ ранги оммавӣ гирифтанд. Сентябри соли 1920 собиқ **амир Олимхон** дар Бухорои шарқӣ қушуни калонеро чамъ оварда, ба мубориза ба муқобили лашкари сурх роҳбарӣ намуд.

Иброҳимбек

Дар ҳудуди Бухорои Ғарбӣ **Мулло Абдулқаҳҳор**, ҳудуди Бухорои Шарқӣ **Иброҳимбек** ва **Давлат-мандбек** барин ошӯбгарон ба ҳаракат роҳбарӣ карданд. Моҳи март соли 1921 Олимхон дар як қатор набардҳо мағлуб гардида, барои ба ҳудуди Афғонистон гузашта рафтани маҷбур шуд. Вале дар ин айём дар Бухорои Шарқӣ ба муқобили лашкари сурх ошӯбҳои халқӣ сар заданд.

Муборизаи миллӣ-озодихоҳии ошӯбгарони Бухоро. Дар фурсати кӯтоҳ тахти роҳбарии Мулло Абдулқаҳҳор дар ноҳияи Бухорои пойтахт лашкар чамъ оварда, ба муқобили лашкари сурх ҳаракатҳои ҷанговарона бурда шуд. Инчунин тахти роҳбарии Мулло Абдулқаҳҳор дар вилоятҳои Бухоро, Кармана ва Нурато даҳҳо гурӯҳҳои ошӯбгарон фаъолият бурданд. Чуноне ки дар як ҳуҷҷат иншо ёфтааст, дар зерини дастони вай 20 нафар кӯрбоши муттаҳид гаштанд, ки дар қисми Бухорои ғарбӣ ҳаракат менамуданд. Дар байни онҳо кӯрбошиёни шофирконӣ, аз қабили **Ҳамро Полвон, Ҳайит Амин, Ёрмон Полвон, Остон Қаровулбегӣ** буданд. Онҳо асосан дар ноҳияҳои Ғиждувон

Шофиркон, Вобканд, инчунин Нурато ва Кармана фаъолияти худро пурзӯр гардонда буданд.

Байни чанговарони Мулло Абдулқаҳҳор ва аскарони сурх тобистон ва тирамоҳи соли 1924 дар деҳоти Ғиштӣ ва Каттағамхори ноҳияи Ғиждувон, кӯҳсори Нурато, регзори Ҷилвони Қизилқуми ба ноҳияи Шофиркон ҳамчавор, деҳаҳои Боғиғазал ва Вардонзе задухӯрдҳои шадиде сурат гирифтанд. Қӯрбошӣ Мулло Абдулқаҳҳор дар Қизилқум дар яке аз чангҳо ба муқобили аскарони сурх охири соли 1924 ҳалок гардид.

Иброҳимбек дар худуди Бухорои шарқии дар дасташ буда усули идоракунии худро ба роҳ монд. Дар маҳалҳо ҳукумати нави Бухоро барҳам зада, ба ҷойи он чун давраи аморат усули идора ҷой гардид. Иброҳимбекро аҳолии маҳаллии инҷо, алахусус, лақайҳо пурғайратона ҷонибдорӣ намуданд. Аз ин вакилони ҳукумати марказие, ки дар Туркистон фаъолият пеш мебуданд, ба ташвиш афтоданд. Барои ҳамин дар яке аз хабари ташкилоти ҷосусие, ки дар раёсати сиёсии fronti Туркистон ташкил ёфта буд, фаъолияти Иброҳимбек ҳаматарафа таҳлил гардида, дар байни аҳолии торафт афзуданаш ҳолати обрӯ-эътибори он тарс ба вучуд овард ва барои дар байни Иброҳимбек ва дигар гурӯҳҳои кӯрбошиён низоъ андохтан тавсияҳо доданд. Қӯрбошӣ Иброҳимбек дар давоми бисёр солҳо дар Бухорои шарқӣ ба муқобили лашкари сурх фидокорона мубориза бурд.

Анвар Пошо

Дар Бухоро байни роҳбарони ҳаракати истиқлолхоҳ генералҳое, ки аз Туркия омада буданд, **Анвар** ва **Салим Пошо** алоҳида фарқ мекарданд. Анвар пошо моҳи октябри соли 1921 аз Кавказ ба шаҳри Бухоро омада, 9 ноябр дар атрофи Қилиқӯли шафати Қаршӣ бо **Мулло Нафис** кӯрбошӣ вохӯрда, баёноти маҳсус медиҳад, инчунин туркистониён ва бухороғиён ба муборизаи муқаддас ба муқобили режими шӯравӣ ва лашкари сурх ҳамроҳ шуданашро эълон менамояд.

Бо саъю кӯшиши Анвар Пошо дар Бухорои Шарқӣ қисмҳои муттаҳида ташкил ёфта, он бо афсарони турк мустаҳкам гардид. Услуби кӯмондонии ғарбона ҷорӣ шуд. Анвар Пошо августи соли

1922 дар набарди деҳаи Обидараи атрофи Балчувони Бухорои шарқӣ ба муқобили аскарони сурх ба амал омада, мардонавор ҳалок гардид. Шоири озодидӯсти Туркистон Чӯлпон бахшида ба хотираи Анвар пошо марсияи «Балчувон»-ро навишт. Раиси Кумитаи иҷроияи Марказии РШХБ Усмон Хӯча, нозири корҳои ҳарбӣ Абдулҳамид

Худро озмуда бинед!

Анвар пошо – ин ...

Иброҳимбек – ин ...

Мулло Абдуқаҳҳор – ин ...

Амир Олимхон – ин ...

Орипов, инчунин Муҳиддин махсум Хӯчаев, Алӣ Ризо Афандӣ, Сурайё Афандӣ, Қулмуҳаммедов ва дигар коркунони роҳбарияти миллӣ лавозими худро тарк карда, ба сафи ҳаракати силоҳноки муҳолифат гузашта рафтанишон аз бисёр чиз далолат медиҳад!

Ҳаракати тахти сарварию Чунайдохон дар Хоразм ва хусусиятҳои ба худ хоси он. Гурӯҳҳои силоҳнок тахти сарварию Чунайдохон дар давоми солҳои зиёд ба муқобили лашкари сурх мубориза бурд. Дар сафи кӯшунҳои он ба ғайр аз туркман ва ўзбекон қазок ва қароқалпоқҳо ҳам бисёриро ташкил меод.

Дахҳо сарварони гурӯҳҳои дар Урганчи кӯҳна, Иляли, Тошқовуз, Манғит, Қўшқўпир, Чимбой, Қўнғирот ва Тўртқўл фаъолият пеш бурда, ба аскарони сурх зарари ҷиддӣ расонданд.

Чунайдохон

Мулоҳиза!

Аҳмад Заки Валидӣ дар асари худ «Хотираҳо» Чунайдохонро ба сифати «қаҳрамони давлатии дар назди ҳукумати Руссия сарнафуроранда» таъриф намуодааст.

Чунайдохон дар саҳифаҳои таърих ба сифати шахси мураккаб ва зиддиятнок иншо ёфтааст. Фаъолияти он чун шахсияташ саҳт ва фоҷианок, пурзафар ва ғамнок буд. Сараввал ба муқобили империяи Руссия ва хонигарии Хева мубориза бурда, Чунайдохон эътиборан аз мобайнҳои соли 1918 ба муқобили аскарони сурх барои истиқлолият ба набард дохил шуда буд.

Аввали баҳори соли 1922 Чунайдохон дар Хоразм фаъолияти худро пурзӯр гардонд. Дар ин вақт миқдори кӯшунҳои вай аз **15 000 нафар**

чавонон иборат буда, онҳо ба қувваи чиддие табдил ёфта буданд, ки ба муқобили болшевикон муқовимат нишон медоданд. Масалан, моҳи апрели соли 1922 кӯшунҳои Чунайдохон **шаҳри Порсу** ва атрофи онро аз аскарони сурх озод намуданд. Дар деҳаҳои шафати Урганчи кӯхна ҳам онҳо набардҳои шиддатнокро пеш бурданд.

Марказ дар Хоразм барои пешгирии ҳаракати «босмачигарӣ» тамоми имкониятҳоро ба кор бурд. Ҳолати мазкур аввали соли 1923 боз ҳам пурзӯр гардид. 12 январи соли 1923 дар сессияи II Кумитаи иҷроияи Марказии РШХХ дар Хоразм дар давоми 4 сол ҳаракати «босмачигарӣ» давом ёфтаниш, ба муқобили он худи ҳукумати мавҷуда барои мубориза бурдан оқибат карданиш кушоду равшан баён гардида, аз ҳукумати РШФСР (асл СССР) «кӯмаки очилии ҳарбӣ» пурсида шуд.

Мулоҳиза!

Хонед ва хулоса бароред!

«... Фарғона, ки гавҳари Туркистон аст, беш аз ду моҳ дар ҳолати майдони набарди хунин аст... Ҳокимияти шӯравии ин ҷо дар давраи аввали бунёдебӣ ба ҷойи ба худ ҷалб сохтани русҳо ва коргарони таҳҷой, оммаи деҳқонон халқи меҳнаткашро барои аз худ дур кардан барои кори аз дасташ меомада кӯшид... Қисмҳои аскарони сурхи дар ин ҷо амалкунанда, баъзе роҳбарони Ҳимоятгари инқилоб манфиати халқи меҳнаткашро ба ҳисоб нагирифта, ба арзу доди он гӯш наандохтанд. Ҳаракати босмачигарӣ дар ҳамин асос ба вучуд омад. Босмачиён ғоратгарони оддӣ набуданд. Барои ҳамин онҳоро ба зудӣ нест кардан имконпазир мегардид»...

М.Фрунзе

Чунайдохон 17 июни соли 1924 бо 20 нафар ҳамроҳи худ ба шаҳри Ҳироти Афғонистон омад. Аз рӯйи манбаъҳо, ӯ дар ин ҷо истода барои сафи кӯшунҳои худро пурра гардондан тайёри дидааст. Аз байн фурсате нагузашта Чунайдохон ба худуди РШХХ аз нав омада, сарвариро ба ҳаракати истиқлолхоҳон давом дод.

Сабабҳои мағлубияти ҳаракати истиқлолхоҳон ва сабақҳои мубориза. Тирамоҳи соли 1924 дар натиҷаи дар Осиеи Миёна гузарондани сарҳадбандии миллӣ-ҳуқуқӣ **даври якуми** муборизаи яроқнок ба анҷом расид. **Даври дуюми** он (солҳои 1925–1935) бошад, боз 10 сол идома ёфта, аз ҷиҳати ҳислат ва нисбати қувваҳо аз давраи аввал хеле фарқ менамояд. Ба соли **1935** омада ҳаракати истиқлолхоҳӣ дар Туркистон ба мағлубият дучор гардид.

Чиҳати аз ҳама заифи ҳаракати истиқлолхоҳон он дар минтақаи Туркистон дар зери маркази ягона пурра муттаҳид шуда натавонист, аз оғоз то анҷоми ҳаракат офарида нашудани барномаи миллии ягона, ки ҳамчун асоси мафкуравӣ шуда хизмат мекард, инчунин nobасомониҳо ва низоъ дар байни баъзе шахсони ба мубориза сарварикунанда, ҷаҳонбинии танги баъзеяшон ва дигар сабабҳо ҳаракат ба мағлубият дучор омад. Баъзе кӯрбошиён (Холхӯча Эшон, Гуломалихон Баҳодир ва дигарон) дар ҳаракат танҳо худашон роҳбарӣ карданро фикр намуда ба зери кӯмондони ягона тобеъ нагардиданд. Инчунин, баъзе тӯдаҳои ба ҳаракати истиқлолхоҳони ноалоқаманд, ҷинояткорон бо толону торочгарӣ ва истилогарӣ шуғл варзида, бисёр одамони бегуноҳро куштанд. Аз ин кӯмондони лашкари сурх ва болшевикон устокорона истифода бурданд. Онҳо бо кӯмаки ҷосусон, махфиёни махсус, разведкачиён ва хоинон якдилии дохили ҳаракатро пора-пора карданд. Ниҳоят, ҳокимияти шӯравӣ як қатор ислохотҳоро гузарондан, хусусан сиёсати нави иқтисодиро ҷорӣ кардан ва дигаргунсозии соҳаи маорифи халқро амалӣ гардондада, баъди барои андак сабуки фароқам омадан ва дар натиҷаи тарғиботҳои гуногун иштирокдорони ҳаракати силоҳдорро аз ҷонибдории меҳнаткашон баргардонда тавонист.

Алқисса, бобоёни истиқлолхоҳамон бо муборизаҳ худ дар таърихи ҳаракати миллий – озодихоҳии тамоми халқҳои сарҳадҳои Туркистон саҳифаҳои равшан ва шухрамандро офарида, барои ба истиқлол ба мустақили ва истиқлоли имрӯза расидани Республикаи Ўзбекистон хизмати калон намуд. Хуни рехтаи аҷдод барои озодӣ беҳуда нарафт.

Дар хотир доред!

Дар ҳудуди Бухорои Ғарбӣ Мулло Абдулқаҳҳор, ҳудуди Бухорои Шарқӣ Иброҳимбек ва Давлатмандбек ба ҳаракати ошӯбгарон роҳбарӣ карданд. Дар байни роҳбарони ҳаракати истиқлолхоҳони Бухоро генералҳо – Анвар ва Салим пошо буданд, ки аз Туркия омада буданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Аз чӣ сабаб баъзе аъзои ҳукумати РШХБ ба тарафи ошӯбгарон гузаштанд?
2. Ба оғози ҳаракати истиқлолхоҳон ба муқобили лашкари сурх дар Бухоро ва Хоразм чӣ сабабгор буданд?

3. Дар байни ғояҳои вакилони ҳаракати истиқлолхоҳон чӣ гуна фарқ ё ки муштаракӣ буд?
4. Ба мағлубияти ҳаракати истиқлолхоҳон чӣ гуна омилҳо вобаста буданаширо номбар кунед.
5. Чадвалро пур кунед. Доир ба фаъолияти кӯрбошиёни ҳаракати истиқлолхоҳӣ маълумотҳоро чамъ оваред.

Фаъолият	Мулло Абдулқаҳҳор	Иброҳим-бек	Анвар Пошо	Чунайдохон
Солҳо				
Худуд				
Натиҷа				

6. Чадвалро пур кунед. Доир ба фаъолияти кӯрбошиёни ҳаракати истиқлолхоҳӣ маълумотҳоро чамъ оваред.

Чихатҳои монандӣ	Махсусияти фарқкунанда

§ 9. Гузарондани сарҳадбандии милли-худудӣ дар республикаҳои Осиёи Миёна ва оқибатҳои он

Туркистон – макони ягона ва ватани умумии халқҳои минтақа. Минтақаи Туркистон аз қадим маркази ягона ва ватани умумии халқҳои турк ва тоҷикон будааст. Халқҳои таҳҷоии РШСМ Туркистон, РШХБ, РШХХ, ки солҳои 1918–1924 мавҷуд буданд, дар давоми асрҳо аз ҷиҳати тарзи зиндагонӣ ва анъанаҳо ба ҳамдигар наздикӣ доштанд. Дар ҳар як давлати гуногуни Туркистон халқҳои турк: ўзбекҳо, туркманҳо, қароқалпоқҳо, қазоқҳо, қирғизҳо, инчунин халқи тоҷик аз азал зиндагонӣ мекарданд, ки ҳодисаи таркибёбии таърихӣ буд. Халқҳои минтақаи Туркистон ҳамин ҳок, Тўронзаминро аз қадим Ватани ҳамешагии худ донистаанд.

Мулоҳиза!

Дар китоби дарсии синфи 7 «Таърихи Ўзбекистон» аз кадом вақт кишварамон номи «Туркистон»-ро гирифтааст. Барои чунин номгузори шудани худуди кишварамон чӣ гуна омилҳо мавҷуданд?

Барои режими мустабиди шўравӣ ва болшевикон бошад, Туркистонро тақсим намуда, онро идора кардан қулай буд. Хусусан,

Республикаҳои Осиёи Миёна пеш аз сарҳадбандии миллӣ-худудӣ.

ҳаракати истиқлолхоҳӣ соли 1924 асосан баъди ба мағлубият дучор омадан ба марҳалаи аввалини худ қадам гузошт. Моҳҳои феврал-июни соли 1924 мақомоти марказии СССР, ҳизбҳои коммунистии Туркистон, Бухоро, Хоразм ва бюрои Осиёи миёнагии КМ ҲКР (б) аз рӯи масъалаи сарҳадбандии миллӣ корҳои ҷаҳониро пеш бурд. Дар ҳузури Кумитаҳои Марказии Ҳизбҳои коммунистии Туркистон ва Бухоро комиссияҳои махсус, баъдтар комиссияҳои худудӣ ва дигар комиссияҳои алоҳида ташкил ёфтанд.

Ба ҳам бархӯрди ақидаҳои мухталифи коммунистони миллӣ ва вакилони Марказ. Ба тезисҳои турккомиссия ва **Я.Рудзутақ** муқобил як гурӯҳ коммунистони миллӣ таҳти сарпарастии **Турор Рисқулов** соли 1920 ғояро дар бораи ягона будани халқҳои турк, муштаракии решаҳои таърихӣ, динӣ, анъанаҳо ва маданият, Туркистони ягонро ба қисмҳо тақсим кардан мумкин набуданаширо пеш гузоштанд. Вале коммунистони марказӣ ин фикрро инкор намуда, онро «пантуркизм», «панисломизм», «миллатгароии буржуазӣ ва ҷудохоҳии рост» гуфта нодуруст арзёбӣ карданд.

Аз як тараф, аз соли 1920 эътиборан аз нав бо шиддат ривоч ёфтани ҳаракати истиқлолхоҳон, аз тарафи дигар, аз ҷониби лашкари сурх

Мулоҳиза!

Бо така ба маълумотҳои китоби дарсии «Таърихи ҷаҳон» синфи 9 ба мафҳумҳои мисли «пантуркизм», «панисломизм», «миллатгароии буржуазӣ» эзоҳ диҳед. Онҳо ба таърихи кишвари мо чӣ дахл доранд?

хонигарии Хева ва Аморати Бухоро вожгун сохта, масъалаи ба ҷойи онҳо ташкилҳои «республикаҳои мустақил» аз тарафи болшевикон пешгузошта боз ба 4 сол сабр кардан оварда расонд. Алқисса, роҳбарияти ҳокимияти шӯравӣ аз аввали соли 1924 ба ҳаллу фасли ин масъала ҷиддан шурӯъ намуд. Ба сиёсати марзбандии ҳокимияти шӯравӣ роҳбарони РШСМ Туркистон, РШХБ ва РШХХ зид буданд. Феврари соли 1924 Ҳизби коммунистии Бухоро аз рӯи масъалаи сарҳадигардонӣ тезисҳои аз ҷониби Файзулло Хӯчаев навишташударо қабул кард. Дар он ба ин соҳа ақидаҳои бюрои Осиеи миёнагии КМ ҲКР (б) хато буданаш ба зери тозиёнаи танқид гирифта шуд. 10 марти соли 1920 дар маҷлиси яқҷояи КИМ РШСМ Туркистон ва Ҳизби коммунистии Туркистон **Султонбек Хӯчанов, Санҷар Асфандиёров, Н.Паскутский** барин кормандони номдори ҳизбӣ бо таклифи ташкил додани Федератсияи Осиеи Миёнаи Республикаи Шӯравии Сотсиалистӣ ба майдон баромаданд. Баробари ин **С.Хӯчанов** зикр намуд, ки Туркистон ягона ва яқлухт аст, онро вожгун сохтан мувофиқи мақсад нест. Ба ғайр аз он декабри соли 1923 вакилони водии Фарғона таклифи дар таркиби РШФСР ташкил додани **вилояти мухтори Фарғонаро** пеш гузоштанд. Алқисса, мунозираҳо торафт авҷ гирифтанд.

Роҳбарони РШХХ ҳам дорои нуқтаи назари алоҳида буданд. 8 майи соли 1924 як гурӯҳ роҳбарони Хоразм ба КМ ҲКР (б) «Мактуб оиди ҳалли масъалаҳои миллӣ дар Хоразм» фиристода, дар он Хоразмро ба сарҳадбандӣ ҳамроҳ накарданро илтимос намуда буданд. Онҳо нуқтаи назари мазкури худро бо дар дур ҷойгир шудани республика, аз ҷиҳати иқтисодӣ ҷудо будани он тавзеҳ доданд. Ин нуқтаи назарро, азбаски котиби масъули Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Хоразм Қаландар Одинаев ҷонибдорӣ намуд, июли соли 1924 аз вазифааш сабукдӯш гардида, худуди РШХХ сараввал ба сарҳадбандӣ ҷалб нагардид, вале 26 июли 1924 роҳбарияти нави Ҳизби коммунистии Хоразм барои ба сарҳадбандии республика шурӯъ намудан розигии худро дод.

Худро озмуда бинед!

Я.Рудзутак – ин ...

Т.Рискулов – ин ...

Қ.Одинаев – ин ...

С.Хўчанов – ин ...

Аз ҷониби марказ додани нишондод оид ба ташкили республикаҳои миллӣ ва вилоятҳо, инчунин аз ҷиҳати сиёсӣ асоснок гардондани он. 12 июни соли 1924 бо таклифи И.В.Сталин қарори махсуси Бюрои сиёсии КМ ҲҚР (б) «Дар бораи сарҳадбандии миллӣ-худудии республикаҳои Осиёи Миёна» қабул гардид. Бо ин қарор чараёни мазкур ба марҳалаи охирини худ ворид гардид. 15 июл бюрои осийемиёнагии КМ ҲҚР (б) бюрои муваққатии республикаҳои миллӣ ва вилояти нав ташкилшавандаро таъсис дод. Ба таркиби бюрои ўзбекҳо Файзулло Хўчаев, Рустам Исломов, Акмал Икромов, Қорӣ Йўлдош Пўлодов, Мухторҷон Саидҷонов, Калугин ба сифати номзад дохил карда шуданд. Инчунин ба комиссияи худудии ташкилдодаи Бюрои осийемиёнагии КМ ҲҚР (б) ва комиссияҳои хурди миллӣ он комиссияҳои махсуси барои ҳаллу фасли масъалаҳои низоънок ташкилдода ҳам фаъолият пеш бурдаанд. Ба таркиби комиссияи худудӣ Ф.Хўчаев, А.Раҳимбоев, С.Хўчанов, Қ. Отабоев, Р.Исломов, Н.Айтоқов, Й.Абдурахмонов, И.Айдарбеков, И.Варейкис, Д.Манҷара, И.Мечлаук, Х.Саҳат-Муратов ва дигар арбобони сиёсӣ дохил карда шуданд.

Ташаббускорони ғояи зарурати ташкил додани республикаҳои миллӣ фикрҳои худро бо дар ҳаёти халқҳои таҳҷоии Туркистон мавҷуд будани нобаробарӣ ва миллӣ пурзўр гардиданни мочароҳои асоснок намуданд. Онҳо ба сифати роҳи раҳой аз мочароҳо созмони давлати миллии туркманҳо, қирғизҳо ва қазоқҳоро (дар асл республикаҳои миллӣ) эълон намуданд, дар амал бошад, чора-тадбири мазкур ғайр аз яқдигар ҷудо карда мондани халқҳои дар минтақа зиндагикунанда дигар чизе набуд.

Дар хотир доред!

Тарафдорони аз нав муайянкуниву сарҳадбандии худудҳо ба тафовутҳои забонӣ, миллӣ бештар эътибор дода, умумӣ будани омилҳои иқтисодиро оид ба хоҷагидорӣ, захираҳои мавҷудаи об ва низоми обёрикунӣ камтар ба ҳисоб гирифтанд.

Алқисса, ба ҷиҳати сиёсӣ эътибори алоҳида нигаронда шуд. Инчунин, ихтилофҳои байни намояндагони халқҳои маҳаллӣ ва авру-

пойёни роҳбарони сиёсии РШСМ Туркистон, баъзе коммунистони қазоқ ва тоҷик, инчунин намудҳои гурӯҳбозии дигарон ба тарзи механикӣ ба муносибатҳои байни халқҳои Туркистон кӯчонда шуд. Саркотиби КМ ҲКР (б) **И.В.Сталин**, раиси бюрои осиемиёнагии КМ ҲКР (б) **Я.Рудзутақ** ва дигарон аз такрор намудани суҳанони мавҷуд будани мочароҳои миллӣ дар Осиеи Миёна монда нашуданд. Алқисса, масъалаи миллӣ аз ҷониби Марказ аз будаш бештар нишон дода шуд ва ҳолати мазкур барои ҳудудҳои республикаҳои миллӣ ва вилоятҳоро қатъан аз нав дида баромадан ба сифати далели асосии ҳалқунанда пеш гузошта шуд.

Тирамоҳи соли 1924 гузарондани сарҳадбандии миллӣ-худудии **Осиеи Миёна** ва натиҷаҳои он. **16 сентябри соли 1924** сессияи Ҷамоати КИМ РШСМ Туркистон оид ба гузарондани сарҳадбандии миллӣ-ҳуқуқии Осиеи Миёна қарор қабул намуд.

Бо ҳамин мазмун қарорҳо 20 сентябр дар Қурултойи V вакилони халқи умумибухороӣ ва 29 октябр дар Қурултойи V вакилони халқи уму-михоразмӣ қабул гардид. Рӯзи 20 сентябр раиси ҳукумати РШСБ Файзулло Ҳўчаев дар Қурултойи V вакилони халқи умумибухороӣ «Дар бораи сарҳадбандии давлатҳои миллии Осиеи Миёна» маъруза кард. Дар қарори мазкур ба халқҳои ўзбек ва туркман ҳуқуқи ташкили РШС Ўзбекистон ва РШС Туркменистон, вилоятҳои қирғиз (дар асл қазоқ)-и РШСМ Туркистонро (дар асл РШСМ Қазоқистон) РШСМ Қирғизистони соли 1920 ташкилдодаи ба мақсади муттаҳидкунӣ бо ба халқи қирғиз (дар асл қазоқ) ҳуқуқи аз РШСМ Туркистон баромада рафта, ташкил додани вилояти мухтори Қорақирғиз (дар асл қирғиз), ба халқи тоҷик ҳам ҳуқуқи аз таркиби РШСМ Туркистон баромада, зарурати ташкил додани вилояти мухтори Тоҷикистон зикр ёфт.

Кумитаи иҷроияи Марказии РШФСР (умумируссия) дар сессияи II, ки **14 октябри соли 1924** ба амал омад, қарори КИМ РШСМ Туркистонро оид ба сарҳадбандии миллӣ-худудӣ бо баъзе тағйиротҳо қабул намуд. Бо қарори сессия ба ҷойи РШСМ Туркистон, республикаҳои Бухоро ва Хоразми Осиеи Миёна РШС Ўзбекистон (РШС Ўз) ва РШС Туркменистон, инчунин РШСМ Тоҷикистон (дар таркиби РШС Ўзбекистон), вилоятҳои мухтори Қарақалпоқ ва Қорақирғиз (дар асл қирғиз)

ташкил ёфтаниш лозим буд. Ниҳоят, 27 октябри соли 1924 дар сессияи III Кумитаи Иҷроияи Марказии умуиттифоқӣ (СССР), ки дар Маскав ба амал омад, дар асоси қарорҳои сессияи факултетаи КИМ РШСМ Туркистон, қурултойҳои V вакилони халқи умумибухороӣ ва умумихоразмӣ қарори махсус оид ба ташкил додани республикаҳои миллии Осиёи Миёна қабул гардид. Дар сессия раиси Шӯрои нозирони РШСБ Файзулло Хўчаев дар бораи гузарондани сарҳадбандии милли-худудии Осиёи Миёна нутқ эрон намуд. Моҳҳои сентябр-октябри соли 1924 сарҳадбандии милли-худудӣ дар Осиёи Миёна гузарондашуда, аз ҷониби республикаҳои Осиёи Миёна, мақомоти олии РШСФР ва СССР ҳукми қонунӣ пайдо намуд.

Ф.Хўчаев нутқ эрон
менамояд

Дар хотир доред!

Ба ҷойи РШСМ Туркистон, Республикаҳои Бухоро ва Хоразми худудии Осиёи Миёна шаш иттиҳодияи давлати милли ташкил ёфт.

- * РШС Ўзбекистон;
- * РШС Туркманистон;
- * Дар таркиби РШС Ўзбекистон РШСМ Тоҷикистон (то соли 1929);
- * Дар таркиби РШСФР вилояти мухтори Қорақирғиз (Қирғизистон);
- * Дар таркиби РШСФР РШСМ Қазоқистон;
- * Дар таркиби РШСМ Қазоқистон вилояти мухтори Қарақалпоқ. Минбаъд РШСМ Қарақалпоқистон. Аз соли 1936 ба таркиби РШС Ўзбекистон дохил шудааст.

Дар ин давр дар республикаҳои Туркистон, Бухоро ва Хоразм қорҳои амалӣ оғоз ёфтанд. Комиссияҳо ва комиссияҳои хурд масъалаҳоро оид ба худуд ва сарҳадҳои сохторҳои оянда дида баромаданд. Дастгоҳҳои (аппаратҳои) идорақуниро ташкил дода, нақшаҳо, иқтисодиёт, бучет, муаммоҳои замину об, ташкили соҳаҳои таълим ва ниғаҳдории дурустӣ ва дигар масъалаҳо ҳали худро ёфтанд. Қорҳои сиёсии тарғиботӣ пеш бурда шуданд. Маводҳо дар матбуот эълон гардида, гирдиҳамоӣ ва маҷлисҳо гузаронда шуд. Бо супориши мақомоти ҳизбӣ ва шӯравӣ оид ба дар Осиёи Миёна гузарондани сарҳадбандии милли-худудӣ қарорҳо қабул гардиданд.

Ҳаминро алоҳида зикр кардан лозим меояд, ки дар чараёни сарҳадбандии миллий-худудӣ ба бисёр хатогиҳои сиёсӣ роҳ дода шуд. Алалхусус, ба манфиатҳои халқи ўзбек зарари ҷиддӣ расонда шуд. Қисми калони худудҳое, ки ўзбекон аз қадим истиқомат доштанд, бо фармони марказ ба республикаҳои ҳамсоя иттифоқӣ ва мухтор, инчунин вилоятҳо дода шуданд.

Фаъолияти Кумитаи муваққатии инқилобии РШС Ўзбекистон (Ревкоми Марказӣ). 31 октябри соли 1924 таҳти раисии арбоби намоёни давлатӣ Файзулло Хўчаев Кумитаи муваққатии инқилобии РШС Ўзбекистон (Ревкоми Марказӣ) ташкил ёфт. Ба таркиби он Порсо Хўчаев, Рустам Исломов, Абдулло Раҳимбоев, Давлат Ризоев, Султон Қорӣ, Владимир Иванов, Инъомчон Хидиралиев, Мухторҷон Саидҷонов, Қорӣ Йўлдош Пўлодов ва дигарон дохил карда шуданд.

18 ноябри соли 1924 КИМ РШСМ Туркистон, РШС Бухоро ва РШС Хоразм қарори махсуси муштарак қабул намуданд ва мувофиқи он ваколатҳои худро то қурултойи таъсиси Шўрои РШС Ўзбекистон ба Кумитаи муваққатии инқилобии РШС Ўзбекистон супурданд. Кумитаи мазкур сохтори РШС Ўзбекистонро идора карда истод.

Савол ва супоришҳо:

1. Вакилони РШХХ худуди худро ба сарҳадбандии миллий-худудӣ ҳамроҳ накарданро бо чӣҳо асоснок карда буданд?
2. Ташаббускорони ғояи зарурати ташкил додани республикаҳои миллий фикрҳои худро бо чӣ асоснок гардонданд?
3. Мақсади асосии шўроҳо оиди дар Осиёи Миёна гузарондани сарҳадбандии миллий-худудӣ чӣ буд?
4. Ба миёнаҳои солҳои 20-ум омада дар харитаи сиёсии Осиёи Миёна чӣ гуна тағйиротҳо рӯй доданд?
5. Муносибатҳои РШСМ Туркистон, РШХБ, РШХХ оиди сарҳадбандии миллий-худудиро дар асоси чадвал пур кунед.

РШСМ Туркистон	РШХБ	РШХХ

6. Ба қоидаи РШСМ Туркистон, РШХБ, РШХХ кадом республика ва вилоятҳо ташкил ёфтанд?

БОБИ II

СИЁСАТИ ПЕШБУРДАИ ҲУКУМАТИ ШҶРАВИЌ НИСБАТИ ЎЗБЕКИСТОН (СОЛҲОИ 1925–1939)

§ 10. Ташкил ёфтани РШС Ўзбекистон

Ташкилёбии РШС Ўзбекистон, худуд ва аҳолии он. 13 феввали соли 1925 дар Бухоро дар Ҳонаи халқии махсус сохташуда курултоӣ таъсисии 1 Шӯрои умумиӯзбек (РШС Ўзбекистон) ба кори худ шурӯъ намуд. Дар фаъолияти курултоӣ раиси Кумитаи Марказии Иҷроияи Марказии умумиттифоқӣ (СССР) **Михаил Калинин**, ки махсус аз Маскав омада буд, иштирок намуд ва нутқ эрод кард. Аз чониби иштирокдорони курултоӣ 17 феврал «Декларатсия дар бораи ташкилкунии **Республикаи Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон**» қабул гардид. Дар Декларатсия ба таркиби РШС Ўзбекистони нав ташкилёфта дохил гардидани вилоятҳои Тошканд, Самарқанд, Фарғона, Қашқадарё, Зарафшон (Бухоро), Сурхондарё, Хоразм ва РШСМ Тоҷикистон алоҳида зикр ёфт. Дар курултоӣ мақомоти олии республика: Кумитаи марказии иҷроияи РШС Ўзбекистон (КМИ РШС Ўзбекистон) ва Шӯрои комиссарони халқи РШС Ўзбекистон (ШКХ РШС Ўзбекистон) ташкил ёфт. Арбоби намоёни давлатӣ Файзулло Ҳӯчаев ба лавозими раиси Шӯрои комиссарони халқи РШС Ўзбекистон, фаъоли иттиҳоди «Қовунҷӣ» Йӯлдош Охунбобоев раиси Кумитаи марказии иҷроияи РШС Ўзбекистон интиҳоб шуданд.

Йӯлдош
Охунбобоев

Дар ин давр худуди РШС Ўзбекистон **312 394 км²**, аҳолиаш **3 963 285** нафар буд (ба он худуд ва аҳолии РШСМ Тоҷикистон ва вилояти худмухтори Қароқалпоқистон дохил карда нашудааст). Охири соли 1924 дар ҳамаи республикаҳои Осиёи Миёна ҳамагӣ **8131062** нафар зиндагонӣ карда, қариб нисфи онҳо дар Ўзбекистон ҳаёт ба сар мебуданд.

Дар курултоӣ мақомоти олии республика Кумитаи марказии иҷроияи РШС Ўзбекистон (КМИ РШС Ўзбекистон) ва Шӯрои

Мулоҳиза!

Дар асоси кадом мизонҳо ҳудудҳои мазкур ба қаламрави РШС Ўзбекистон дохил карда шудаанд?

Аз РШСМ Туркистон 9-то уезд, 133 ноҳия ва 7 округи деҳот; 9-то вилояти Республикаи Бухоро; 23-то ноҳияи Республикаи Хоразм ба таркиби РШС Ўзбекистон дохил карда шуданд.

Республикаҳои Осиёи Миёна баъди сарҳадбандии милли-ҳудудӣ

Аз Самарқанд ба Тошканд
кўчондани ҳукумати Ўзбекистон

комиссарони халқи РШС Ўзбекистон (КМИ РШС Ўзбекистон) ташкил ёфт. Баъдтар ин миқдор ба таври доимӣ тағйир ёфтааст.

Ҳангоми ташкилёбии РШС Ўзбекистон дар давоми фурсати кўтоҳ (феврал-апрели соли 1925) шаҳри Бухоро пойтахт буд. Сипас аз апрели соли 1925 то сентябри соли 1930 шаҳри Самарқанд пойтахти РШС Ўзбекистон

тон ба ҳисоб мерафт. Дар ин айём дар Тошканд ташкилотҳои гуногуни назораткунандаи республикаҳои нави дар Осиёи Миёна ташкилёфта (бюрои осиемиёнагии КМ ҲКУ (б), Шӯрои иқтисодии Осиёи Миёна, Фронти Туркистон, Округи ҳарбии Осиёи Миёна ва ғайра) ҷойгир шуда буд. Самарқанд дар маркази республика ҷойгир буда, ҳолати мазкур ба дар амал яклухт муттаҳид сохтани тамоми қисмҳои ҳудуди РШС Ўзбекистон, инчунин ҷоннок намудани корҳои ташкилотҳои шӯравӣ кӯмак расонд. Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ мустаҳкам гардида, баъди пурзӯр гардидану мустаҳкам шудани алоқаҳои онҳо бо муассисаҳои марказии ҳукумати пойтахти Ўзбекистон 20 сентябри соли 1930 ба маркази аз ҳама муҳими иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданий республика – шаҳри **Тошканд** кӯчонда шуд. Раиси ҳукумати РШС Ўзбекистон Файзулло Хӯчаев дар давоми як шаб пойтахтро аз Самарқанд ба Тошканд кӯчонда овард.

Дар хотир доред!

Пойтахтҳои РШС Ўзбекистон – Бухоро – Самарқанд – Тошканд

Дар РШС Ўзбекистон 29 январи соли 1925 бори аввал тақсимои милли-худудӣ гузаронда шуд. Сараввал **7 вилоят** (Зарафшон, Тошканд, Фарғона, Сурхондарё, Қашқадарё, Хоразм), алоҳида ноҳияи **Конимех** ташкил ёфт. Дар ин лаҳза дар таркиби РШС Ўз. 23-то уезд ва 241-то волост буд.

Мулоҳиза!

Ба дониши дар синфи 9 андӯхтаатон таъя намуда, истилоҳоти уезд ва волостро шарҳ диҳед.

29 сентябри соли 1926 дар сессияи V Кумитаи марказии иҷроияи Шӯрои РШС Ўзбекистон қарор дар хусуси районигардонӣ қабул гардид. Мувофиқи он дар РШС Ўзбекистон ба ҷойи **7-то вилоят**, 23-то уезд, 241-то волост ва 1163 ҷамоаи деҳот тақсимои нави маъмури гузаронда, **10-то округ** (Хоразм, Бухоро, Зарафшони Миёна, Самарқанд, Тошканд, Хӯчанд, Кӯқанд, Андиҷон, Сурхондарё, Қашқадарё), ноҳияи алоҳидаи қазоқ-қароқалпоқ – **Конимех**, 87-то ноҳия ва 1720-то шӯрои деҳот ташкил ёфт.

Ташкилѐбии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон. Дар арафаи ташкилѐбии РШС Ўзбекистон 6–12 феввали соли 1925 дар шаҳри кӯхнаи Бухоро анҷумани таъсисии I Ҳизби коммунистии Ўзбекистон шуда гузашт. Дар кори анҷуман раиси Кумитаи марказии иҷроияи СССР **М.Калинин** иштирок намуда, маъруза кард.

Дар анҷуман Ҳизби коммунистии Ўзбекистон (болшевикон) аз ҷиҳати ташкилӣ расмӣ гардонда шуд. Котибони масъули Кумитаи марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон **Владимир Иванов** ва **Акмал Икромов** интихоб шуданд. Ҳизби коммунистии Ўзбекистон дар асл бахши дар РШС Ўзбекистон будаи Ҳизби коммунистии Иттифоқи Шӯравӣ (ҲКИШ) ба ҳисоб мерафт. Дар ҳаёти сиёсии республика солҳои ҳокимияти Шӯравӣ Ҳизби коммунистии Ўзбекистон нақши пешбарандагиро бозид. Бисёр воқеаҳои фочиавии дар асри XX дар таърихи халқи ўзбек рӯйдода ба фаъолияти ҳизби коммунистӣ алоқадор буд. Ташкилоти ҳизбии Ўзбекистон манфиатҳои республика ва халқи ўзбекро ба эътибор нагирифта, қарорҳои дар Маскав қабулкардари иҷро карда омад.

РШС Ўзбекистон – республикаи иттифоқи миллӣ дар таркиби Иттифоқи Шӯравӣ. РШС Ўзбекистон дар анҷумани III Шӯрои умумиттифоқӣ, ки рӯзи 13 майи соли 1925 ба амал омад, ба таркиби СССР қабул гардид. СССР 30 декабри соли 1922 дар асоси 4-то республикаи шӯравии иттифоқӣ (РШСФР, Украина, Белоруссия, РШСФЗ паси Кавказ) ташкил ёфта буд. 30 марти соли 1927 дар анҷумани II Шӯрои РШС Ўзбекистон Конститутсияи аввалини РШС Ўзбекистон қабул гардид.

Баъди ташкилѐбии РШС Ўзбекистон мақомоти идоракунии давлатии РШС Ўзбекистон ба таркиби мақомоти иттифоқӣ дохил шуд.

Чун саросари иттифоқ дар Ўзбекистон ҳам ташкилоти аз ҳама оммавии меҳнаткашон иттифоқҳои касаба (профсоюзҳо) ҳам ба кумитаҳои ҳизбӣ пурра тобеъ шуда монданд. Дар анҷумани таъсисии I Иттифоқҳои касабавӣ Ўзбекистон ба он асос гузошта шуд. Шӯрои иттифоқҳои касабавӣ Республикаи Ўзбекистон (Узсовпроф) бо роҳбарии Шӯрои Марказии Иттифоқҳои касабавӣ умумиттифоқ (ШМИКУ) кор бурдааст.

Ҳокимияти шӯравӣ барои дар рӯҳи коммунистӣ тарбия додани авлоди наврас эътибори алоҳида додааст. Бо ин корҳо мақомоти ўзбекистонии Иттифоқи ҷавонони коммунистии ленинчиёни умумиттифоқ Шӯрои ҷавонони коммунистии ленинчиёни Ўзбекистон (ЎЗИЧКЛЎ) машғул гардидааст. Ба комсомоли Ўзбекистон дар қурултойи таъсисе, ки апрели соли 1925 дар шаҳри Самарқанд ба амал омад, асос гузошта шуд.

Дар хотир доред!

29 январи соли 1925 дар РШС Ўзбекистон бори аввал тақсимои маъмури-худудӣ гузаронда, 7 вилоят (Зарафшон, Самарқанд, Тошканд, Фарғона, Қашқадарё, Хоразм) ва ноҳияи алоҳидаи Конимех ташкил ёфт. 29 сентябри соли 1926-ум 10-то округ (Хоразм, Бухоро, Зарафшони Миёна, Самарқанд, Тошканд, Хўчанд, Қўқанд, Андичон, Сурхондарё, Қашқадарё) ва ноҳияи алоҳидаи Конимех созмон ёфт.

Ташкилоте, ки аз ҷиҳати ғоявӣ деҳқонони Ўзбекистонро муттаҳид месохт, иттифоқи «Қўшчи» буд. Он **солҳои 1920–1933** фаъолият кардааст. Соли 1925 иттифоқе, ки 200 ҳазор нафарро муттаҳид месохт, ба охираги таъягоҳи асосии пеш бурдани сиёсати болшевикон дар деҳот гардид.

Ташкилҳои РШСМ Тоҷикистон дар таркиби РШС Ўзбекистон. 1–12 декабри соли 1926 дар съезди таъсиси 1 Шӯрои РШСМ Тоҷикистон, ки дар Душанбе шуда гузашт, дар барои дар таркиби РШС Ўзбекистон ташкилҳои РШСМ Тоҷикистон декларатсия қабул гардид. Ҳамон вақт худуди РШСМ Тоҷикистон **135 620 км²**, аҳолиаш 739 503 нафар буд.

16 октябри соли 1929 ба ҷойи РШСМ Тоҷикистон РШС Тоҷикистон ташкил ёфта, аз таркиби РШС Ўзбекистон баромад. Бо фармони марказ кишвари қадимии ўзбекон округи Хучанди РШС Ўзбекистон ба РШС Тоҷикистон дода шуд.

Ташкилҳои вилояти худмухтори Қароқалпоқ ва ба таркиби РШС Ўзбекистон даромадани РШСМ Қароқалпоқистон. 12–19 феввали соли 1925 дар Тўрткўл съезди таъсисии 1 Шӯрои депутатҳои деҳқон, батрак ва аскарони сурхи вилояти худмухтори Қароқалпоқ ба амал омад. Дар анҷуман ташкил ёфтани вилояти худмухтори Қароқалпоқ

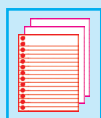

Худро озмуда бинед!

Иттифоқҳои касабии Ўзбекистон – ин ... Акмал Иқромов – ин ...
Комсомоли Ўзбекистон – ин ... Пойтахтҳои республикаҳо – ин ...

ва ба таркиби РШСМ Қазоқистон даровардани он бо роҳи қонунӣ мустақкам гардид.

Қароқалпоқистон солҳои 1925–1932 дар таркиби Қазоқистон, солҳои 1932–1936 дар таркиби РШСФР буд. **5 декабри соли 1936** ҳудуди РШСМ Қароқалпоқ ба таркиби РШС Ўзбекистон дароварда шуд. Имрӯзҳо халқи қароқалпоқ дар таркиби Республикаи Ўзбекистон чун Республикаи Қароқалпоқистони соҳибхитиёр зиндагонӣ карда, бо фаъолияти бунёдкорӣ шуғл меварзад.

Шарҳи истилоҳот!

«Қўшчӣ» – шахси говрон, деҳқон. «Қўшчӣ» барои иттифоқи аз ҷиҳати ғоявӣ муттаҳидсози деҳқонон буданаҳ чунин номгузорӣ шудааст.

ҲКИШ солҳои 1925–1952 Ҳизби коммунистони (болшевикони) умумииттифоқ – ҲКУ(б) ном дошт.

Савол ва супоришҳо:

1. Мувофиқи «Декларатсия дар бораи ташкилҳои Республикаи Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон» ташкил ёфтани РШС Ўзбекистон аз ҳисоби кадом ҳудудҳо иборат буд?
2. Пойтахти РШС Ўзбекистон аз чӣ сабаб сараввал ба Самарқанд кўчонда, баъд аз нав ба Тошканд кўчонда шуд?
3. Вазифаи асосии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон аз чӣҳо иборат буд?
4. Иттифоқи касабавӣ умумииттифоқӣ ва ташкилотҳои ҷавонони комсомол бо кадом мақсад ташкил ёфта буд?
5. Дар бораи РШС Ўзбекистон ва РШСМ Тоҷикистон ва вилояти худмухтори Қароқалпоқистон маълумот ҷамъ оваред.

	РШС Ўзбекистон	РШСМ Тоҷикистон	Вилояти худмухтори Қароқалпоқистон
Санаи ташкилҳои			
Пойтахташ			
Сохти маъмури			
Аҳолиаш			

6. Баъди сарҳадбандии миллий-худудӣ дар харитаи республикаҳои Осиёи Миёна ҳудуди РШС Ўзбекистонро бо харитаи кунунии Ўз-

бекистон муқоиса кунед. Ҷиҳатҳои якхелагӣ ва фарқиятро дар ду сутун қиёс намоед.

РШС Ўзбекистон	Республикаи Ўзбекистон

§ 11. Сиёсати коллективгардонӣ дар хоҷагии деҳоти Ўзбекистон ва бадарғакунии кулакҳо

Марҳалаи дуюми ислоҳоти заминӣ об дар Ўзбекистон. Баъди гузарондани сарҳадбандии милли-ҳудудии Осиёи Миёна солҳои 1925–1929 марҳалаи дуюми ислоҳоти заминӣ об амалӣ гардонда шуд. Фарқи марҳалаи дуум аз марҳалаи 1 дар масъалаи батамом маҳдуд сохтани заминдорони калон (дар ҳуҷҷатҳои расмӣ «кулакони» – муштзӯрон номбар шудаанд) ва онҳоро ҳамчун синф бартараф сохтан ва стратегия ва тактикаи «инқилоби аграрӣ» дар анҷумани II Ҷизби коммунисти Ўзбекистон (ноябри соли 1925) тасдиқ гардид. Марҳалаи мазкур бо декретҳои «Дар бораи миллигардонии об», «Дар бораи ислоҳоти об ва заминӣ об», ки **2 декабри соли 1925** аз ҷониби КМИ РШС Ўзбекистон қабул гардид, оғоз ёфт.

Ислоҳоти мазкур мувофиқи шарту шароити маҳалҳои Ўзбекистон ва дараҷаи омодагӣ дар се марҳала гузаронда шуд.

Марҳала	Марҳалаи аввал	Марҳалаи дуум	Марҳалаи сеюм
Ҳудудаш	Вилоятҳои Фарғона, Тошканд, Самарқанд.	Вилояти Зарафшон (округҳои Бухоро ва Зарафшони миёна).	Округҳои Қашқадарё, Сурхондарё, Хоразм.
Давраш	Солҳои 1925–1926	Соли 1927	Солҳои 1928–1929

Ба декрет дар бораи гузарондани ислоҳоти заминӣ об асосан дар вилояти Фарғона 40 десятина, вилоятҳои Тошканду Самарқанд 50 десятина ва аз он зиёд заминҳои обёришаванда доштаи хоҷагиҳои заминдор тамоман баста, заминҳои он ба бунёди давлатӣ гузаронда, ба деҳқонон тақсим карда додани онҳо дар назар дошта шуда буд. Яққоя бо замин тамоми ҳайвоноти корӣ (гов, асп ва ғайра), асбобу анҷоми деҳқонӣ ҳам мусодира гардид.

Чоряккор, қарол, ятим барин табақаҳои камбизоати деҳқонон асосан заминҳои хоҷагиҳои бойро ба ичора гирифта, хоҷагиҳои «кулак»-и дар он коркунанда ва қути лоямут ёбанда одатан заминро худашон кор карда, заминҳои зиёдатиरो ба ичора додаанд.

Дар хотир доред!

Дар Ўзбекистон хоҷагиҳои бой ба ду тоифаи зерин тақсим гардида буданд: 1) хоҷагиҳое, ки 40–50 десятина ва аз он зиёд заминҳои обёришаванда доштанд; 2) хоҷагиҳои деҳқонии сери дорои 10–40 десятина замин. Баъдтар деҳқонони сер «кулакони» номида шуданд.

Солҳои 1925–1929 дар натиҷаи гузарондани ислохот дар тамоми вилоятҳо қариб 5000 хоҷагиҳои бой барҳам дода шуданд. Аз беш аз 23000 хоҷагиҳои ба худ сер заминҳои «зиёдатиашон»-ро қашада гирифтанд. Барои ҳар як хоҷагии бой ва ба худ сер аз 7 то 10 десятина замин ба ихтиёри ӯ гузаштан мумкин буд. Вале хоҷагиҳои деҳқонии ба худ сер деҳқонони ҳақиқӣ буда, онҳо аз заминҳо пурсамар истифода бурдаанд ва барои васеъ кардани истеҳсолот ҳаракат намуданд. Онҳо шахсони тадбиргар ва ўҳдабаро буданд.

Мулоҳиза!

Чӣ гуна фикр доред: чаро ислохоти заминро об ва сиёсати «кулакгардонӣ» маҳз солҳои 20-ум оғоз ёфтааст?

Ба таври маҷбури ба амал баровардани коллективгардонӣ, инчунин ташкилёбии колхозҳо ва савхозҳо. Ба тӯфайли сиёсати нави иқтисодӣ дар натиҷаи кулакгардонии хоҷагиҳо ба роҳ мондани хоҷагиҳои худӣ соли 1929 дар ҷамъияти шӯравӣ муҳити муносибатҳои бозаргонӣ барҳам хӯрд. 17 феввали соли 1930 қарори Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон «Дар бораи коллективгардонӣ ва барҳамзании хоҷагиҳои кулакӣ» қабул гардид. Соли 1930 дар Ўзбекистон саросар коллективгардонии 19-то ноҳия аз тарафи Марказ муайян карда шуд. Роҳбарони маҳаллӣ аз пайи микдор давида, ба вайронкунии қонун

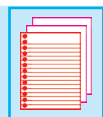

Истифода аз меҳнати кулакони

роҳ гузоштанд. Мутасаддиёни коллективгардонӣ дар маҷлисҳои деҳқонон ба колхоз надарояндагон аз об маҳрум карда мешаванд, бо молҳои саноатӣ таъмин намегарданд, аз онҳо андозаи калон ситонда мешавад, инчунин аз маҳалли истиқомати бадарға карда мешаванд, гуфта дағдаға карданд. Оқибат дар бисёр ноҳияҳо коллективгардонӣ дар давоми чанд ҳафта амалӣ карда шуд. Дар Ўзбекистон колхозҳои аввалин (хоҷагиҳои ҷамоавӣ) ва совхозҳо (хоҷагиҳои давлатӣ) ташкил ёфтанд.

Аз баҳори соли 1931 эътиборан дар Ўзбекистон ноҳияҳои саросар ҷамоавӣ гардондашуда аз нав ташкил ёфтанд. Коллективгардонии хоҷагиҳои деҳоти Ўзбекистон расман соли 1932 ба анҷом расид. Ба ҳамин давр омада 75 фоизи хоҷагиҳои деҳқонии республика дар сектори умумитардондашуда, яъне колхозу совхозҳо муттаҳид гаштанд. Соли 1932 дар республика зиёда аз 60 совхоз мавҷуд буд. Як қисми хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ аз колхозҳо берун монд, лекин ба онҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ тазйиқ овардан боз ҳам пурзӯр гардид.

Аз ин хоҷагиҳо ситондани андозаи хоҷагии деҳот зиёд гардида, ҳаҷми маҳсулоти ба давлат маҷбуран супоридашаванда нисбати колхозҳо 50 фоиз зиёд карда шуд. Соли 1939 дар Ўзбекистон хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ тамомен барҳам дода шуд.

Худро озмуда бинед!

Соли 1939 – ин ...

Соли 1930 – ин ...

Соли 1932 – ин ...

Соли 1929 – ин ...

Соли 1931 – ин ...

Соли 1925 – ...

Фоҷиаи деҳоти ўзбек. Деҳоти ўзбек дар ин айём фоҷиаи калонро аз сар гузаронд. Бисёр одамон хоҷагиҳояшонро ба ҳоли худ партофта, чорвои худро куштанд ва фурухтанд. Бисёр кушта шудани чорво муаммои ҷиддӣ гардид. Миқдори чорвои калони шохдор соли 1930 ба зиёда аз 60000 саршумор кам гардид.

Деҳқонони ўзбек, ки аз азал ба замин меҳр гузошта, тамоми сирру асрори деҳқониро аз худ карда буданд, аз ҷониби ҳукумати шӯравӣ ба таври беаҳамият табъид

Заминронӣ дар хоҷагиҳои маҷбуран ташкилёфта. Хева, соли 1930.

карда шуданд. Дар бисёр ҳолатҳо бободехқонҳо ва хонадони калони онҳоро ба ҳукми тақдир партофтанд. Сарварони хонадон бадарға карда ё ки ба ҳабсхона фиристода шуда буданд. Садҳо ҳазор нафар ўзбекон дар ин айём барои ба хорича рафтан маҷбур шуданд.

Дар ин давра дар деҳот хона ба хона гашта, ғалларо кашида гирифтанд ба ҳолати оддӣ табдил ёфта буд. Мақоли ўзбекии «Осмон баланд – замин саҳт» шояд дар ҳамон солҳо эҷод шуда бошад. Вакили ғаллатайёркунии ноҳияи Шаҳрисабз Ҷалилов аз сабаби номуросоқорӣ онро «Ғаллатайёркуни чун набард аст. Ғаллатайёркунандагон паррондан, ҳабс кардан ва дигар қорҳоро ба чо оварданашон мумкин. Онҳо ҳукмдорӣ мекунанд» гуфта таъриф медиҳад.

Мулоҳиза!

Фикр карда, хулоса бардоред! Ба деҳқонон ин тавр дағдаға кардаанд: «Агар ғаллаатон набошад, занонатонро фурушед, дар акси ҳол 5 сол дар ҳабсхона менишинед».

Аз тарафи қотиби КМ Ҳизби коммунистии Ўзбекистон Қирпанов дар зеригрифи «тамоман махфӣ» аз маълумотҳои соли 1930 овардашуда дар ғаллатайёркуни ба маъмурияткунонии ниҳоят пурқувват роҳ гузошта шудааст. Вакилони идораҳои маҳсулоттайёркунии деҳот хона ба хона гашта, то мисқоли охири ғаллаи деҳқонони камбағал, ҳатто то 20 фунт онро кашида гирифтаанд. Ҳарчанд декрет дар бораи даст нарасондан ба ғаллаи тухмӣ қабул шуда бошад ҳам, қисмати деҳқонон ба ҳукми тақдир вогузошта шуда буд. Ҳатто деҳқононе, ки нақшаи ғаллатайёркуниро иҷро кардаанд, ғаллашон кашида гирифта шуд.

Сиёсати кулакгардонӣ дар Ўзбекистон ва оқибатҳои он. Режими мустабиди шӯравӣ солҳои 1929–1935 деҳқонони бадавлат ва миёнаҳолро ба сифати буржуазияи деҳот қабул карда, сиёсати барҳам додани онро пеш бурд. Маъракаи барҳамзании хоҷагиҳои кулакӣ аз моҳи феввали соли 1930 эътиборан пурзӯр гардид.

Бюрои сиёсии КМ ҲКУ (б) 26 январӣ соли 1930 «Дар бораи тадбирҳои барҳамзании хоҷагиҳои кулакӣ дар районҳо пурраи ҷамоагардонӣ» қарор қабул карда, дар асоси нишондоди бюрои осиемиёнагии КМ ҲКУ (б) «Дар бораи тадбирқор вобаста ба ҳамчун синф кулакҳоро барҳам додан» Кумитаи марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон 17 феввали соли 1930 қарорро «Дар бораи коллективгардонӣ ва

барҳамзании хочагиҳои кулакӣ» қабул намуд. Молу мулки хочагиҳои ба худ сер, ки дар Ӯзбекистон ба сифати кулакони номнавис шуда буданд, пурра мусодира гардида, оилаи онҳо ба кишварҳои дурдаст (Украина, Кавкази Шимолӣ, Сибир, Қазоқистон, Шарқи Дур ва ғайра) бадарға карда шуданд. Инчунин, дар худии республика махсус барои кулакони лагерҳои концентратсионӣ ва 17-то шаҳракҳои меҳнати маҷбурий ба кӯчонда овардашудагон ташкил гардид. Ин шаҳракҳо аз соли 1931 дар ноҳияҳои Қўқанд, Чуст, Поп, Окдарё, Икромов, Ғиждувон, Вобкент, Баумен, Деҳнав, Сариосиё, Кува, Янгийул ташкил ёфта буданд. Масалан, дар ноҳияи Баумен (ҳозира Шофиркон) дар худудии шӯроҳои деҳоти Чилвон ва Кӯли Одина ана ҳамин қабил 2 шаҳраки «кулакони» барпо гардид. Кулаконе, ки ба ҳокимияти шӯравӣ муқобилият нишон додаанд, ба ҳабс гирифта, ё парронда шуданд.

Норозигии деҳқонони пурзӯр гардида, дар вилоятҳои Фарғона ва Зарафшон, дигар худудҳои намоишҳои оилавии норозигӣ, исёнҳо ва ошӯбҳои яроқнок ба муқобили сохти шӯравӣ рӯй барпо кардаанд. Баъзе исёнҳо ба дараҷаи ошӯбҳо расиданд. Танҳо дар округи Қашқадарё аввали соли 1930-ум 14 норозигии деҳқонони ба амал омада, дар он 3700 нафар иштирок намудааст. Дар РШС Ӯзбекистон 240-то, дар СССР бошад, беш аз 2000 ошӯбҳои яроқнок ба амал омаданд.

Мубориза ба муқобили кулакони дар РШС Ӯзбекистон торафт доманфарох мегардид. Августии соли 1931-ум 3828 хочагии кулакҳои барҳам зада шуд, 3871 хочагӣ ба сифати «Оилаи кулак» ба Украина, Сибир ва Кавкази Шимолӣ бадарға гардиданд. Соли 1933 дар Ӯзбекистон миқдори хочагиҳои кулакии бадарғашуда ба 5500 адад расид.

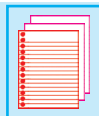

Мулоҳиза!

Фикр карда бинед, хулоса бароред! Соли 1942 дар худудии СССР 1152 нафар «кулакони»-и дар бадарғаи меҳнати буда, ба сафи лашкари ҳаракаткунанда даъват гардида, ба фронт фиристода шудааст.

Сиёсати кулакгардонӣ асосан соли 1933 ба амал бароварда шуд. Вале солҳои 1934–1937 ҳам бисёр хочагиҳои деҳқонии бадавлат кулак карда шудаанд. Дар солҳои ҳокимияти шӯравӣ кулак гардонда аз бадарға зинда баргаштагон мақоми шаҳрвандиро гирифта, чараёни

ба кишвари худ баргаштани онҳо ба душворӣ сурат гирифта, он тахминан беш аз 20 сол, яъне солҳои 1934–1956-ро дар бар гирифтааст.

Шарҳи истилоҳот!

Натсионализатсия (*ингл. – миллат, халқ*) – дар режими мустабиди шӯравӣ замини баъзе шахс ё ки иттиҳодияҳои мулки хусусӣ буда, корхонаҳои истеҳсоли, нақлиёт ва ғайраро ба ихтиёри давлат гузарондан.

«**Кулакон**» (*рус. кулачество – муштзӯр*) – сиёсати нест кардани деҳқонони сарватманд ва миёнаҳол ба сифати буржуазияи деҳот.

Фунт – воҳиди ченкунии вазн буда, 1 фунт ба 410 грамм баробар буд.

Коллективгардонӣ – ба тарзи оммавӣ аз хоҷагиҳои деҳқонии хурд ташкил додани хоҷагиҳои калони коллективӣ (колхозҳо).

Лагери концентратсионӣ (*лот. ғун шудани ягон чиз*) – ба як ҷо ҷамъ овардан, ғун доштан. Лагери концентратсионӣ лагери махсус, ки маҳбусони сиёсӣ дар ҳабс нигоҳ дошта мешаванд.

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳукумати шӯравӣ фарқияти хоҷагиҳои бой ва хоҷагиҳои серро дар асоси кадом мизон ба вучуд овардааст?
2. Кадом намуди бойигариҳои моддии хоҷагиҳои сер мусодира гардидаанд?
3. Аз ҳисоби заминҳои кашадагирифта чӣ ташкил ёфтаанд? Иттиҳодияҳои нав барои манфиати аҳолии маҳаллӣ то чӣ дараҷа хизмат кардаанд?
4. Оқибатҳои ислоҳоти замин ва об ба чӣ оварда расонд?
5. Вазифаи хонагӣ: оид ба гузарондани ислоҳоти замин ва об ҷадвалро пур кунед.

Марҳала	Марҳалаи аввал	Марҳалаи дуюм	Марҳалаи сеюм
Ҳудудаш			
Давраш			
Чараёнхояш			
Махсусият			
Оқибатхояш			

Кори мустақилона

Аз ҳаёти ҳешованди наздикатон (падару бобо), ки тақдираш ба сиёсати кулақгардонӣ вобаста аст, эссе нависед.

§ 12. Дар Ўзбекистон ба амал баровардани сиёсати индустриякунонӣ ва масъалаи кадрҳо

Дар мамлакат гузарондани сиёсати индустриякунонӣ ва таҳияи нақшаҳои (планҳо)-и панҷсола. Дар ҷараёни бо зӯрварӣ кол-лективонии деҳот дар мамлакат соли 1928 индустриякунонии саноат ҳам ба амал бароварда шуд. Дар асл дар анҷумани XIV ҲКУ (б), ки декабри соли 1925 ба амал омад, аз тарафи мақомоти марказии мамлакат ба сифати воситаи ҳалкунандаи ривочдиҳии иқтисодиёт гузаштан ба индустриякунонии сотсиалистӣ ба таври оммавӣ эълон гардида буд. Тараққиёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияи мамлакат барои ба вучуд овардани саноати замонавӣ бевосита алоқаманд буд. Бо ин мақсад дар фурсати кӯтоҳ роҳҳои дақиқи ба он муваффақ гардиданро кор карда баромадан талаб карда мешуд.

Барои Ўзбекистон сохтмони саноатиро бо суръати васеъ ниҳоят баланд бардоштан зарур буд. Зеро иқтисодиёти республика дар ин давр дорои хусусияти аграрӣ буд. Соли 1927 дар хоҷагии халқи РШСЎз саҳми кишоварзӣ 62,6 фоиз, саҳми саноат 37,4 фоизро ташкил медод. Баробари ин 90 фоизи истеҳсолгарии саноатӣ асосан бо азнавкоркарди ашёи хоми кишоварзӣ алоқаманд буд. Аз сабаби он ки иқтисодиёт дар равияи ашёи хом буд, саноат танҳо яктарафа таҳассусонида шуда буд. Ба болои ин сиёсати индустриякунонӣ аз ҳисоби деҳот ба амал бароварда шуд, нархи хариди маҳсулоти кишоварзӣ арзон гардид. Оқибат, деҳқонон қашшоқ гардида, дар мамлакат муаммои хӯрокворӣ шиддат гирифт.

Дар хотир доред!

То тирамоҳи соли 1928 хоҷагии халқи мамлакат дар асоси нақшаи яксола идора карда шуд. Аз ҳамин сол эътиборан идоракунии панҷсолаи хоҷагиҳо ба роҳ монда шуд. Нақшаи панҷсолаи аввалин октябри соли 1928 оғоз ёфта, декабри соли 1932 аз муддат 9 моҳ бармаҳал ба анҷом расид.

Сохтани корхонаҳои нави саноатӣ дар Ўзбекистон. Дар давраи панҷсолаи аввал (октябри соли 1928-декабри соли 1932) дар Ўзбекистон 289-то корхонаи нави саноатӣ сохта шуда, ба кор даромад. 79-то корхона аз нав ташкил гардида, бисёраш дар соҳаи саноати сабук, истеҳсоли пойафзол, дӯзандагӣ ва риштаву газвор суръати худро баланд

бардошт. Дар Ўзбекистон индустриякунонӣ сараввал ба оҳистагӣ чо-
маи амал пӯшид. Ана дар ҳамин давр дар байни республикаҳои Осиёи
Миёна аввалин шуда корхонаи саноати пахта ва мошинасозӣ – заводи
мошинасозии кишоварзии Тошканд барпо гардид. Комбинати бо-
фандагии Тошканд ва комбинати кимиёии барқии Чирчиқ бо суръати
баланд сохта шуд. Иқтидори истгоҳҳои барқӣ ба 482 млн. киловатт
расид. Дар солҳои 30-уми асри ХХ каскади истгоҳи барқии оби Чир-
чиқ – Бӯзсув барпо гардид.

Дар Ўзбекистон дараҷаи техникаи
корхонаҳо аз ҳад зиёд паст, муҳанди-
сон, техникҳо ва коргарони соҳибмала-
каи донандаи асрори техникаи замонавӣ
бештар намерасид. Вале ба корхонаҳои
саноатӣ кормандони соҳибмалака ва
коркунони соҳибтаҷриба аз шаҳрҳои
марказии РШСФР меомадагӣ шуданд.
Усули мазкури марказ дар Ўзбекистон
дар давоми таърихи шӯравӣ муттасил да-
вом ёфт.

Ф.Хўҷаев бо аъзои ҳайати
вакилони олмонӣ дар комбина-
ти бофандагии Тошканд.
Соли 1934

Мулоҳиза!

Фикр кунед, хулоса бароред!

Ба ҷойи аз миллатҳои маҳаллӣ, сараввал аз ўзбекон тайёр кардани
кадрҳои пурмалака ба Ўзбекистон, асосан аҳолии аврупоӣ кўчонда
оварда шуд. Бисёри ин шахсон, ки мансуби миллати славян буданд,
ба пойтахт Тошканд, шаҳрҳои нав қадқашанда ва марказҳои вилоятҳо
ҷойгир карда шуданд. Онҳо бо кори сермаош, бенавбат бо квартира
таъмин гардиданд. Ба донишгоҳ ва донишкадаҳо бо имтиёз ба хондан
қабул карда шуданд. Ҷавонони ўзбеки аз деҳот омада бошанд, дар
шаҳрҳо муқим ҷойгир нашуда, дар натиҷаи душвориҳои гуногун ва
норасоноҳои ҷиддӣ асосан барои бо «корҳои сиёҳ» ва хизмати соҳаи
маишӣ шугъл вазидан мачбур шуданд.

Сиёсати маҳаллигардонӣ ва ўзбекигардонӣ. Дар ҳақиқат, дар ин
давр яке аз муаммоҳои муҳим масъалаи кадрҳо буд. Чунки дар ҳоки-
мияти давлатӣ ва мақомоти идоракунии хоҷагӣ кадрҳои маҳаллӣ кам-
шумор буда, коргузори ба забони русӣ сурат мегирифт. Дар идораҳои
идоракунии республика лавозимҳои масъулро русҳо ишғол карда

буданд. Раиси Шӯрои комиссарони халқи РШС Ўзбекистон Файзулло Хўчаев барои аз халқҳои таҳҷой тайёркунии кадрҳои миллӣ ва ба лавозимҳои баланд гузоштани онҳо ғамхорӣ намуд. Бо ташаббуси ӯ дар ҳузури КМИ РШС Ўзбекистон **3 март соли 1925** тахти раисии **Бобон Мавлонбеков** комиссияи марказии маҳаллигардонии дастгоҳи (аппарати) давлатӣ ташкил ёфт. Акмал Икромов, Раҳим Иноғомов ва дигарон ба он аъзо шуданд. Шубҳаҳои комиссияи марказӣ дар вилоятҳои Самарқанд, Зарафшон, Тошқанд, Фарғона ва дигар вилоятҳо ташкил ёфтанд. Ба зиммаи роҳбарони комиссияи маҳаллигардонӣ таҳияи нақшаи маҳаллигардонии донишгоҳҳои таълимӣ, ташкилотҳои маданӣ (афзун гардондани дониш ва шуури халқ), маҳаллигардонии корхонаҳои саноатӣ гузошта шуд.

Акмал
Икромов

22–30 ноябри соли 1925 дар шаҳри Самарқанд дар анҷумани II Ҳизби коммунистии Ўзбекистон масъалаи «Ба ҳизб, шӯроҳо, иттиҳоди хоҷагиҳо, иттифоқҳои касаба ва ташкилотҳои кооперативӣ ҷалб сохтани аҳолии маҳаллӣ» дида баромада шуд. Дар анҷуман ба корҳои ташкилотҳои давлатӣ, хоҷагӣ, ҷамоавӣ ва савдо бисёртар ҷалб сохтани вакилони миллати маҳаллӣ, бо ҳамин роҳ таъмин сохтани иштироки фаъолонаи меҳнаткашони шаҳру деҳот дар сохтмони сотсиализм дар мамлакат мавриди муҳокима қарор ёфт. 8 январи соли 1927 «Комиссияи марказии маҳаллигардонии дастгоҳи давлатӣ»-и мавҷуда дар ҳузури КМИ РШС Ўзбекистон буда, ба «Комиссияи марказии ўзбекигардонии дастгоҳи давлатӣ ва саноатӣ» тағйир дода шуд. 6 июн низоми Комиссияи марказии ўзбекигардонӣ эътибор пайдо намуд. Комиссия дар фаъолияти худ дар ноҳияҳои, ки бисёртар аҳолии ўзбек истиқомат мекард, корбариро дар тамоми муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, ҷамоавӣ, кооперативӣ ба забони ўзбекӣ бурданро шарт ҳисобид.

16–24 ноябри соли 1927 Анҷумани III Ҳизби коммунистии Ўзбекистон масъаларо «Дар бораи маҳаллигардонии дастгоҳи давлатӣ ва ҷалбсозии миллати таҳҷой ба истехсолот» муҳокима намуд.

18 феввали соли 1928 Қарори якҷояи КМИ РШС Ўзбекистон ва шӯрои комиссарони халқ «Дар бораи ўзбекигардонии дастгоҳи давлатӣ» қарор қабул гардид.

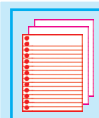
11 декабри соли 1931 КМИ СССР «Дар бораи ўзбекигардонии аппарати РШС Ўзбекистон» қарор қабул гардида, мувофиқи

Мулоҳиза!

Дар қарори дар анҷумани 16–24 ноябри соли 1927 қабулгардида дар бораи миллигардонӣ ва ўзбекигардонии дастгоҳи давлатӣ ин тавр баён шудааст: «Мафҳуми ўзбекигардонӣ, дар асл гирем, дар худуди республикаи Ўзбекистон ўзбекигардонии дастгоҳи давлатӣ ва коргузорино дар назар дошт. Лекин барои миллатҳои майда бо забони модариашон хизмат карданро асло истисно наменамояд, балки баръакс тақозо менамояд. Дар ноҳия ҳоё, ки майдамиллатҳо зиндагӣ мекунад, мақомоти суд, мактабҳо корҳои худро бо забони модариашон пеш бурданаш шарт. Миллатҳои хурдро ба идоракунии давлат, ҳаёти ҷамъият ҷалб кардан лозим. Ба масъалаи тайёркунии кадрҳо аз ҳисоби миллатҳои хурд эътиборро пурзӯр гардондан лозим.

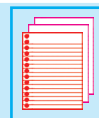
он фаъолияти комиссияи марказии ўзбекигардонии аппарати давлати Ўзбекистон қатъ гардид. Аз тарафи марказ чун дигар республикаҳои иттифоқ дар РШС Ўзбекистон ҳам чараёни маҳаллигардонӣ боздошта шуда, он «миллатгароии буржуазӣ» гуфта эълон гардид.

Худро озмуда бинед!

11 декабри соли 1931 – ин ...	16–24 ноябри соли 1927 – ин ...
8 январи соли 1927 – ин ...	18 феввали соли 1928 – ин ...
22–30 ноябри соли 1925 – ин ...	3 марти соли 1925 – ин ...

Ба сиёсати ўзбекигардонӣ зарбаи ҷиддӣ зада, чараёни русигардонӣ ба марҳалаи нави худ қадам гузашт. Дар Ўзбекистон солҳои минбаъда мавқеи чараёни русигардонӣ баланд бардошта шуда, он тамоми соҳаҳои дар бар гирифт.

Эзоҳи истилоҳот!

Индустриякунонӣ – дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ чараёни истеҳсолоти мошинаҳои калонро ба вуҷуд овардан, соҳаҳои истеҳсолотро ба асоси техникаи мошинӣ гузарондан.

Каскади ГЭС (каскади гидроэлектростансия) – якҷанд ГЭС, ки дар як маҷрои дарё аз якдигар дар масофаи муайян ҷойгир шуда, бо режими хоҷагии умумии об ба ҳамдигар вобаста гардидаанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Сабабҳои баланд будани саҳми кишоварзӣ дар хоҷагии халқи РШСЎз дар чист?
2. Дар даври индустриякунонӣ дар РШС Ўзбекистон дар боби амалӣ гардондани корҳо асосан ба кадом тадбирҳо эътибор нигаронда шуд?
3. Маҳаллигардонии кадрҳо гуфта чиро фаҳмидед?
4. Ташуббускорони сиёсати маҳаллигардонии кадрҳо дар Ўзбекистон кӣҳо буданд? Маҳаллигардонӣ бо кадом тартиб пеш бурда шуд?
5. Натиҷа ва оқибатҳои сиёсати маҳаллигардонии кадрҳо дар Ўзбекистон чӣ гуна шуд?

§ 13. Чараёни ба озодӣ баромадани занону духтарони ӯзбек ва муаммоҳо

Гузaronдани ҳаракати «Ҳучум». Ҳаёти занон ва духтарони ӯзбек дар давоми асрҳо дар асоси нишондодҳои шариату дини ислом ба роҳ монда шуда буд. Ба «озодӣ» баровардани бонувони Шарқ, ҳучум овардан ба тарзи зиндагонии кӯҳна, партофтани чачвон ва фаранҷии бонувон ва тезтар ҳамроҳ шудан ба сафи бунёдкорони замони нав барин муаммоҳо дар тартиби рӯз гузошта шуд. Аз ҷониби болшевикон дар республикаҳои Осиеи Миёна, хусусан Ўзбекистон дар фурсати кӯтоҳ муаммои мазкур очилан ҳал гардид, оқибат бисёр меҳрумиятҳо рӯй дод, бисёр занону духтарон бо тазйиқи тарафдорони ҳаёти кӯҳна ва хурофот аз тарафи қарибони худ кушта шуданд. Ба озодӣ баровардани бонувони ӯзбек ва ба тарзи зиндагонии нав ҷалб сохтани онҳо дар ҳақиқат зарур буд. Вале ин корро болшевикон ва вакилони ҳокимияти шӯравӣ бо роҳи суръатфизоии интиҳоб кардашон не, балки ба оҳистагӣ ва марҳала ба марҳала ба иҷро мерасонданд, қурбониҳо зиёд ва маҳрумиятҳо намешуданд.

Моҳи сентябри соли 1926 маъракаи «Ҳучум» дар шӯроҳои занону духтарони Осиеи Миёна эълон гардида, дар 8 марти соли 1927 ба оғоз ёфтани он қарор карданд. Декабри соли 1926 барои гузарондани маъракаи «Ҳучум» дар республикаҳои Осиеи Миёна, хусусан Ўзбекистон комиссияҳои махсус ташкил ёфтанд. 8 марти соли 1927 гирдиҳамоҳои оммавӣ оғоз ёфтанд. Дар онҳо беш аз 100 000 нафар занону дух-

Гирдихамоии оммавии
занону духтарон

тарон фаранчиҳои худро дар гулханҳо сӯзонданд. Лекин сиёсати баланд бардоштани суръати ба озодӣ баровардани занону духтарони ўзбек аз ҷониби ҳизби болшевикон ба оқибатҳои гарон овард. Ононе, ки ба муқобили «Ҳучум» буданд, нисбати занон зулм карданд. Солҳои 1927–1928, ки маъракаи аз Ҳама Ҷаълонаи «Ҳучум» гузаронда шуд, дар Ўзбекистон беш аз 2500 занону духтарони ўзбек, аз ҷои шӯроҳои ноҳия ва деҳот, клубони занону духтарон, мудирони китобхонаҳо, муаллимаҳо дар роҳи ҳаёти нав ҷони худро нисор намуданд. Сад афсӯс, ки пеши роҳи ин ғоҷаҳо гирифта нашуд.

Муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодии меҳнати занону духтарон. Ҳо-

Дар хотир доред!

Ҳукумати шӯравӣ баробари гузарондани маъракаи «Ҳучум» чунин мақсадро дар назар дошт: яқум, анъана ва арзишҳои ахлоқии миллии таърихан тараққиёфтаи халқи ўзбекро аз даст додан ва ба маънавиятамон зарба задан; дуюм, бо баҳонаи «озодкунии занон» ба сифати қувваҳои иловагии арзон кор фармудани онҳо дар корхонаҳои саноатӣ, колхозу совхозҳо, дар амал ба ғуломони шӯро табдил додани онҳо буд.

кимияти шӯравӣ хангоми ба озодӣ баровардани занону духтарони ўзбек тадбирҳои ҷалб сохтани онҳоро ба истехсолот амалӣ гардонд. Мақсади асосӣ аз он барои ҳаллу фасли муаммоҳои хоҷагии халқ ба вучуд овардани қувваҳои корӣ, ки захираҳои нави меҳнатӣ ба ҳисоб мераванд.

Занону духтарон сараввал ба кооперативҳои ҳунармандӣ ҷалб гардиданд. Дар клубҳои занону духтарон барои бонувон хонаҳои махсус кушода, онҳо дар ин маҳалҳо тоқӣ ва чиҳозоти хоб дӯхтаанд. Баъдтар дар таркиби кооператсияи ҳунармандӣ ателеи махсуси бонувон ташкил ёфтааст. Соли 1926 дар Ўзбекистон 15-то ателеи калони бонувон мавҷуд буда, дар онҳо 814 нафар занону духтарон меҳнат мекарданд. Занон ба ивази меҳнаташон имконияти маош гирифтандро доштанд.

Соли 1930 дар беш аз 50 артели кооператсияи ҳунармандии рес-

публика беш аз 5000 нафар бонувони маҳаллӣ кор карданд. Бисёрии онҳо дар корхонаҳои дӯзандагӣ меҳнат намуданд. Занону духтарон ба корхонаҳои калони саноатӣ ҷалб гардиданд. Ин кор умуман чараёни мусбӣ буд. Лекин дар бисёр ҳолатҳо маъмурият пухта фикр накарда, бонувонро ба вазифаҳои душвор гузаронд. Ҳангоми ба кор гузоштани занон онҳо вакилаи ҷинси нозук, очиза буданашон ба эътибор гирифта нашуд. Ҳолати мазкур ба саломатии онҳо шикасти ҷиддӣ расонд.

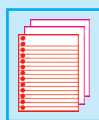
Баъди ташкилҳои колхозу совхозҳо ба омӯзиши касбашон мувофиқ набудани занон, тракторронӣ авҷ гирифт. Танҳо соли 1939-ум 2500 нафар занону духтарон ба хондан ба курсҳои тракторчигӣ маҷбуран ҷалб гардиданд. Бисёрии занону духтарони хатмкунандаи курс тракторчӣ шуда кор накарданд.

Мавқеи бонувони ўзбек дар ҷамъияти нав ва ҷиҳатҳои зиддиятнокӣ. Барои ба аъзои баробарҳуқуқи ҷамъият табдил ёфтани бонувони ўзбек, аз ғайриозодӣ халос шуданашон барои ба ҳаёти маданӣ ва иҷтимоӣ ҷалб сохтани онҳо аҳамияти муҳим касб намуд. Дар пеш бурдани корҳои маданӣ-тарбиявӣ клубҳои бонувон нақши калон бозиданд. Дар ин клубҳо ба бонувон, духтарон маслиҳатҳои гуногун медоданд, бачагон аз муоинаи духтурон мегузаштанд. Инчунин, бисёр китобхонаҳо, боғчахову кӯдакитонҳо дари худро боз намуданд. Аз рӯйи мавзӯҳои, ки бонувон шавқу завқ ва ташвиш доштанд, суҳбатҳо гузаронда шуданд. Соли 1927 клуби бонувони шаҳри кӯҳнаи Андичон 134 нафар аъзо дошт.

Дар ин давр бонувони ўзбек барои дар лавозими роҳбарӣ кор кардан лаёқати худро намоиш доданд. Соли 1921-ум 30 фоизи аъзои кумитаи иҷроияи ноҳияҳои республика, 17 фоизи аъзои кумитаи иҷроияи округҳо бонувон буданд. Ҷаҳон Обидова ҷонишини раиси Президиуми Кумитаи Марказии Иҷроияи РШС Ўзбекистон, Тоҷихон Шодиева бошад, аъзои Президиум буданд. Вале минбаъд ин 2 нафар бонувони номдори ўзбек аз тарафи ҳокимияти шӯравӣ таъбид карда шудааст.

Солҳои 30-уми асри XX аз байни бонувон олимаҳо, шоираҳо, нависандагон, муҳаррирон, шифокорон, санъаткорон, муаллимаҳои машҳур ба воя расиданд. Ҳамон солҳо истеъдоди Ҳалима Носирова, Тамарахоним, Соро Эшонтураева, Мукаррама Турғунбоева барин духтарони ўзбек равшан намоён гардид. Тамоми ин ҳолат самарайи

аъзoi баробархукуқи чамъият будани бонувони ўзбек, ба маданият ва дониш ҳаракат кардани онҳо буд. Алқисса, сиёсати бюрои бонувони давлати шўравӣ аз мафкураи коммунистӣ об хўрда, саросемавор амалӣ гардонда шавад, ба туфайли ақлу идрок, шучоат ва фаъоли ба-рин фазилатҳо, ки мағз андар мағзи занони ўзбек чойгир шуда буд, корҳои мусбиرو рӯйи об бароварданд.

Эзоҳи истилоҳот!

Фаранҷӣ – бисёр бонувони мусулмон барои ба назари мардони бегона кушод намоён нашудан ба сар гирифта, мисли чома дароз ва дўхташ васеъ, сарпӯши сабуки сохта (рӯй бо чачвон пӯшонда мешавад).

Чачвон – тўрпардаи аз қили думи асп бофта ва аз поёни фаранҷӣ ба рӯй кашидашаванда.

Артел (*итол. ҳунарманд*) – муттаҳидсозии соҳибони касбу ҳунар, чамоа шуда кор кардан, яке аз шаклҳои иттиҳодияи ташкилёфта.

Кооператсия (*лот. шарикӣ, ҳамкорӣ*) – шакли ташкилёбии корҳо дар асоси ҳамкориҳои коргарон ва ташкилотҳо, ки дар қараёни истехсолот бо ҳам узван пайвастанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Мақсади гузарондани ҳаракати «Ҳучум» дар Ўзбекистон аз чӣ иборат буд?
2. Ҳаракати «Ҳучум», ки солҳои 1920 дар республика гузаронда шуд, дар ҳаёти бонувон чӣ гуна тағйиротҳоро ба амал овард?
3. Бонувони аз фаранҷӣ «озод» сараввал ба кадом соҳаҳо қалб гардиданд?
4. Ҳаракати «Ҳучум» чӣ гуна оқибатҳоро ба вуҷуд овард?
5. Тақдири бонувон, ки дар корҳои давлатӣ ва ҷамоатӣ фаъолият пеш бурданд, чӣ гуна гардид?
6. Ба қадвали поёни оқибатҳои манфии ҳаракати «Ҳучум», инчунин оид ба ҳолатҳои мусбии тараққиёти чамъият маълумотҳоро чамъ оваред.

Ҳаракати «Ҳучум»	Оқибатҳои манфӣ	Ҳолатҳои мусбӣ

§ 14. Сиёсати мадании пешбурдаи ҳокимияти шӯравӣ дар Ўзбекистон

Қорҳои ҳокимияти шӯравӣ дар соҳаи таълим ва фан. Хонондани авлоди наврас, барои ин фароҳам овардани шароит ба оммаи халқ, вакилони он умда буд.

Мулоҳиза!

Адиби маърифатпарвар ва арбоби ҷамоатӣ Абдулло Авлонӣ дар бораи таълим ва тарбия ҳарф зада, чунин нигошта буд: «Тарбия барои мо масъалаи ё ҳаёт – ё мамот, ё наҷот – ҳалокат, ё саодат – ё фалокат аст».

Аз тарафи болшевикон дар Ўзбекистон солҳои аввал барои кушодани мактабҳои шӯравӣ ва техникумҳо эътибори алоҳида нигаронда шуд. Мактабҳои ҷадидӣ баста шуданд. Мактабҳои кӯҳна ва мактабҳои вақф ҳам дари худро бастанд. Баъди ташкили Донишгоҳи давлатии Туркистон ва Донишкадаи давлатии Ўзбекистон дар республика бисёр институтҳо кушода шуданд. Вале дар байни донишҷӯёни донишгоҳ ва донишкада ўзбекон кам буданд. Дар ин даргоҳҳои таълим асосан шахсони забонашон мансуби славян бештар буданд. Дар байни омӯзгороне, ки ба онҳо сабақ медоданд, вакилони миллати маҳаллӣ миқдори камро ташкил медод.

Дар ин давр дар соҳаи тараққиёти фан дар Ўзбекистон комёбиҳои муайянеро муваффақ шуданд. 14 октябри соли 1932 Президиуми Кумитаи Марказии Иҷроияи РШС Ўзбекистон Кумитаи фанҳои РШС Ўзбекистонро ташкил дод, ки ба фаъолияти муассисаҳои илмӣ-

Дар хотир доред!

Ғаҳвораи таълими олии Осиеи Миёна Донишгоҳи давлатии Туркистон (ҳоло Донишгоҳи Миллии Ўзбекистон) ба якҷанд донишкадаҳои таълими олии асос гардид. Соли 1940 дар республика 30-го муассисаи таълими олии, қариб 100-го муассисаҳои таълими миёнаи махсус фаъолият пеш бурд.

тадқиқоти Ўзбекистон роҳбарӣ мекард. Соли 1934 ба он Отаҷон Ҳошимов раис интиҳоб гардид.

9 январи соли 1940 Кумитаи Фанҳои РШС Ўзбекистон ба бахши РШС Ўзбекистони (ЎзФАН)-и Академияи фанҳои СССР табдил ёфт.

Таълими халқ ва мубориза ба муқобили бесаводӣ. 10–17 январи соли 1934 Анҷумани VI Ҳизби коммунистии Ўзбекистон вазифаҳои Анҷумани XVII ХКҶ (б)-ро асос карда, дар давраи панҷсолаи дуюм (солҳои 1933–1932) асосҳои ривождиҳии маданияти сотсиалистии республикаро муайян сохт. Ба ҳамин мақсад қурултоӣи шӯрои РСФСР Ўзбекистон, ки 10–17 январи соли 1935 дар Тошканд ба амал омад, ба Шӯрои комиссарони халқи РСФСР Ўзбекистон таклифи бачагони калони аз 8 то 15-соларо ба таълими маҷбурии ҳафтсола ҷалб сохтан, инчунин барномаи дар шаҳру деҳоти республика сохтани биноҳои мактаби навро қор пеш гузошт.

Барои эҳтиёҷи таълими халқ маблағи бисёре ҷудо карда шуд. Дар давраи панҷсолаи якум **395,5 миллион рубл** ҷудо карда шуда бошад, дар панҷсолаи дуюм **1,16 млрд. рубл** маблағ сарф гардид. Ин маблағҳои калон дар давраи панҷсолаи дуюм барои сохтани 539 бинои нави мактаби ғунҷоӣшашон 35000 талаба имкон дод.

Дар давраи панҷсолаи дуюм дар ҳамаи мактабҳои таълимӣ миқдори донишомӯзон бо суръати баланд афзуда, ба 931800 нафар расида, қариб 725 ҳазори онҳо дар мактабҳои деҳот таълим гирифтанд. Дар республика таълим ба 18 забон сурат гирифт. Миқдори мактабҳои

Мулоҳиза!

Сабаби асосии бо 18 забон сурат гирифтани таълим чӣ буд? Имрӯзҳо таълим дар мамлакатамон бо чанд забон пеш бурда мешавад?

ки бо забони ўзбекӣ ҳонанда шуданд, дар давоми даҳ сол 10 маротиба афзудааст.

Дар ин айём дар Ўзбекистон вазифаи ба анҷом расондани бесаводӣ ва ҷала-саводӣ пеш гузошта шуда буд. Соли 1937 миқдори мактабҳои барҳамзании бесаводӣ ба 413 адад расид. Дар ин мактабҳо 28700 нафар аз истехсолот ҷудо нашуда таҳсил намуда, саводи худро мебароварданд.

Дар байни бонувон дар боби барҳамзании бесаводӣ қомебиҳои калон ба даст оварда шуданд. Барои онҳо дар бисёр маҳалҳо мактабҳои махсуси саводомӯзӣ қушода шуданд. Соли 1937-ум 139000 нафар бонувон хондан ва навиштанро омӯхтанд.

Курсҳои барҳамзании бесаводии бонувон

Тағйирдиҳии алифбо. Дар даҳсолаи аввали ҳокимияти шӯравӣ дар Ўзбекистон 3 маротиба имло тағйир ёфт. Ҳолати мазкур ба саросар бесавод гардондани аҳолии таҳҷой, маҳрум сохтан аз суннатҳои асринаи онҳо, тарбия кардан дар рӯҳи маданияти шӯравӣ, инчунин амалӣ гардондани сиёсати русигардонӣ муқаррар гашта буд.

Маълум аст, вақте ки дини ислом ба минтақа ворид гашт, дар давоми асрҳои аср асарҳои дар кишварамон офарида ба алифбои навиштаҷоти забони кӯхнаи ўзбек навишта шуда буданд. Аҳмад Яссавӣ, Саккоқӣ, Лутфӣ, Алишери Навоӣ, Бобур барин шоирони машҳур 500–800 сол пештар ба забони ўзбекӣ, вале бо имлои забони арабӣ асарҳои худро навиштаанд. Болшевикон бошанд, аз баҳри ин асарҳо баромада, барои офариниши адабиёти шӯравӣ ва маданияти пролетарӣ кӯшиданд.

Мулоҳиза!

Ба дониши андӯхтаатон дар синфҳои пешина така намуда, номи навиштаҷоти дар ҳудуди кишварамон мавҷударо барои пайдарҳам шумурдан ҳаракат намоед!

Солҳои 1921–1922 сараввал имлои арабӣ ислоҳ карда, хеле содда гардонда шуд. Сипас, масъалаи ба лотинӣ баргардондани навиштаҷоти ўзбекӣ ба тартиби рӯз гузошта шуд. Майи соли 1929 дар конференсияи адибон, имлошиносон ва зиёиёни пешбари Ўзбекистон, ки дар Самарқанд ба амал омад, қарори нав дар бораи аз графикаи арабӣ гузаштан ба графикаи ўзбекӣ қабул гардид. Қарор 10 август аз тарафи комиссари таълими халқи РШС Ўзбекистон тасдиқ гардида, 1 декабр дар Ўзбекистон аз алифбои арабӣ ба навиштаҷоти лотинӣ гузаштанд.

Вале ба зудӣ маблағҳои барои навиштаҷоти лотинӣ гузарондашуда бекор карда, барои ба ҳуруфоти кириллӣ гузарондан қарори нав қабул гардид. 8 майи соли 1940 дар сессияи III Шӯрои Олии РШС Ўзбекистон аз рӯйи маърузаи олими риёзидон Тошмуҳаммад Қорӣ Ниёзов қарорро дар бораи аз ҳуруфоти лотинӣ ба графикаи русӣ (кириллӣ) гузарондани навиштаҷоти ўзбекӣ қабул гардид. Ба ғайр аз Ўзбекистон республикаҳои Осиёи Миёна ва Озарбойҷон ҳам ба графикаи рус гузаронда шуданд.

Мулоҳиза!

Ба дарсҳои аз рӯи таърихи ҷаҳон гирифтаатон таъя намуда, ба алиф-бои кириллӣ кай, аз тарафи кихо асос гузошташуданро ба хотир оваред. Навиштаҷоти мазкур ба худуди Руссия чӣ тавр ворид шуда буд?

Ҳокимияти шӯравӣ ба воситаи гузаштан ба графикаи лотинӣ нест кардани Қуръони Карим, ҳадисҳо, инчунин дигар китобҳо, ки асоси дини исломро ташкил дода, ба забони арабӣ офарида шуда буданд,

Дар хотир доред!

Соли 1929 хати ўзбекӣ дар асоси алифбои арабӣ анҷом ёфта, аз он ба алифбои лотинӣ гузаронда шуд.

Соли 1940 дар заминаи алифбо ба имлои кириллӣ-русӣ гузаронда шуд, ки орзуи ягонаи шӯроҳо ба ҳисоб марафт.

мақсад намуда бошад, баробари гузаштан ба графикаи кириллӣ аз таъсири Туркия ва дигар давлатҳо, ки аз имлои лотинӣ истифода мебуданд, нигоҳ доштан, алоқаҳои байни халқҳои бародари туркро бо халқи ўзбек нест карданӣ шуд. Инчунин чараёни русигардонии Ўзбекистон ва республикаҳои шӯравии Шарқ ба марҳалаи хотимавии худ қадам гузошт.

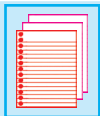

Ф.Хўҷаев дар анҷуман оид ба аз алфавити арабӣ гузаштан ба имлои лотинӣ нутқ эрод менамояд.

Адабиёти ўзбекӣ дар намуди нав ва ривочи санъати миллӣ. Дар ин давраи мураккаб, ки зиддиятҳои шиддатнок дар ҳаёти иҷтимоӣ ҳукм меронд, адабиёт ва санъат ба миллигӣ, инсонпарварӣ, халқпарварӣ барин тамойилҳо содиқии худро нигоҳ доштанд. Ин давр барои эҷодкорони республика ҷустуҷӯҳои гуногун, бо бархӯрдҳои сахти бисёр самтҳои аз ҳамдигар аз ҷиҳати ҷаҳонбинӣ фарқкунанда, инчунин аз талафотҳои зиёд бархурдоршуда ва тақдирҳои бо фоҷиаҳо ба анҷом расида, баробари ин ба дунё омада парвариши ёфтани истеъдодҳои нав шуд.

Аз нависандагон ва шоирон Фитрат, Ҷўлпон, Абдулло Қодирӣ, Садриддин Айни, Ҳамза ва дигарон бо асарҳои худ ба нигоҳ доштани суннатҳои миллӣ ва ҳимояи онҳо кўшиданд. Аввали солҳои 30-уми асри ХХ сафи нависандагон ва шоирон ниҳоят афзуд. Дар ин давр

Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимҷон, Зулфия, Абдулло Қахҳор, Усмон Носир, Миртемир, Ойдин Собирова, Уйғун, Комил Яшин, Ғайратӣ, Султон Ҷўра, Амин Умарӣ барин як қатор шоирон, адибон ва драманависони истеъдоднок ба майдони адабиёт омаданд.

Худро озмуда бинед!

Алифбои кириллӣ – ин ...

Алифбои лотинӣ – ин ...

Донишгоҳи давлатии Туркистон – ин ...

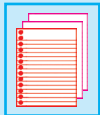
Академияи фанҳо – ин ...

Намоёндагони адабиёт – ин ...

Таълими халқ – ин ...

Драматургия ва муסיқии миллии ўзбек, театр ва кино, санъати тасвирӣ ва амалӣ ҳам манбаи ҳаётбахши маданияти маънавии халқамон шуд ва ба он хизмат намуд. Тамоми як авлоди санъаткорони ўзбек дар ин давр ташаккул ёфтанд.

Барои ривҷидиҳии муסיқии миллии ўзбек оҳангсозони ўзбек Тўхтасин Ҷалилов, Юнус Рачабӣ, Мухтор Ашрафӣ, Мутавакил Бурҳонов меҳнати шоистае карданд. Ба туфайли коргардон ва актёрони начиб Маннон Уйғур, Аброр Ҳидоятов, Соро Эшонтўраева, Раззоқ Ҳамроев, Олим Хўчаев, Шукур Бурҳонов ва дигарон санъати театри ўзбек гул-гул шукуфт. Арбобони соҳаи киноматография Комил Ёрматов, Набӣ Ғаниев, Раҳим Пирмуҳаммедов ба камол расиданд. Дар

Эзоҳи истилоҳот!

Пролетар (лот.камбағал, қашшоқ) – синфи коргарони кифоя, ки ба ивази ба соҳибони воситаҳои истеҳсолот фуруҳтани қувваи меҳнати худӣ ҳамчун манбаи умргузаронӣ нигоҳ кардаанд.

Консерватория (итол. сарпаноҳ) – муассисаи махсуси таълими муסיқӣ. Сарпаноҳе, ки сараввал дар Италия барои бачагони ятим ва бепарастор таъин гардидааст. Дар он баробари сирру асрори касбҳои гуногун муסיқӣ ҳам омўзонда шудааст.

санъати рақс ва овозхонӣ Ҳалима Носирова, Тамарахонум, Мукаррама Турғунбоева, Лутфияхоним Саримсоқова, Муҳиддин Қорӣ Юсуфов, Комилҷон Отаниёзов, Карим Зокиров ва дигарон ба соҳиби маҳорати баланд шуданд. Барои ривҷи муסיқии ўзбек ва санъати вокалӣ соли 1936 консерваторияи давлатӣ нақши муҳим бозид, ки дар Тошканд дари худро боз намуд.

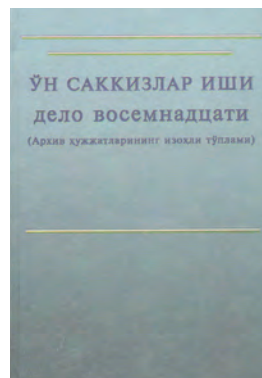
Савол ва супоришҳо:

1. Шӯроҳо барои ташкил, ривочдиҳии таълими халқи Туркистон ба кадом нуқтаи назар таъя намуданд?
2. Хатоҳо, камбудихо, мураккабихо ва муаммоҳои дар низоми таълими халқи кишвар рӯйдода, чиҳорогуфта метавонед?
3. Баробари ташаққули низоми таълими олий кадом мақсадҳо чомаи амал пӯшиданд?
4. Тағйиротҳо дар боби алифбо барои амалӣ гардондани кадом мақсадҳо сурат гирифтанд? Оқибат ва натиҷаҳои он чӣ гуна гардид?
5. Дар бораи олимоне, ки солҳои 1930 ба камол расидаанд, чиҳоро доништа гирифтанд?
6. Номи кихоро ба забон гирифтани мумкин аст, ки ба ривочи санъатӣ ўзбек хиссаи калон гузоштаанд?
7. Вазифаи хонагӣ. Чадавали поёниро пур кунед.

Таълими халқ	Таълими олий	Ислоҳоти алифбо	Адабиёт	Санъат

§ 15. Сиёсати таълими ҳокимияти шӯравӣ дар Ўзбекистон: моҳият ва оқибатҳои он

Оғози таълими аввалин дар Ўзбекистон. Режими шӯравӣ ҳокимияти худро мустақкам сохта, хусусиятҳои он торафт ошкоро намоён шуд. Ҳолати мазкур алалхусус дар муносибат бо коркунони роҳбарикунандаи республикаҳои миллӣ равшан намоён гардид. Низоми маъмурӣ – фармонфармоии қарорёфта ва ҳизби коммунистии умумииттифоқӣ (болшевикон) ХКЎ (б), ки асоси он ба ҳисоб мерафт, ба ин давр омада ба сохтмони «асосҳои сотсиализм» ҷиди шурӯъ намуда, инчунин дар соҳаҳои ҷамъиятӣ мавқеи ҳукмдориро ишғол намуд. Нимаи дуоми солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-уми асри ХХ дар РШС Ўзбекистон *гурӯҳи ҳаждаҳиён* (Абдурахим Ҳочибоев, Ином Хидиралиев, Мухторҷон Саидов ва дигарон), *иноғомӣён* (комиссари маорифи халқи РШС Ўзбекистон ва

Китобе, ки соли 2012 рӯйи чопро дидааст

дигарон), *қосимовчиён* (раиси Суди Олии РШС Ўзбекистон Саъдулло Қосимов, Раҳим Иноғомов ва дигарон), *бадриддиновчиён* (прокурори Суди Олии РШС Ўзбекистон Шамсиддин Бадриддинов ва дигарон), «иттиҳодчиёни миллӣ» ва «истиклолчиёни миллӣ» таҳти роҳбарии Муҳаммадқорӣ Абдурашидхонов 87 нафар), *кори «наркомпрос»* (комиссари маорифи халқи РШС Ўзбекистон Маннон Рамзӣ, чонишини ӯ Боту ва дигарон), *«сухангӯёни нотарс»* (дар Қўқанд таҳти сарвари Ашӯралӣ Зоҳирӣ 19 нафар) ва дар натиҷаи ба дунё омадани корҳои

Дар хотир доред!

Муҳолифатгарон ва ба он монеагӣ нишон додагоне, ки дар Ўзбекистон амал мекарданд, ба зери тазйиқ гирифта шуданд. Дар натиҷа қатағони оммавӣ ва мавҷи аввалини пурзӯра бедодгарӣ дар саросари Ўзбекистон рӯй дод. Дар айни замон кори «ҳаҷдаҳиён», «иноғомчиён», «қосимовчиён», «бадриддинчиён», «иттиҳодгарони миллӣ», «истиклолхоҳони миллӣ», «наркомпрос», «гапхӯрони нотарс» барин корҳои сиёсӣ бофта бароварда шуда буд. Режими шӯравӣ аз солҳои 30-ум эътиборан нисбати халқи худ террори оммавиरो истифода бурд.

дигари сиёсӣ бисёр фарзандони номдори халқи ўзбек таъбид карда шуданд. Дар ин давр дар «тозақунӣ»-и Ҳизби коммунистӣ 25,6 фоизи аъзои Ҳизби коммунистии Ўзбекистон аз сафи ҳизб бароварда шуданд.

Ба кормандони роҳбарикунанда бо шубҳа назар афкандан, «душманони халқ» ва «миллатгароёни буржуазӣ»-ро муайян кардан, ба ҳабс гирифтан, гурӯҳҳои гуногуни «муҳолифат»-ро фoš кардан ба авҷи аълояш расид.

Авҷи гирифтани таъбид дар низоми ҳудуд ва таълим. Режими шӯравӣ кормандони роҳбари миллиро аз вазифаашон сабукдӯш карда, онҳоро аз ҷиҳати «ғоявӣ» торумор сохта, охири солҳои 20-уми асри ХХ аз ҷиҳати ҷисмонӣ барои маҳв кардан шурӯъ намуд. Аз ин ҷиҳат гирем, таъбидҳое, ки дар ҳудуд ва низоми таълими Ўзбекистон гузаронда шуд, махсусан характернок аст. Бо тазйиқи марказ **17 феврал – 2 март соли 1929** дар Самарқанд анҷумани IV Ҳизби коммунистии Ўзбекистон гузаронда, механизми ҷазо ба кор бурда шуд.

Раиси Суди Олии РШС Ўзбекистон Саъдулло Қосимов моҳи март соли 1920 аз вазифааш сабукдӯш карда, ба ҳабс гирифта шуд. Аз болои

С.Қосимов ва 6 нафар ҳамсафони ӯ сессияи сайёри Суди Олии СССР соли 1930 дар Самарқанд чараёни судро гузаронд. Мақомоти чазои аз Марказ омада (раиси суд: Василев-Южин ва прокурор Р.Катанян) ба парванда маҳз тобиши сиёсӣ доданд. С.Қосимов ва тарафдорони он дар ҷонибдории «босмачиён», алоқамандони аъзои «ташкilotҳои миллатгарои зиддиинқилобӣ», химоя кардани дини ислом айбдор ҳисобида, ба онҳо тамғаи «қосимовчиён» зада шуд. Суди шӯравӣ оид ба паррондани С.Қосимов, Б.Шарипов, Н.Алимов, Спиридонов, боқимондагон ҳабси 10-сола эълон намуд.

Аз байн дере нагузашта парвандаи (кори) навбатӣ бадридинчиён фикр карда баромада шуд. 5 май – 15 июни соли 1932 дар шаҳри Тошканд сессияи сайёри коллегияи ҳарбии суди Олии СССР чараёни судиро аз болои собиқ прокурори РШС Ўзбекистон **Шамсиддин Бадриддинов** ва 5 нафар ҳамсафи он гузаронд. Ин дафъа ҳам прокурор арманӣ Р.Катанян буда, нафраташ нисбати халқҳои туркӣ баланд буд. Ба Ш.Бадриддинов айби оиди алоқадориаш бо аъзои ташкилоти «Иттиҳоди миллӣ» ва «босмачиён», Мунаввар Қорӣ ва Саъдулло Қосимов дӯсти наздик ва ҳамфигри наздик буданашон гузошта шуд. Ш.Бадриддинов сараввал ба паррондан ҳукм гардида, сипас ҳукми куш ба 10 сол ҳабс маҳкум гардид. 5 нафар ҳамсафи ӯ ҳам ба муддати дуру дароз ба ҳабс маҳкум карда шуданд.

Режими шӯравӣ баробари таъбид кардани кормандони роҳбарикунандаи мақомоти судӣ чазоро бар зидди зиёиёни ҷабҳаи маориф ҳам нигаронд.

Моҳи августи соли 1930 дар шаҳри Самарқанд як гурӯҳ кормандони роҳбарикунандаи Комиссариати маорифи халқи РШС Ўзбекистон ба ҳабс гирифта шуданд. Дар парвандаи «наркомпрос» комиссари маорифи халқи РШС Ўзбекистон **Маннон Рамзӣ – Маннон Абдуллоев** ва ҷонишини ӯ Боту – Маҳмуд Ҳодиев, инчунин Олтой – Боис Қориев, Нодир Саидов ва дигарон буданд. Онҳо барои бо «заҳри миллатгарой» заҳролудгардонии низоми маориф айбдор гардида, ҳолати мазкур дар ҷабҳаи маориф намоёншавии қосимовчигӣ» гуфта маҳкум гардид. Боту ва тарафдорони он ба ҳабси 10-сола маҳкум шуданд. Вале онҳоро баъдтар дар маҳбасхона парронданд.

Махвосоии Мунавварқорӣ ва ҳамсафони ӯ. 5 ноябри соли 1929 дар Тошканд тахти роҳбарии маърифатпарвар **Мунавварқорӣ Абдурашидхонов** 38 нафар ба ҳабсгирифта шуданд. Аз байн фурсате нагузашта миқдори ҳабсшудагон ба 87 нафар расид. Ба онҳо аъзои «Иттиҳоди миллӣ» ва «Истиклоли миллӣ» гуфта айб гузошта шуд. Қараёни истинтоқ баъдтар ба Маскав кӯчонда шуд. Ҳолати мазкур аз ҷаҳду ҷидоли фош гардондани «миллатгарой»-и ҷадидон аз тарафи режими шӯравӣ далолат медиҳад. 25 апрели соли 1931 дар маҷлиси суд, ки дар Маскав ба амал омад, 15 нафар фидоии миллат-аъзои «Истиклоли миллӣ» тахти сарпарастии Мунавварқорӣ ба паррондан, 72 нафар ба муҳлати дурудароз ҳабс гардидан маҳкум шуданд. 15 нафар фарзанди халқи ўзбек дар атрофи Маскав парронда шуданд. Аз ҳабсхона ҳам умуман ягон кас ба Тошканд баргашта наомад.

Солҳои 1936–1938 террори калон, инчунин таъбид қардани арбобони давлатӣ, зиёиён, уламо ва ҳарбиён дар Ўзбекистон. Дар ин давр дар натиҷаи пурзӯр гардидани режими тоталитарии маъмурӣ фармон-фармой ва идоракунии авторитети ҳодисаҳои қонуншиканӣ ба ҳолати оддӣ табдил ёфт. Сохти мустабиди шӯравӣ чун саросари мамлакат дар Ўзбекистон ҳам қатағони оммавино авҷ гирифт. Баробари арбобони намоёни давлатӣ ва ҷамоатӣ, роҳбарони ҳизбӣ ва хоҷагӣ, зиёиён, рӯҳониён ва ҳарбиён якҷоя одамони оддӣ ва колхозчиён ҳам таъбид қарда шуданд.

Таъбиди сиёсӣ дар Ўзбекистон хусусан **тобистони соли 1937** ба авҷ расид. Раиси КХШ РШС Ўзбекистон Файзулло Хӯҷаев, котиби аввали КМ Ҳизби коммунистии Ўзбекистон Акмал Икромов, инчунин комиссарони халқ, роҳбарони вилоятҳо, шаҳр ва ноҳияҳо, бисёр кормандони хоҷагӣ ба ҳабс гирифта, баъди истинтоқ мувофиқи қарори сессияи сайёри коллегияи ҳарбии Суди Олии СССР парронда шуданд.

Элитаи сиёсии Ўзбекистон ба «миллатгарой ва мубориза бурдан ба муқобили ҳокимияти шӯравӣ», инчунин дар тайёркунии ошӯби яроқнок айбдор қарда шуданд. 3 нафар ситораи равшани маданияти

Чўлпон

Мулоҳиза!

Фикр карда хулоса бардоред!

«Дар анчоми суханам аз суди одил мепурсам: ҳарчанд ман бо бухтони гуногун, шахсият ва сохтакорихо, ҳам дар паси нофаҳмиҳо, ба дараҷаи дубора сафеднашаванда айбдор доништа шудам. Лоақал онҳоро чун барои таскин бахшидани чашмони сиёҳи сиёҳкунанда бошад ҳам ба ман ҷазои аз ҳама олиро диҳед. Ба ҷавони соддаву гӯле, ки дар дилаш ғубороти шамс, мақсади боғаразаш нест, аз ин қадар хор марг авлотар аст. Ба орзуи якчанд шахсон бо марги маънавӣ кушта шудам. Акнун марги ҷисмонӣ бароям тарсанда нест. Аз судҳои олий ҳаминаро мунтазирам ва онро мепурсам. ... Ман дар паси ростӣ сар равад ҳам ҷавони «эх» гӯянда нестам». *Аз нутқи Абдулло Қодирӣ дар ҷараёни суд.*

ӯзбек Фитрат, Чўлпон ва Абдулло Қодирӣ дар як рӯз – 4 октябри соли 1938 дар атрофи шаҳри Тошканд парронда шуданд. Бисёр ҳамватанони ба ҳабс гирифта, ба таври оммавӣ 4 октябр қатл гардиданд. Шоири соҳибистеъдод Усмон Носир дар ҳабсхона вафот кард.

Нозири қорҳои ҳарбии РШХХ, командир ва комиссари полки аскарони савораи алоҳидаи ӯзбек, ки дар лавозими командири дивизияи 19-уми савораи ӯзбек фаъолият пеш бурдааст, **Миркомил Миршарофов** аз тарафи режими шӯравӣ 28 октябри соли 1937 дар Майкоп ба ҳабс гирифта шуд. Вайро дар боби миллигардонии дивизияи ӯзбек ва бо ёрии дивизияи мазкур Ўзбекистонро аз таркиби СССР ҷудо карда барпо кардани давлати мустақил саъю кӯшиш зоҳир кардан айбдор намуданд. Аввалин дивизияи ӯзбек пароканда гардида, инчунин 18 нафар командирон ва аскарони ҳарбии ӯзбек таҳти сарпарастии М.Миршарофов дар атрофи Тошканд 10 октябри соли 1938 парронда шуданд. Алқисса, солҳои 1937–1938 аз рӯйи айбҳои пурра сохта гардондашуда, дар Ўзбекистон ҷамъ беш аз **41000** нафар ба ҳабс гирифта, аз онҳо беш аз **37000** нафарашон ба ҷазои куш ҳукм гирифтанд. Танҳо аз арбобони давлатӣ ва ҷамоатӣ,

Миркомил
Миршарофов

нависандагон, шоир ва олимон **5758** нафар ба ҳабс гирифта, аз онҳо **4811** нафарашон парронда шуданд. Маълумоти мазкур дар миқёси республикаамон бо чӣ қадар миқёси васеъ, бешафқатона гузаронда шудани террори сурх равшан исбот мекунад.

Маҷмӯи ёдгории «Хотираи шаҳидон», инчунин Осорхонаи «Қатагон қурбонлари хотираси». Баъди ба истиқлол расидани Республикаи Ўзбекистон бисёри табъидшудагон аз ҷиҳати ҳуқуқӣ сафед карда шуданд. Номи неки онҳо барқарор шуд.

Маҷмӯаи ёдгории «Хотираи шаҳидон»

Бо ташаббуси Президенти аввалини Республикаи Ўзбекистон **Ислом Каримов** (1938–2016) 12 майи соли 2000 дар соҳили канали Бўзсуви ноҳияи Юнусободи шаҳри Тошканд маҷмӯи ёдгории «Хотираи

Шарҳи истилоҳот!

Фирқа – (араб. – гурӯҳ, тӯда, ҳизб) – гурӯҳи одамони аз ҷиҳати мақсад, ғоя, муштракии ҷаҳонбинӣ муттаҳидгардида.

Дар хотир доред!

Республикаи Ўзбекистон аз соли 2001 эътиборан ҳар сол 31 август, рӯзи истиклолият эълон гардиданро ба сифати рӯзи ба ёд овардани хотираи табъидшудагон таҷлил менамояд. 31 августи соли 2002 дар маҷмӯи ёдгории «Хотираи шаҳидон». Осорхонаи «Хотираи қурбоншудагони табъид» кушода шуд. Осорхона ба мақсади абадӣ гардондани хотираи ҳамватаноне, ки дар давраи империяи Руссия ва ҳокимияти шӯравӣ барои фаъолиятшон баҳри озодии Ватан табъидгардида буданд, ташкил ёфтааст. Ин миннатдориву эҳтироми авлодҳо ба хотираи аҷдод мебошад.

шаҳидон» кушода шуд. Он бахшида ба хотираи шаҳидони дар давраи режими шӯравӣ қатағонгардида гузошта шуда, аксар фидоӣни миллат дар ҳамин ҷо парронда шуда буданд.

Савол ва супоришҳо:

1. «Гурӯҳи ҳаждаҳиён» ва «қосимовчиён» барин парвандаҳои сиёсӣ кори бофта буда ва ба онҳо рӯҳи сиёсӣ дода шудааст. Аз онҳо мақсад чӣ буд?
2. Дар нимаи дуҷуми солҳои 30-уми асри XX аз чӣ сабаб роҳбарияти республика табъид карда шуд, ба онҳо чӣ гуна «айб» гузошанд?
3. Зиёӣни пешқадами ўзбекро барои чӣ табъид кардан зарур омад?
4. Мунофикиву риёкории маъмурони тоталитарӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқҳои инсон ва озодиро шумоён чӣ тавр арзёбӣ мекунед?
5. Шумоён дар шаҳру деҳоти истиқоматиатон кадом шахсони табъидшударо медонед ва дар бораи онҳо нақл кунед.
6. Арбобони сиёсӣ ва адибони ба табъид дучоршударо дар сутунҳои алоҳида таҳлил намоед.

Арбоби сиёсӣ		
Номашон	Айби гузошташуда	Намуди чазо (ҳаба ё ки паррондан)

Адибон		
Номашон	Айби гузошташуда	Намуди чазо (ҳаба ё ки паррондан)

БОБИ СЕЮМ. ЎЗБЕКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ЧАНГИ ДУЮМИ ЧАҲОН (СОЛҲОИ 1939–1945)

§ 16. Оғозёбии Чанги дуюми ҷаҳон ва ба гирдобии чанг кашида шудани Ўзбекистон

Оғоз, сабабҳо ва характери чанг. Дар оғози Чанги дуюми ҷаҳон баробари фашистони Германия ва милитаристони Япония дар зиммаи роҳбарони аввалаи сиёсии Британияи Кабир (Англия), Фаронса ва СССР ҷавобгарии калон буд.

23 августи соли 1939 бо таклифи И.В.Сталин дар Маскав байни СССР ва Германия созишнома оид ба муддати 10 сол бо ҳамдигар ҳучум наовардан ба имзо расид. Созишномаи мазкур дар таърих бо *пакти Молотов – Риббентрон* ном машҳур шудааст. Дар қисми махфӣ созишнома сарҳадҳои ояндаи ду мамлакат ва доираи таъсириро муайян карда буданд. Полша, соҳили Балтика ва Финляндия дар зери доираи таъсири Иттифоқи Шӯравӣ пурзӯр гардид.

1 сентябри соли 1939 давлати Германия тахти сарварию Адолф Гитлер ба Полша ҳамла кард. Бо ин ҳучум Чанги дуюми ҷаҳон оғоз ёфт. Рӯзи 3 сентябр давлатҳои Фаронса ва Англия ба муқобили Германия чанг эълон намуданд. Мувофиқи моддаи махфӣ созишнома 17 сентябр байни СССР ва Германия дар бораи ба якдигар ҳучум накардан қўшунҳои СССР ба ҳудуди Полша зада даромад. Ҷараёни тақсимои Полша сар шуд. Рӯзи 19 сентябр қўшунҳои лашкари сурх Вилнюсро истило кард. 22 сентябр ба муносибати ба анҷомрасии амалиёти ҷарбии забти Брест-Литовск, торумори лашкари Полша паради муштараки қўшунҳои шӯравӣ ва немис гузаронда шуд. 28 сентябр дар байни СССР ва Германия шартномаи дӯстӣ ва сарҳадҳо ба имзо расид. Сипас қўшунҳои лашкари сурх ҳудудҳои Украинаи Ғарбӣ ва Белоруссияи Ғарбиро истило кард ва онҳо ба таври расмӣ ба таркиби СССР ҳамроҳ карда шуданд.

Июли соли 1940 лашкари сурх ҳудудҳои Латвия, Литва ва Эстонияро забт намуда, республикаҳои Латвия, Литва ва Эстония маҷбуран ба таркиби Иттиҳоди Шӯравӣ дохил гардиданд. Дар ин айём Бессарабияи ҳамҷавори РШСМ Молдавия ҳам аз ҷониби қўшунҳои шӯравӣ истило

шуда, моҳи август дар таркиби СССР РШС Молдавия (дар таркиби мамлакат 15 республикаи иттифоқӣ) ташкил ёфт.

Иштироки ўзбекистонӣ дар ҷанги шӯравӣ ба Фин. 30 ноябри соли 1939 ум. 12 март соли 1940 ҷанги байни шӯравӣ ба Фин ба амал омад. Набард бо ҳуҷуми кӯшуни СССР ба Финляндия оғоз ёфт. Баъди ин воқеа **14 декабри соли 1939** Лигаи Миллатҳо СССР-ро мамлақати таҷовузкор эълон намуда, онро аз узвияти лига баровард. Дар натиҷаи ҷанг СССР ҳудудҳои шаҳри Виборг ва атрофи кӯли Ладогаро ишғол намуд.

Мулоҳиза!

Фикр кунед, хулоса бароред!

Воқеаҳои мазкур дар даври худ дар таърихшиносии шӯравӣ тамоман дигар тавзеҳ дода шудаанд. Сиёсати таҷовузкоронаи давлати шӯравӣ махсус пинҳон гардидааст. Баъдтар аз тарафи Германия ба СССР нобахангом ҳуҷум овардан СССР аз мамлақати таҷовузкор ба яке аз давлатҳои ба муқобили фашизм муборизабаранда, ташкилотчи ва роҳбари коалитсияи зиддифашистӣ табдил ёфт.

Хатмкунандагони омӯзишгоҳи кӯшунҳои пиёдагарди Тошканд командири дивизия **А.Толстов**, сардори штаби дивизия **В.Русских**, ҷанговарони ўзбекистонӣ **А.Магалов**, **А.Тупиков**, **Ф.Утешев** ва дигарон дар ин ҷангҳо иштирок намуданд.

Ҳуҷуми Германияи фашистӣ ба СССР, инчунин ба гирдоби ҷанг кашида шудани Ўзбекистон. Рӯзи 22 июни соли 1941 саҳарӣ Германияи гитлерӣ ба шартнома дар бораи ҳуҷум накардан ба ҳамдигар нигоҳ накарда, нобахангом ба СССР зада даромад. Барои халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ҷанги иборат аз озмоишҳои душвор оғоз ёфт. Ҳамон рӯз аз хусуси дар мамлакат эълон кардани ҳолати ҳарбӣ фармон эълон гардид.

Ҷанг тамоми хоҷагии мамлакат, ҳаёти онро ба кулӣ тағйир дод. 30 июни соли 1941 таҳти сарвари раиси Шӯрои комиссарони Халқи СССР ва саркотиби КМ ҲКУ (б) **И.В.Сталин** **Кумитаи мудофияи давлат** (КМД) ташкил ёфт, тамоми ҳокимияти сиёсӣ, ҳарбӣ ва хоҷагӣ ба дасти вай гузашт. Ба ғайр аз ин, **И.В.Сталин** 19 июл вазифаи Комиссари халқи мудофияи СССР, 8 август сарқўмондони Олии Ҳувваҳои Ҳарбии СССР-ро ишғол намуд. Рӯзҳои аввали ҷанг қарорҳо

ва нишондодҳои махсус қабул гардида, мамлакат дар зери хавф монданад, барои ҳимоя кардани он ба зудӣ тамоми қуваҳои иқтисодӣ, маънавию ба манфиати мудофия тобеъ гардондан, хоҷагии халқро пурра ба мақсади ҳарбӣ гузарондан лозим буданад зикр ёфт. Ҷанги дуру дароз давом-карда меҳнаткашони Ўзбекистонро ҳам ба ҳолати душвор оварда расонд.

Усмон Юсупов

Дар даври Ҷанги дуҷуми ҳақон котиби аввали Кумитаи марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон Усмон Юсупов, ки ба республика сарварӣ кардааст, дар боби сафарбар кардани ўзбекистониён ба муқобили фашистон сару сарвар гардид.

Дар хотир доред!

* 30 ноябри соли 1939 – 12 марти соли 1940 ҷанги шӯравияю фин ба амал омад. Дар он ўзбекистониён ҳам иштирок намуданд.

* 22 июни соли 1941 Германияи гитлерӣ нобаҳангом ба СССР зада даромад.

* Дар Ўзбекистон У.Юсупов барои ўзбекистониёнро ба муборизаи зидди фашизм сафарбар кардан сару сарвар гардид.

Сафарбаркунии қуваҳои моддиву маънавии Ўзбекистон ба ҷанг. Рӯзҳои 23–24 июн дар Самарқанд, Бухоро, Андиҷон, Намангон, Фарғона, Нуқус ва дигар шаҳрҳои республика гирдиҳамоии бисёр-ҳазорнафара ба амал омаданд. Ҳар рӯз ба комиссариати ҳарбӣ расида омадани миҷрои аризаҳои ўзбекистониён намунаи баланд гардидани рӯҳияти ватанпарварии онҳоро намоиш дод. Аризаҳои мазкур ба соҳибони касбу кори гуногун ва мансуби миллатҳои мухталиф, мардон ва бонувон, ҷавонон ва калонсолон, аъзои ҳизб ва ғайриҳизбиён мутааллиқ буданд. Аз рӯйи гувоҳии ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, аз рӯзҳои аввали ҷанг ба комиссариатҳои ҳарбии шаҳру ноҳияҳо аз 14 ҳазор нафар ихтиёриён аризаҳо расидаанд.

Яке аз намунаи аҷиби ватанпарварии анъанавии аҳолии Ўзбекистон ба ҷабҳа расондани кӯмак буд. Ўзбекистониён аз рӯзҳои аввали ҷанг дар ҳаракати ташкили бунёди мудофия фаъолона иштирок намуданд. Ба бунёди мудофия коргарон, колхозчиён, зиёиён дастмузди якрӯзай худ, пулҳои дар шанбегии коммунистӣ ҳосилшуда, маблағҳои

пасандози шахсии шахрвандон, бойигариҳои қиматбаҳо, заёмҳои давлатӣ, мавод ва озуқавориро месупурданд. Умуман, дар рӯзҳои аввали ҷанг аз аҳолии республика ба миқдори 30 млн. рубль заём, бойигариҳои қиматбаҳо расид. Аҳолии Ўзбекистон дар солҳои ҷанг ба бунёди мудофия чамъ 649,9 млн.рубл, 22 кг тилло ва нуқра супурданд.

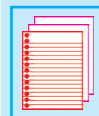
Мулоҳиза!

Вакилони тамоми соҳаҳо барои бунёди мудофия дар доираи имконият маблағҳои худро супурданд. Масалан, раққосаи машхури ўзбек Тамарахонум ба бунёди мудофия 50 ҳазор сўм супурд.

Ҳама чиз барои фронт, ҳама чиз барои ғалаба!

Иқтисодиёти Ўзбекистон бо назардошти вазъияти ҷарбӣ ба зудӣ баҳри манфиати фронт тобеъ гардонда шуд. Чун ноҳияҳои паси

Худро озмуда бинед!

Адолф Гитлер – ин ...

У.Й.Юсупов – ин ...

Набарди русу фин – ин ...

И.В.Сталин – ин ...

РШС Молдавия – ин ...

Пакти Молотов – Риббентроп – ин ...

Фронт ба Ўзбекистон ҳам аҳамияти алоҳида дода шуд. Дар рӯзҳои аввали ҷанг кӯшунҳои немис бо шиддат ба дохили мамлакат ҳаракат карданд. Аз шахру деҳоти ҳамшафати фронт аҳоли, корхонаҳои саноатӣ, муассисаҳо ва дигар бойигариҳои маънавиро ба Шарқ кӯчондан оғоз ёфт. Чунончӣ ба республикаҳои Осиеи Миёна ва Қазоқистон 308 корхона кӯчонда, беш аз 100-тояш дар Ўзбекистон ҷойгир шуд. Корхонаҳои кӯчонда овардашударо дар фурсати кӯтоҳ ба кор дароварданд. Охири соли 1941 аз чунин корхонаҳо 50-тояш ба фаъолият шурӯъ намуд. Масалан, дар асоси заводи аз шаҳри Химкии вилояти Маскав кӯчондашуда октябри соли 1941 заводи авиатсияи Тошканд ташкил ёфт. Заводи мазкур ба фронт самолётҳо тайёр намуд. Ба корҳои ташкилии азнавсозии хоҷагии халқ роҳбарони республика роҳбарӣ намуданд. Дар даври ниҳоят мушкул, шароити аз ҳад зиёд шиддатнок онҳо аз ҷавобгарӣ наҳаросида, вазифаҳои аз ҳад мураккабро ба зудӣ ва мустақилона ҳал карданд. Роҳбарони Ўзбекистон зуғуми Марказро бартараф сохта, худудҳои комиссарони халқ ва директории корхонаҳоро васеъ гардонда, дастгоҳи идораро кӯтоҳ намуданд.

Эзоҳи истилоҳот!

Агрессия – ҳаракати иборат аз истило, асосаш таҷовузкорона.
Эвакуатсия (лот. *сабуқдӯш кардан, ҳолӣ мондан*) – аз як ҷой ба ҷойи дигар кӯчондани одамон, ташкилот, корхонаҳо, арзишҳои бадеӣ ва ғайра ба мақсади нигоҳ доштан аз хавфи офатҳои табиӣ, ҷанг.

Савол ва супоришҳо:

1. Омилҳои, ки барои оғоз ёфтани Ҷанги дуҷуми ҷаҳон сабабгור шудаанд, чиҳоянд?
2. Ҳаракати ҷанги шӯравиву фин дар ҷист? Ҷанги мазкур барои СССР дорой чӣ гуна аҳамият буд?
3. Ҳиссаи ба бунёди мудофия гузоштани халқи ўзбекро чӣ тавр арзёбӣ мекунед?
4. Дар ҷанг чӣ қадар қисми аҳоли иштирок намуд? Фаъолияти аҳолии дар ҷанг иштирок накарда аз чиҳо иборат аст?
5. Барои оғози ҷанг дар дохили мамлакат чӣ гуна тағйиротҳо содир шуданд?
6. Вазифаи хонагӣ. Ҷадвали поёниро пур кунед:

Сабабҳои ҷанг	Ба гирдоби ҷанг кашида шудани Ўзбекистон	Кӯчондани аҳоли	Бунёди мудофия

§ 17. Саноат ва кишоварзии Ўзбекистон дар хизмати фронт

Саноати Ўзбекистон дар солҳои ҷанг. Сентябрь-декабри соли 1941 ҳукумати республика хоҷагии халқро ба равији ҳарбӣ дароварда, оид ба қадом корхона ба кор афтиданаҷ, захираҳои дохиларо пурра сафарбар кардан вазифаҳои аниқро пеш гузошт. Ба қатъан нарасидани кадрҳо, ашёи хоми саноатӣ, сӯзишворӣ, дастгоҳҳо, асбобу ускунаҳо нигоҳ накарда, декабри соли 1941 дар Тошканд 63-го, дар ҳудуди республика 230 корхонаи саноатӣ ба тайёркунии маҳсулоти мудофиявӣ шуруъ намуданд. Заводҳои кӯчонда овардашуда ҳам иқтидори худро баланд бардоштанд. 14 декабри соли 1941 коркунони корхонаҳои ҳарбӣ ба сафи ба ҷанг сафарбаршудагон ҳамроҳ шуда, бо ҳамин корхонаҳо вобаста гардиданд. Ононе, ки интизоми меҳнатро

вайрон мекарданд, чазои сахт мегирифтанд. Ононе, ки худсарона корхонаро тарк менамуданд, аз 5 то 8 сол аз чазои ҳабс бархурдор мегардиданд.

Соли 1942 дар Ўзбекистон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти нави саноатӣ 2 маротиба афзуд. Соли 1943 бошад, ҳиссаи саноат дар хоҷагии халқи республика ба 75 фоиз зиёд гардид. Зарурияти баланд бардоштани иқтисодии истеҳсолоти ҳарбӣ вусъати сохтмони саноатиरो талаб мекард.

Дар солҳои ҷанг дар Ўзбекистон 7-то истигоҳи калони барқии обӣ, аз он ҷумла, ГЭС-ҳои Окқовоқ, Қибрай, Салор ва Фарҳод сохта, конҳои нави ангишт ва нафт кушода аз қуҳнашон бисёр истифода мебардагӣ шуданд. Марти соли 1944 комбинати аввалини замонавии металлургӣ дар Осиёи Миёна – навбати аввали заводи металлургияи Ўзбекистон ба кор даромад.

Истигоҳи барқии оби Фарҳод

Ба аслиҳахонаи яроқу силоҳ табдил додани Ўзбекистон. Дар давраи ҷанг тамоми маводи зарурӣ: техника, силоҳу яроқ, тир, хӯроқвориро лашкари дар ҳаракат буда бетанаффус гирифта истод. Ўзбекистон ба сифати яке аз аслиҳахонаи асосии ҷанговарони иттифоқ беш аз 2000 самолёт, 22 млн. дона мина, 500000 дона гулӯла, инчунин миллионҳо дона гимнастёрка, поездҳои санитарӣ, либоси пахтагин, мӯза ва либосҳои дигар ба аскарон ва маҳсулотро ба фронт расонда дод. Меҳнати вазнин ба дӯши бонувон, пиронсолон ва наврасон афтод. Аммо он ягон касро боздошта натавонист. Ҷабҳаро дар вақташ таъмин сохтан муҳим шуда монд. Ўзбекистониён дар ақибгоҳи фронт дар шароити ниҳоят душвор якҷоя бо халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ғалабаро аз болои душман бо меҳнати фидокоронашон таъмин сохтанд ва дар таърих ҷасорати мислаш диданашударо намоиш доданд.

Вазъияти кишоварзӣ. Ба тамоми душворихо нигоҳ накарда, деҳқонони ўзбек барои ҷабҳаро бо маҳсулоти зарурӣ таъмин кардан меҳнати фидорона намуданд. Соли 1991 ба давлат беш аз 1,6 млн. тонна пахта супурда шуд. Киштзори сабзаот ва поллиз, мева, пилла, пашм, гӯшт зиёд шуда, нақшаҳо дар ин бибат ба иҷро расид. Дар натиҷаи

саъю кӯшиш оиди зиёд кардани киштзори ғалла ва зироати техникӣ баҳори соли 1942 ба таври илова 270500 гектар замин аз худ гардид. Солҳои чанг зиёд кардани пахтагайёркунӣ вазифаи муҳим дониста шуд.

Бо қувваи деҳқонони колхозчӣ ва тамоми меҳнаткашони Ўзбекистон каналҳои Чирчиқи боло, Фарғонаи Шимолӣ, Сӯх – Шохимардон, Учқўрғон, обанбори Косонсой ва Рӯдасой сохта шуд. Бо об пур кардани обанбори Каттақўрғон оғоз ёфт. Дар вилоятҳои Самарқанд, Фарғона, Тошканд ба лаблабуи қанд майдонҳои серҳосил чудо карда, соли 1943 беш аз 1,5 миллион сентнер лаблабу ба давлат супурда шуд. Барои азнаворкарди лаблабуи қанд заводҳои қанди Зирабулок, Красногвардейск, Қўқанд ва Янгийўл бунёд шуданд. Дар солҳои чанг Ўзбекистон **чоряки қисми** қанди тамоми мамлакатро истеҳсол мекард. Ҳамин тавр, дар солҳои чанг аҳли кишоварзии Ўзбекистон дар шароити ниҳоят мураккабу душвор меҳнат карда, беш аз 4 миллион тонна ашёи хоми пахта, 82 миллион пуд ғалла ва дигар маҳсулотро ба давлат расонда дод. Он ҳиссаи муносиб дар боби ғалаба аз болои фашизм гардид.

Зиндагонӣ ва душвории аҳоли. Чанг ҳар як оилаи Ўзбекистонро аз ҷиҳати моддӣ дар вазъияти душвор монанд. Дар шаҳрҳо низоми картоҷкавии хӯрокворӣ ташкил карда, ба коргарон ва хизматчиён рӯзе 400–500 граммӣ, ба аҳли байт 300–400 граммӣ нон дода шуд. Кормандони роҳбарикунанда бошанд, бо хӯроквории махсус (паёк) таъмин карда шуданд. Душвориҳо шиддатнокиро дар ҳолати рӯҳии иҷтимоии ҷамъиятӣ ба вучуд овард, вале боварино нисбати ғалаба аз болои фашизм суст нагардонд.

Хусусан, дар солҳои чанг дар деҳоти ўзбек вазъият душвор буд. Дар колхозҳо ба калонсолон ва бачагони аз 12 сол калонтар рӯзи кории маҷбурӣ 1,5 маротиба дароз карда шуд. Колхозчиёне, ки меъёри меҳнати муайяншударо ба иҷро намерасонданд, бешафқат чазо

Ҳайати вакилоне, ки ба fronti Ғарбӣ хӯрокворӣ ва либос бурда буданд (Дар марказ сарвари ҳайати вакилон Ҳасан Исломов).

мегирифтанд. Дар деҳот дар натиҷаи маризиҳо ва гуруснагиҳо даҳҳо ҳазор одамон бо ҳаёт видоъ намуданд. Дар солҳои ҷанг гуруснагӣ дар марказҳои калони саноатӣ ҳам ҳукм рондааст.

Дилқушодии халқи ўзбек ва кўмаки байналмилалӣ. Дар солҳои ҷанг дар таркиби аҳолии оилаҳои хизматчиёни ҳарбӣ, кўчонда овардагон, ногиронҳои ҷанг, бачагони یتим ном гурӯҳҳои иҷтимоии нав пайдо шуд. Ба Ўзбекистон аз **1 миллион** нафар зиёд одамон, аз он ҷумла 200 000 бачагонро кўчонда оварданд. Бачагони мансуби миллати гуногунро халқи ўзбек чун фарзандони худӣ эъзоз намуда, онҳоро ба воя расонд.

Оилаи Ш.Шоаҳмудов.

Масалан, оилаи оҳангари оддии тошкандӣ **Шоаҳмад Шоаҳмудов** 15 нафар бача, ногирони ҷанги каттакўрғонӣ **Ҳамид Самадов** 13 бача, колхозчизани самарқандӣ **Фотима Қосимова** 10 нафар бачаро тарбия намуданд. Дар республика дар давраи ҷанг беш аз 30 госпитал ҷойгир шуд. Қисми зиёди захмбардоштагонро ба сафи ҷанговарон баргардонданд. Бисёри ногиронҳои ҷанг бо кор таъмин гаштанд.

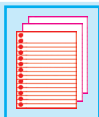
Дар хотир доред!

Оилаи устои оҳангар **Шоаҳмад Шоаҳмудов** ва ҳамсари ӯ **Баҳрӣ Акрамова** 15 нафар бачаи мансуби миллати гуногунро ба фарзандӣ қабул карда, фазилати волои инсониро нишон дода, ба бисёриҳо намунаи ибрат гардиданд. Оилаи **Ҳамид Самадов**, ки аз ҷанг ногирон шуда баргашт, 13 бача, колхозчизан **Фотима Қосимова** 10 бачаро ба оғӯши худ гирифта, бо меҳри баланд қалби онҳоро гарм сохта, дилашонро равшан сохтанд.

Дар солҳои ҷанг дар сиёсат ба зўроварии авфнопазир роҳ дода шуд. Бо фармоиши роҳбарони сохти тоталитарӣ халқҳои Кавказ (чеченҳо, ингушҳо, қарачайҳо, туркони масхадӣ, болқорҳо ва дигарон, тоторҳои Қрим ва немисони соҳили Волга солҳои 1943–1944 ба зудӣ ба ҳудудҳои шарқии мамлакат кўчонда шуданд. Аз Қрим 151 604 нафар тоторҳои Қрим, аз Гурҷистон 110 000 нафар туркони масхадӣ, аз Кавкази Шимолӣ 175 000 нафар чеченҳо, беш аз 20 000 нафар ингушҳо, 4500 нафар болқорҳо ва юнониён ба РШС Ўзбекистон кўчонда шуданд.

Аҳолии маҳаллӣ ба чабрдидагон хайрхоҳӣ карданд ва ёрдами самимона расонданд.

Алқисса, дар солҳои ҷанг халқи ўзбек бо дилкушодии худ, меҳмоннавозӣ, сабру тоқат ва таҳаммулнокиро боз як маротиба намоиш дода, халқҳои дунёро ба ҳайрат гузошт.

Шарҳи истилоҳот!

Гимнастёрка – куртае, ки аз болаш камар мебанданд, гиребонаш тик ва гардондашуда (либоси расмӣ ҳарбӣ).

Миномёт – (рус. гуррондан, гузаштан) – силоҳе, ки минаро меғурронад.

Поезди санитарӣ – Поезде, ки бо кормандони хизматрасонӣ ва ускунаҳои тиббӣ таъмин аст.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар солҳои ҷанг ба ононе, ки интизоми меҳнатро вайрон намудаанд, муносибати расмӣ чӣ гуна буд?
2. Дар солҳои ҷанг меҳрубонӣ нисбати халқҳои кўчонда овардашуда дар ҷиҳо намоён мегардад?
3. Солҳои 1943–1944 вакилони аҳолии кўчонда овардашуда дар Ўзбекистон кӣҳо буданд? Онҳо чаро кўчонда оварда шуда буданд?
4. Дар солҳои ҷанг дар кишоварзии Ўзбекистон чӣ гуна тағйиротҳо содир шуданд?
5. Дар солҳои ҷанг фаъолияти бачагони ба меҳнат ҷалбгардидаро чӣ тавр шарҳ медиҳед?
6. Вазифаи хонагӣ. Ҷадвали поёниро пур кунед:

Бунёди мудофия	Саноат	Кишоварзӣ	Кўчонда овардан

§ 18. Ҷасорат ва қаҳрамониҳои ўзбекистониён дар фронт

Ташкилҳои дивизияҳои ўзбек. Аз рӯзҳои аввали ҷанг дар Ўзбекистон отряди лашкари халқӣ ташкил ёфт. Баъд ин отрядҳо ба шӯъбаҳои таълими ҳарбии умумӣ ҳамроҳ гардиданд. Дар Ўзбекистон корҳо оиди тайёркунии қисмҳои ҳарбии миллий ба фронт, захираҳои ҷанговар оғоз ёфт.

Тобистони соли 1941 дар Самарқанд дивизияи 19-уми кӯҳӣ-савораи ўзбек ташкил ёфт. Дар ин айём дар дивизияи афсарони ўзбек полковник Исмоил Бекчонов, майор Собир Рахимов, ки соҳиби таҷрибаи калон буданд ва дигарон фаъолият пеш бурдаанд. Ҷанговарони дивизия дар наздикии Йелка дар сафи корпуси 17 механиконидашуда ба муқобили душман дар набардҳои аввалин иштирок намуданд.

13 ноябри соли 1941 Кумитаи мудофияи мамлакат қарорро «Дар бораи ташкили қўшунҳои ҳарбии миллӣ» қабул карда, мувофиқи он зарурияти дар Ўзбекистон созмон додани 5-то дивизияи кавалерӣ ва 9-то бригадаи алоҳидаи тирандозон, таркиби дивизияҳоро пурра гардондан бо шахсони синну солаш аз 40 зиёд, солим ва бақуввати мансуби халқҳои маҳаллӣ, аз рӯйи доираи имконият таркиби роҳбарият ҳам аз вакилони миллати маҳаллӣ буданаш зикр ёфт.

Дар марҳалаи аввалини ҷанг, хусусан солҳои 1941–1942 дар қисмҳои ҳарбии миллӣ, аз он ҷумла, дар дивизия ва бригадаҳои ўзбек силоҳу аслиҳа ва тир умуман намерасид. Дар ҳамаи ҷанговарони ўзбек моҳҳои аввали ҷанг ҳатто милтиқи оддӣ (винтовка) ҳам набуд. Ҳолати мазкур боз як намуди даҳшатноки нобоварӣ ва сиёсати шовинистии болшевикон ва режими шӯравӣ ҳатто дар давраи ҷанг ҳам нисбати халқҳои маҳаллӣ, хусусан халқҳои турк ва мусулмонон мебошад.

Ҷангҳо дар рӯзҳои аввали набард. Ҷанговарони ўзбекистонӣ дар мудофияи қалъаи Брест, Киев, Смоленск, Одесса, Севастопол, Ленинград, Маскав ва бисёр дигар шаҳрҳо намунаи мардонагӣ ва матонатро намоиш доданд. Дар сари ҳимоятгарони қаҳрамони Маскав қисмҳои ҳарбие буданд, ки дар Ўзбекистон ташкил ёфта буданд. Дар ҳимояи Маскав духтарони бошӯҷои халқи ўзбек ҳам мардонавор ҷанг карданд. Дар сафи онҳо мерган **Зебо Ғаниева** ҳам буд, ки 28 нафар фашистро парронда барои мардонагӣ ва ҷасурӣ бо ордени Байрақи Сурх тақдир гардида буд. Дар байни бо медали махсуси «Барои мудофияи Маскав» мукофотонидашудагон 1753 нафар ҷанговарони Ўзбекистон буданд.

27 марти соли 1942 бо фармони Президиуми Шӯрои Олии СССР ба 26 нафар афсар ва аскарони оддӣ унвони олии Қаҳрамони Итти-

Зебо Ғаниева

фоқи Шӯравӣ дода шуд. Дар сафи онҳо Қаҳрамони аввалини ўзбек **Қўчқор Турдиеви** андиҷонӣ ҳам буд.

Гардиши куллӣ ва ҷангҳои баъдина. Ҷанги Сталинград дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳон гардиши куллиро оғоз намуд. Дар набардҳо барои Кавказ дивизияе, ки тахти сарпарастии **Собир Раҳимов** ташкил ёфта буд, дар давоми 3 моҳ дар ҷангҳо 8000 нафар аскар ва афсарони душманро қир намуд. Генерал-майори гвардиячӣ **С.Раҳимов** рӯзи 26 март соли 1945 ҳангоми штурми шаҳри Гдански

Дар хотир доред!

Ўзбекистониён дар ҷангҳои беамони дар фронтҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ бурдашуда, ғаёлона иштирок намуда, намунаҳои қаҳрамонӣ ва мардиро нишон доданд. Тадқиқотҳои аз ҳама сонӣ нишон медиҳанд, ки дар солҳои ҷанг 1,5 миллион нафар ўзбекистониён дар набардҳои оташбор ба муқобили фашизм иштирок намуда буданд. Соли 1939 аҳолии республика 6,5 миллион нафар буд. Аз ин мебарояд, ки аз ҳар чор нафар ўзбекистонӣ бевосита якеаш дар сафи лашкари амалкунанда хизмат кардааст. Аз онҳо 500 000 нафарашон дар набардҳо ҳалок шуданд ё бедарак гаштаанд.

Польша (Дансиг) ҳалок гардид. Ба фарзанди шӯҷои халқи ўзбек 9 майи соли 1965 унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ дода шуд.

Тобистони соли 1943 ҷанговарони ўзбек дар набардҳо барои Курск ва Орёл, ҳангоми убур кардани дарёи Днепр дар сафҳои аввалин шуданд. Дар ҷангҳо барои Днепр ба 26 нафар ҷавонони ўзбек унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ дода шуд. Дар сафи онҳо бухороғиён **Шариф Эргашев** ва **Халлоқ Аминов** буданд. Дар яке аз набардҳо барои озодкунии Беларуссия ноябри соли 1943 дар атрофи шаҳри Гомел шоири истеъдодноки ўзбек **Султон Ҷўра** дар синни 33-солағӣ мардонавор ҳалок гардид.

Ҷанговарони ўзбек солҳои 1944–1945 дар озодкунии республикаҳои Беларуссия, Украина, Молдавия, соҳили Балтика ва вилоятҳои Ғарбии Федератсияи Руссия иштирок намуданд. Ўзбекистониён барои озодкунӣ аз фашизм дар сари ҷунбиши муқобилиятнишонди-

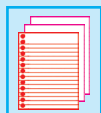
Собир Раҳимов

ҳии аврупоиён, давлатҳои Полша, Булғория, Венгрия, Руминия, Чехословакия, Италия, Юнон, Австрия, Югославия, Фаронса ва дигар давлатҳо фаъолона иштирок намуданд, дар кӯшунҳои партизанҳо ҷанг карданд. 9 майи соли 1945 гитлерчиёни Германия тамоман таслим шуданд. Дар байни ҷанговароне, ки Берлинро ишғол намуданд, ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазоворшудагон тошкандиён **Ботир Бобоев** ва **Солеҳ Умаров**, марғелонӣ **Точиалӣ Бобоев** ҳам буданд. 1706 нафар ҷанговарони ўзбекистонӣ бо медали «Барои ишғол кардани Берлин» тақдир гардиданд.

Ҳиссаи ўзбекистонӣ дар мубориза ба муқобили милитаристони Япония. Набард ба муқобили Япония августи соли 1945 бо ҳуҷуми кӯшунҳои шӯравӣ саршуд. Ҷанговарони ўзбекистонӣ дар боби торумор кардани лашкари Квантун ҳиссаи калон гузоштанд. Дар байни онҳо лейтенантҳо Н.Латифов, А.Каримов, У Дониёров, ефрейтор У Асанов ва дигар ҷавонони ҷасури ўзбек ҳам буданд.

Баъди он ки лашкари дар Манчурия будаи японҳо аз ҷониби кӯшунҳои шӯравӣ торумор гардид, Япония **2 сентябри соли 1945** ба ҳуччат дар бораи бечуну чаро таслимшавӣ имзо гузошт. Ҳамин тавр, Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ба анҷом расид.

Ҷасорату мардии беҳамтои ҷанговарон – ҷавонону духтарони Ўзбекистон аз ҷониби ҳукумати СССР ва бисёр мамлакатҳои аврупоиён баҳои баланд гирифт. 120000 нафар ҷанговарони ўзбекистонӣ бо ордену медалҳои гуногуни шӯравӣ мукофотонида шуданд. 280 нафар

Худро озмуда бинед!

Шариф Эргашев – ин ...

Зебо Ғаниева – ин ...

Собир Раҳимов – ин ...

Халлоқ Аминов – ин ...

ҷанговарони ўзбек ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор гардида, аз онҳо 75 нафарашон ўзбек буданд. 52 нафар ҷанговарони ўзбек бо се дараҷаи ордени «Шуҳрат» тақдир гардиданд.

Асирони ҳарбӣ ва қисмати онҳо. Ғалабаи бузург аз болои Германияи фашистӣ ва милитаристии Япония дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳон

Ахволи асирони Ҳарбӣ

ба инсонияти тараққипарвар ниҳоят гарон афтод. Мувофиқи маълумотҳои расмӣ дар Ҷанги дуҷоми ҷаҳон зиёда аз 50 миллион нафар ҳалок шуданд. Дар ин набард СССР аз талафоти калон бархурдор гардида, аз 27 миллион нафар маҳрум гашт. Зарар аз вайронкорӣ ва миқдори маблағи ба набард сарфшуда 4 триллион долларро ташкил дод.

Аз рӯйи баъзе маълумотҳо, солҳои ҷанг миқдори умумии ба Германия асрафтадагон 6,2 миллион нафарро ташкил дод. Дар набарди шӯравиву германӣ аз 5,7 миллион бештар аскарони шӯравӣ дар конслагерҳои Германия дар асирӣ буданд. Дар байни ҷанговарони шӯравии ба асирӣ афтодан маҷбур гашта асирони туркистонӣ ҳам буданд. Ба фикри яке аз чунин асирон ва собиқ легионер, баъдтар дар Германия истиқомат карда, муарриҳи намангонӣ, олим **Боймирзо Ҳайит** аз тобистони соли 1941 то баҳори соли 1942-юм 1,7 миллион нафар ҷанговарони туркистонӣ ба немисҳо ба асирӣ афтодаанд, инчунин бисёри онҳо дар конслагери асирони Ҳарбӣ шудаанд. Тобистони соли 1942 аз онҳо танҳо 400000 нафар зинда мондаанду ҳалос. Асирони Ҳарбӣ дар конслагерҳои фашистӣ дар ахволи вазнин зиндагонӣ ба сар бурдаанд, гуруснагӣ ва маризиҳои гуногун бисёри онҳо ба доми марг кашидааст.

Бо ташаббуси муҳожирони туркистонӣ **Мустафо Ҷўқай** ва ўзбеки тошкандӣ **Валӣ Қайюмхон** марти соли 1942 ба легиони Туркистон асос гузошта шудааст. Аз ҷиҳати сиёсӣ ва мафкуравӣ идоракунии легион ба зиммаи кумитаи яқдили Туркистони миллӣ гузошта шуда, Президенти кумита Валӣ Қайюмхон буд.

Дар давраи ҳаракатҳои ҷангӣ дар асирии Ҳарбӣ будагон, хусусан тақдир иштирокдорони легион ниҳоят душвор сурат гирифт. Баъди анҷоми ҷанг, онҳо дар ҳама ҷо зери таъқиб монда, бисёри асирони Ҳарбии ба СССР баргардонда ба лагерҳои махсус фиристода ба истинтоқи гуногун гирифта шуданд.

Одамони камшумори аз ин душвориҳо амонмонда баъдтар ба озодӣ бароманд. Аз онҳо Абдулло Расулови шофирконӣ барин ҳамватани бешумор аз конслагерҳои немисӣ ва шӯравӣ амон монда, ба Ўзбекистон баргаштанд.

Аз иди Ғалаба то Рӯзи хотира ва кадр. Баъди ба даст овардани истиқлоли худ Республикаи Ўзбекистон соли 1995 китоби «Хотира»-и 33 ҷилдӣ (баъдтар ба он ба таври илова боз ду ҷилд ҳамроҳ карда шуд) ва баён кардани ҷасорати дар ақибгоҳи ҷабҳа дар солҳои ҷанг дар Ўзбекистон зоҳиргардида ҷилди махсуси умумӣ ба забонҳои ўзбекӣ ва русӣ рӯйи ҷопро диданд.

Майи соли 1999 дар Тошканд Майдони хотира ва кадр барпо шуда, дар он ҳайкали «Модари мотамсаро», инчунин дар ҷонибҳои шимолӣ ва ҷанубии хиёбон айвонҳо қад кашиданд. Дар тоқчаҳои айвон исму насаби тамоми ўзбекистониёни ҳалокгардида дар лавҳаҳои фулузӣ сабт гардидаанд.

Санай 9 май, ки чун иди Ғалаба таҷлил меёфт, Рӯзи хотира ва кадр эълон гардид. Ба ғайр аз Тошканд дар Республикаи Қароқалпоқистон, марказҳои тамоми вилоятҳо ва ноҳияҳо Майдони Хотира барпо гардида, дар ин майдонҳо ҳам ҳайкали «Модари мотамсаро» қад афрохт.

Мулоҳиза!

«Ба муносибати 72-солагии Ғалаба дар пойтахтамон, тамоми шаҳру деҳотамон бисёр тадбирҳо гузаронда, вохӯрӣ бо иштирокдорони ҷанг ба амал омад, маросимҳои хотира ҷомаи амал пӯшиданд...

Моҳияти сухани ба мо «Халқи ўзбек осоиштагӣ ва амонӣ лозим»-ро амиқ хис карда, барои осоиштагӣ масъул буданро фаромӯш накарда, доимо хушёр ва огоҳ шуда зиндагонӣ карданамон лозим аст».

Аз нутқи Президенти Республикаи Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев, 9 майи соли 2017.

Шарҳи истилоҳот!

Ефрейтор – унвони ҳарбии ибтидоӣ, ки ба аскарони оддӣ дода мешавад ва шахси ба ин унвон соҳиббуда дода мешавад.

Кавалерия – қўшуни савора.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи часорати ўзбекистониён, ки бар зидди истилогарони фашистӣ рӯзҳои аввали ҷанг зоҳир намудаанд, сухан ронед?
2. Ҷанговарони ўзбекистонӣ дар ҷангҳои мудофияи Маскав чӣ гуна часорат намоиш доданд?
3. Дар гардиши куллии ҷанг ҷанговарони ўзбекистонӣ чӣ гуна ҳисса гузоштаанд?
4. Ҷасорати Собир Раҳимовро оё медонед?
5. Оид ба фаъолияти «Легиони Туркистон» чӣхоро дониста гирифтед?
6. «Рӯзи хотира ва кадр» пештар чӣ ном дошт? Дар бораи онҳо имрӯз чӣхоро медонед?
7. Ҷадвали поёниро пур кунед:

Ҷангҳо	Иштироккунандагон	Тақдирӣ онҳо
Сталинград		
Берлин		
Япония		
Днепр		
Гданск		

Кори мустақилона

Дар маҳалле, ки шумо зиндагонӣ мекунед, оид ба шахру деҳоти иштирокдорони ҷанг, ҷасорати онҳо реферат нависед.

§ 19. Илму маданияти ўзбек дар хизмат барои ғалаба

Адабиёт ва санъати ўзбек дар мубориза ба муқобили фашизм. Солҳои ҷанг шоирон, нависандагон, мусаввирон, муסיқинавозон дар асарҳои офаридашон ҳислатҳои ватанпарвариро мавқеи асосӣ пиндоштаанд. Дар шеърҳои дostonҳо ва асарҳои публицистии Ҷамид Олимҷон, Га-

Вакилони санъат дар
госпиталҳо.

фур Гулом, Абдулло Қахҳор, Ойбек, Садриддин Айнӣ, Мақсуд Шайхзода, Султон Чӯра, Амин Умарӣ, Ойдин ва дигар нависандагон кирдукорҳои фашистон фош гардида, рӯҳи чанговоронаи халқамон қонибдорӣ шуда, ғалаба аз болои душман бовариро пурзӯр гардонд.

Дар солҳои чанг устодони санъати ўзбек ба 30-то бригадаи консертӣ тақсим гардида, ба чангаварони фронт 35000-то ва қўшунҳо 26000 консерт намоиш доданд. Дар таркиби бригадаҳои фронтӣ Тамарахонум, Ҳалима Носирова, Соро Эшонтўраева, Мукаррама Турғунбоева, Аброр Ҳидояттов, Олим Хўчаев, Гавҳар Раҳимова, Карим Зокиров, Муҳиддин Қораёқубов барин санъаткорони номдор буданд.

Т.Қорӣ Ниёзӣ

Дар репертуарҳои театрҳо асарҳои ҳарбӣ ва таърихӣ бартарият пайдо намуданд. Дар сахнаи театрҳои асарҳои «Муқаннаъ»-и Ҳамид Олимҷон, «Алишери Навоӣ»-и Уйғун ва Иззат Султон, «Шамшери Ўзбекистон»-и Ҳамид Олимҷон, Уйғун ва Собир Абдулло, «Маҳмуди Тороби»-и Ойбек, «Чалолиддини Манғуберди»-и Мақсуд Шайхзода ва дигар асарҳои драматикӣ намоиш дода шуданд.

Ташкилѳбии Академияи илмҳои РШС Ўзбекистон ва фаъолияти он. Бахши ўзбекистони Академияи фанҳои СССР аз рўзҳои аввалини чанг ба ҳаллу фасли муаммоҳои муҳими хоҷагии халқ ва мудофия фаъолона иштирок намуд. Бо ҳамин мақсад ба нақшаи илмиву тадқиқоти пажўҳишгоҳҳо (институтҳои илмиву тадқиқотӣ) тағйиротҳои муҳим дароварда шуданд. Дар асоси қарори раиси Шўрои комиссарони халқи СССР И.В.Сталин моҳи сентябри соли 1943 дар заминаи бахши ўзбекистони Академияи фанҳои СССР (ЎзФАН) 4 ноябри соли 1943, дар айёми аз ҳама шадиди

Чанги дуоми чаҳон дар Тошканд – Академияи фанҳои РШС Ўзбекистон (АФ РШС Ўз) ташкил ёфт. Олими номдори риёзидони ўзбек Тошмуҳаммад Ниёзович Қорӣ-Ниёзӣ (1897–1970) Президенти академия интиҳоб гардид. Институтҳои пештар мавҷудаи забон, адабиёт ва таърих бошад, ба институтҳои забон ва адабиёт, таърих ва археология тақсим гардида, ба таркиби АФ РШС Ўз дохил карда шуданд.

Олимони Ўзбекистон дар солҳои Чанги дуоми чаҳон бо фаъолияти пурсамари худ ба ривочдиҳии иқтисодии илмӣ мамлакат меҳнати фидокорона намуда барои, вусъату мустаҳкамкунии қудрати ҳарбии мамлакат баробари инкишофи хоҷагии халқ ҳиссаи калон гузоштанд. Дар ин кор ба онҳо олимони РШСФР ва дигар республикаҳои иттифоқӣ, ки солҳои чанг ба Ўзбекистон кӯчида буданд, кӯмаки калон расонданд. Танҳо ба Тошканд иборат аз 375 нафар гурӯҳи кормандони номдори илмӣ омада, роҳҳои ба эҳтиёҷи чанг бештар ҷалб сохтани имконияти республикаро ҷустуҷӯ намуда, дар ҳаллу фасли муаммоҳои илмӣ ва тайёркунии кадрҳои илмӣ маҳаллӣ кӯмак расонданд.

Нақши Ўзбекистон дар боби нигоҳ доштани олимони интеллектуалии яққачини Руссия, Белоруссия ва Украина. Дар ин давр ба республикамон аз Маскав, Ленинград, Киев, Минск, Воронеж ва дигар шаҳрҳо 31-то муассисаи таълими олий ва 7-то академияи ҳарбӣ кӯчонда оварда шуд. Бисёри муассисаҳои таълими олии овардашуда, пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотии дар республика буда, имконияти ба дараҷаи фаъолияти илмиву тадқиқотии Маскав наздик оварданро фароҳам овард.

Мулоҳиза!

Дониши дар синфи 7 андӯхтаатонро ба хотир оваред. Хизмати В. Греков, С. Толстов, А. Якубовский барин олимони дар таърихи мамлакатамон аз ҷӣ иборат буд? Фикрҳои машҳури онҳоро ба хотир оваред.

Солҳои чанг Ўзбекистон, хусусан шаҳри Тошканд барои ҳазорон намоёндагони илм, адабиёт ва санъат гаҳвораи наҷот шуда хизмат намуд. Дар ин давр аз худудҳои фашистон ишғолкарда беш аз 200 нафар нависандагон ва шоирон, мунаққидон ва адабиётшиносони

номвар Анна Ахматова, Алексей Толстой, Владимир Ян, Александр Дейч, Никита Погодин, Якуб Колас, Янка Купала, Лидия Бат, Виктор Жирмунский ва дигарон омаданд. Онҳо ба ҳаёти адабии Ўзбекистон ҷалб гардида, барои эҷодашон кулли шароит фароҳам оварда шуд. Нависандагон ва шоирони ўзбек дар ҳамкорӣ бо онҳо алманахро бо унвони «Мо ғалаба мекунем» ва антологияи «Шоирони Ўзбекистон дар фронт»-ро офариданд.

Алқисса, солҳои ҷанг халқи Ўзбекистон намунаи волои инсонпарварӣ зоҳир намуда, барои аҳолии аз ҳудудҳои муваққатан ишғолгардида ба республика кўчонда овардашуда, хусусан бачагон ва интелектуали яккачинро нигоҳ доштан ҷонбозӣ зоҳир намуд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи ташкилҳои Академияи фанҳои Ўзбекистон нақд кунед.
2. Ба Ўзбекистон аз Ғарб чӣ гуна муассисаҳои илмӣ кўчонда оварда шуданд?
3. Дар соҳаи таълими олий аҳвол чӣ гуна буд?
4. Аз нависандагон ва шоирон кихоро медонед, ки дар солҳои ҷанг бо эҷод машғул шудаанд? Ҳамон солҳо чӣ гуна асарҳоро офаридаанд?
5. Вазифаи хонагӣ: ҷадвали поёниро пур кунед:

Нависандагони ўзбек	Нависандагони кўчида омада	Олимони ўзбек	Олимони кўчида омада

БОБИ IV. ВАЗЪИЯТИ ИҚТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ ЎЗБЕКИСТОН ВА МУАММОҲОИ РИВОЧЁБИ (СОЛҲОИ 1945–1959)

§ 20. Аҳволи хоҷагии халқи Ўзбекистон баъди ҷанг

Азнавсозии саноат. Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ба анҷом расида бошад ҳам, вале оқибатҳои гарони ҷанг дар соҳаҳои калони ҳаёти республика, инчунин дар саноат ҳам ҳис гардид. Эҳён саноати Ўзбекистон, бо хӯрокворӣ ва молҳои саноатӣ таъмин кардани аҳоли, дар боби таъмини сӯзишворӣ, энергияи барқ, инчунин коргарони соҳибмалака ва кормандони муҳандисиву техникӣ камчинӣ ба назар мерасид. Вазифаи мазкури мураккабро ҳал намудан ҳолати ҷуғрофии Ўзбекистон, анъанаҳои миллӣ, манфиати халқ ба ҳисоб гирифта, кор карда баромадани барномаи мушаххаси ривочдиҳии хоҷагии халқ зарур буд. Вале ин тавр нашуд. Бо назардошти манфиатҳои марказ нақшаи эҳё ва ривочдиҳии иқтисодиёти Ўзбекистон таҳия гардид. Дар нақшаи бузурги марказ ба Ўзбекистон чун кишвари канораи танҳо расондадиҳии ашёи хом назар карда шуд. Худи ана ҳамин чиз барои дар асл яктарафаи ривоч додани иқтисодиёти Ўзбекистон оварда расонд. Дар он корхонаҳои азнавкоркарди ашёи хом камшумор буда, он барои амалӣ гардондани барномаҳои иқтимоӣ ҳалал мерасонд. Охири соли 1945 саноати мошинсозии Ўзбекистон барои истехсоли мошина ва ускунаҳои эҳтиёҷи кишоварзӣ ва ирригатсия гузаронда шуд. Соли 1946 дар заводи маъдангудозии Ўзбекистон сеҳи прокатдор дари худро боз намуд. Ҳамин солҳо конҳои нефти **Полвонтош** ва **Оламушуки Ҷанубӣ** кушода, аз худ гардид. Дар Фарғона заводи азнавкоркарди нафт ба истифода супурда шуд.

Дар хотир доред!

Дар натиҷаи ба Ўзбекистон ҳамчун кишвари расондадиҳандаи ашёи хом муносибат кардан ба яктарафи ривочёбии иқтисодиёти он оварда расонд. Хусусан, республика пойгоҳи асосии пахтаи Иттифоқ шуда монд. Хоҷагии халқ (саноат, кишоварзӣ ва ҳоказо) ба тараққиёти дигар соҳаҳо, ба манфиати пахтакорӣ тобеъ гардонда шуд. Ҳангоми таҳияи нақшаи панҷсола усулҳои иқтисодии идоракунии саноат инкор карда шуд.

Инҳисороти (монополияи) пахта дар Ўзбекистон ва оқибатҳои он. 5 феввали соли 1946 ҳукумати СССР қарорро «Дар бораи тадбирҳои эҳё ва боз ҳам зиёд кардани нақшаи пахтакорӣ дар Ўзбекистон» қабул кард. Қарори мазкур асосан ба дар Ўзбекистон чорӣ кардани монополияи пахта нигаронда шуда буд. Бо нишондоди ҳукумати шӯравӣ майдонҳои обёришавандаи зироати хӯрокворӣ барои кишти пунбадона (чигит) ҷудо карда шуд. Ҳамин тавр, майдонҳои кишти пахта вусъат ёфт. Соли 1946 барои РШС Ўзбекистон майдони кишти пахта 779000 гектар муқаррар карда шуд. Ҳамин сол дар республика 218000 гектар майдони обёришаванда барои кишти пахта таъин гардид. Аз ин рӯ, тайёркунии пахта сол то сол зиёд гардидан гирифт. Вале нархи хариди он тағйир наёфт. Тайёркунии озуқаворӣ кам шуда, муаммои озуқаворӣ шиддатнок гардид. Экология вайрон шуда, вазъи саломатии аҳоли бад гардид.

Соли 1948 заводи «Ташселмаш» гурӯҳи нахустини мошинҳои пахтачинро тайёр намуд. Аз байн як сол нагузашта, заводи «Ташселмаш» ба кор дароварда истеҳсоли тракторҳо, мошинҳои ба пахтачинӣ мувофиқгардида ва присепҳои тракториро ба роҳ монд. Дар заминаи ҳамин завод заводи трактори Тошкент (ТТЗ) барпо гардид. Вале дар дасти истгоҳи мошину трактор (МТС) ҷамъ оварда шудани техника ба оқибатҳои манфӣ оварда расонд.

Пункти пахта

Вазъи ҳунармандӣ. Декабри соли 1947 мамлакат карточкаҳои озуқаворӣ дар молҳои саноатӣ безътибор доништа шуд. Ҳар сол нархи молҳои сермасрафи истеъмолӣ арзон шудан гирифт. Вале дараҷаи зиндагонии халқ дар ин давр ба дараҷаи зарурӣ хуб нагардид.

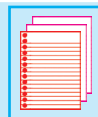
Вале аз тарафи ҳокимияти шӯравӣ ҳаққу ҳуқуқҳои ҳунармандон, фаъолияти озоди онҳо маҳдуд гардид. Онҳо дар артелҳои кооперативӣ муттаҳид карда шуданд. Баъди солҳои ҷанг дар таркиби кооператсияи ҳунармандӣ якҷанд сад артелҳо ба фаъолият шурӯъ намуданд. Бо тартиби якка шугъл вазидан бо ҳунармандӣ манъ гардид.

Мулоҳиза!

1. Дар солҳои баъди ҷанг дар Ўзбекистон кишоварзӣ ва саноат яктарафа ривоч ёфт. Ба равшанкунии ҷиҳатҳои ба худ хоси мусбӣ ва манфии ҷараёни тараққиёти имрӯзаи мамлакатамон ҳаракат кунед.
2. «Соли 1945 дар Ўзбекистон 850 000 тонна пахта рӯёнда шуда бошад, соли 1950 миқдори он ба 2 200 000 тонна расид». Фикр кунед: ба нақшаи солона ба чӣ миқдор пахта супурдан илова гардидааст?

Азхудкунии заминҳои ноқорам ва дашт дар Мирзочўл ва дигар худудҳо. Барои ривочдиҳии пахтакорӣ дар Ўзбекистон азхудкунии заминҳои нав, сохтмони ирригатсияро вусъат дода, системаи обёркуниро тақмил бахшидан лозим буд. КМ ҲКИШ ва Шӯрои Вази-

Худро озмуда бинед!

ТТЗ – ин ...

Соли 1946 – ин ...

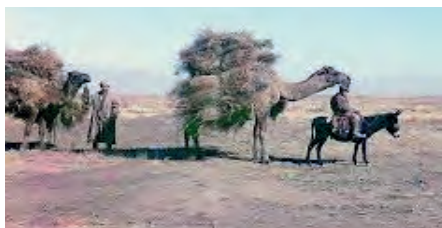
Полвонтош ва Оламушуки Ҷанубӣ – ин ...

Монополияи пахта – ин ...

МТС – ин ...

Соли 1948 – ин ...

рони СССР 6 августи соли 1956 қарорро «Дар бораи обёри кардани заминҳои ноқорамии Мирзочўли РШС Ўзбекистон ва РШС Қазоқистон барои вусъат додани тайёркунии пахта» қабул кард. Дар он вусъат додани майдони кишти пахта дар РШС Ўзбекистон 200 000 ва РШС Қазоқистон дар 100 000 гектар ба нақша гирифта шуда буд. Корҳои дар миқёси калон азхудкунии Мирзочўл оғоз ёфтанд.

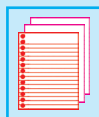
Дар Мирзочўл

Барои роҳбарии бевосита ба азхудкунии заминҳои Мирзочўл ташкилоти махсуси «Главголодностепстрой» ташкил дода шуд. Дар давоми солҳои 1955–1959 дар Ўзбекистон бештар аз 160 000 гектар замини нав азхуд гардид. Соли 1961 шаҳраки Мирзочўл ба шаҳри **Гулистон** табдил дода шуд.

Инчунин, соли 1956 дар Ўзбекистон зиёд кардани нархи хариди пахта, тартиби нави додани мукофотҳои иловагӣ, ба МТС-ҳо додани ставкаи ҳақи натуравино 40 Ҷоиз кам кардан, барои обёри додани

ҳақ безътибор дониста шуд, нест кардани нархи хариди нуриҳои минералӣ чорӣ гардид.

Дар Ўзбекистон азхудкунии заминҳои ноқорам ва даштҳо, инчунин торафт вусъат додани майдони зироати пахтазор солҳои минбаъда ҳам давом кард.

Шарҳи истилоҳот!

Сеҳи прокат – бо ду вали сӯрохкунанда бо роҳи фишурдан ҳосилкунии маҳсулоти гуногуни маъданӣ, ҳосилкунии прокат.

Монокултура – ба киштгардон амал нақарда, дар саҳро танҳо як зироатро мутгасил рӯёндан.

Савол ва супоришҳо:

1. Баъди ҷанг нақшаи ривочдиҳии иқтисодиёти Ўзбекистон дар кадом асос таҳия гардида буд?
2. Яктарафа ривоч ёфтани иқтисодиёти Ўзбекистон гуфта чиро мефаҳмед?
3. Монокултураи пахта чист?
4. Азхудкунии Мирзочӯл бо кадом мақсад амалӣ гардонда шуд?
5. Корхонаҳои саноатӣ бо кадом мақсад аз нав ҷиҳозонида шуданд?
6. Барои ривочдиҳии хунармандӣ ҷиҳе монета гардиданд? Ба фикри шумо, ба манъ кардани хунармандии яккатартиб ҷе сабабгор шуданаш мумкин аст?

§ 21. Таъбидкунии зиёиён ва фаш гардидани шахсиятпарастӣ дар ҷамъияти шӯравӣ

Марҳалаи нави таъбид кардани зиёиёни ўзбек. Баъди анҷоми ҷанг аз байн вақти зиёде нагузашта дар саросари РШС Ўзбекистон боз як мавҷи таъбиди умумӣ сар зад. Охири солҳои 40-ум ва аввали солҳои 50-уми асри ХХ таъбид асосан ба муқобили арбобони маданият ва фан нигаронда шуд. Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон ба роҳу равиши марказ таъе карда ба муқобили вакилони зиёиёни эҷодкор ҳучум оғоз намуд, ки ҷаҳонбинӣ ва эҷодашон аз мафкураи коммунистии ҳизб гӯё фарқ мекарданд.

Бюрои Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон 1 сентябри соли 1950 «Дар бораи қори Академияи илмҳои РШС Ўзбекис-

тон» масъаларо муҳокима намуда, аз олимони академия шарқшинос ва муаррих Абдусамад Бобоҳӯчаев, адабиётшинос ва файласуф Воҳид Зоҳидов, иқтисоддон Олим Аминов, туркшинос Олим Усмонов ва дигаронро ноҳақ сиёҳ намуд.

Мулоҳиза!

Воқеаҳои достони дар дарси адабиёти синфи 9 хондаатонро ба ёд оваред. Мулоҳиза карда бинед, ки чаро дар ин давр хондани достони «Алпомиш» манъ карда шуд.

Нихоят, феввали соли 1952 Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон дар пленуми (маҷлиси умумӣ) X бахшида ба масъалаҳои мафкуравиरो муҳокима кард. Дар он котиби аввали КМ Ҳизби коммунистии Ўзбекистон Амин Ниёзов «Вазъи қорҳои мафкурави дар республика ва чораҳои беҳдошти он» маъруза намуд. Оқибат як гурӯҳи зиёиёни Ўзбекистон нависандагон, шоирон, олимони ва дигарон нодуруст дар миллатгароӣ айбдор карда шуданд. Асарҳои ин вакилони таъбидшудаи халқи ўзбек ва хондани достони «Алпомиш» манъ карда шуд. Дар маъруза олимони Пажӯҳишгоҳи таърих ва археология, шарқшиносӣ, забон ва адабиёти ўзбеки таркиби АФ РШС Ўзбекистон ноҳақ танқид карда шуданд. Пленуми мазкур ва дар он қарорҳои қабулгардида ба ҳаёти маънавии Ўзбекистон зарбаи сахт шуд.

Зиёиёни эҷодкор Саид Аҳмад, Шукрулло, Мирзакалон Исмоилӣ, Шухрат, Мақсуд Шайхзода, Миркарим Осим, Неъмат Тошпӯлод, Ёнғин Мирзо, Ҳамид Сулаймонов, Муҳиддин Қориёқубов ва дигарон (12 нафар) барои «фаъолияти миллатгароӣ ба муқобили шӯроҳо» айбдор ҳисобида шуданд. Соли 1951 ба ҳабс гирифта, бо 25 сол аз озодӣ маҳрум гардиданд. Онҳо баъди чанд соли вафоти «Падари халқҳо» ва «доҳии халқҳо» И.В.Сталин, соли 1955 аз ҷониби режими шӯравӣ сафед карда, аз ҳабс озод гаштанд ва ба Ўзбекистон баргаштанд. Ҳамон давр фахри халқи ўзбек Ойбек ҳам ба таъбид дучор омад. **Вафоти Сталин ва саъю кӯшиш дар роҳи барҳам задани оқибатҳои шахсиятпарастӣ.** 5 март соли 1953 Саркотиби КМ КПСС ва раиси Шӯрои Вазирони СССР **Иосиф Сталин** вафот намуд. **Георгий Маленков** ба вазифаи раиси Шӯрои Вазирони СССР таъин гардид.

Дар хотир доред!

Сталин дар давоми беш аз 30 сол (1922–1953) ба ҳизби коммунистӣ ва ҳокимияти шӯравӣ роҳбарӣ кард. Дар мамлакат шахсияти ўро ситоиш кардан авҷ гирифт. Дар шароити шахсиятпарастӣ ҳокимият ба дараҷаи қадрияти олий табдил меёбад, як ва якчанд шахсони идоракунандаи он илоҳӣ гардонда мешавад.

25 феввали соли 1956 дар маҷлиси пӯшидаи Анҷумани ХХ КПСС котиби аввали КМ КПСС Никита Хрушчёв оиди шахсиятпарастӣ ва оқибатҳои он маърӯза намуд. Дар маърӯза шахспарастии Сталин сиёҳ карда, ба баргараф сохтани оқибатҳои он шурӯъ гардид.

Дар ин давр чараёни сафедкунии табъидшудагон ҳам оғоз ёфт. Қариб **40 000** нафар аз Ўзбекистон, ки парронда ё ба ҳабс гирифта шуда буданд, сафед гардиданд. Як қисми ҳамватанонамон, ки табъид карда, ба ҳабсхона партофта, бадарға шуда буданд, ба Ўзбекистон баргаштанд. Вале сафедкунии онҳо дар зери андозаи мафкураи коммунистӣ ба амал бароварда шуд. Режими мустабиди шӯравӣ шахсони ба худаш маъқулно ба сифати шахрванд (граждан) сафед намуд. Баъди соли 1953 ҳам шахсоне, ки дигар фикр доштанд, ба зери таъқиб гирифта, инчунин аз ҳама донояшон ба таври доимӣ қатагон карда шуданд.

Тағйиротҳо дар идоракунии сиёсии Ўзбекистон ва ивазшавии роҳбарон. Апрели соли 1930 котиби якуми Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон Усмон Юсупов аз вазифааш озод карда шуд. Дар Маскав ба вазифаи вазири пахтакории СССР таъин гардид. Вале баъди вафоти И.В.Сталин ин вазорат барҳам ёфта Усмон Юсупов солҳои 1954–1955 раиси Шӯрои Вазирони РШС Ўзбекистон шуда кор кард. Афсӯс, ки котиби аввали КМ КПСС Никита Хрушчёв соли 1954 ўро беасос аз вазифаи раиси ҳукумати республика озод намуда, ба совхозии «Боёвут –4»-и Мирзочўл директор таъин кард.

Мулоҳиза!

Фикр кунед ва хулоса бароред.

Дар фаъолияти комиссари халқии корҳои дохилӣ (НКВД) бисёр камбудихои калон ва қонуншиканиҳо содир мешавад. Барои ба ҳабсгирии оммавӣ эътибори калон дода шуда, дар бисёр ҳолатҳо онҳо ба дараҷаи зарурӣ асоснок нагардидаанд. Дар комиссари халқии

корҳои дохилӣ, дар шӯъбаҳои ноҳиявии он, ҳатто барои ҳабс гирифтани «мусобиқа» гузарондан эълон гардидааст. Он бошад, барои ба дараҷаи зарурӣ беасос ба ҳабс гирифтани роҳи васеъ кушодааст».

*Аз номаи котиби аввали Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии (б)
Ўзбекистон Усмон Юсупов ба Маскав ба Сталин.*

Дар лавозими котиби аввали Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Ўзбекистон солҳои 1950–1957 Амин Ниёзов, солҳои 1955–1957 Нуриддин Муҳиддинов, аз декабри соли 1957 то марти соли 1957 Собир Камолов (1910–1990) фаъолият пеш бурданд.

Дар давраи Амин Ниёзов нисбати зиёиёни Ўзбекистон сиёсати таъбид пеш бурда шуд. Вай дар Марғелон дида ба дунё кушода, баъди вафоти ҳамватанаш Усмон Юсупов аз байн вақти зиёде нагузашта солҳои 1947–1950 дар лавозими раиси Президиуми Шӯрои Олии РШС Ўзбекистон кор карда буд.

Нуриддин Муҳиддинов солҳои 1951–1953 ва солҳои 1954–1955 раиси Шӯрои Вазирони РШС Ўзбекистон, инчунин солҳои 1957–1961 аъзои Президиуми КМ КПСС, котиби соҳаи идеологияи КМ КПСС барин лавозимҳои масъул кор карда буд. Ӯ дар боби сафедкунии зиёиёни ўзбек ташаббускорӣ зоҳир намуд. Баланд бардоштани нархи хариди пахтаро дар назди Маскав гузошта, аз ўҳдаи он баромад.

Собир Камолов тошкандӣ буда, вай ҳамагӣ 15 моҳ ба ташкилоти ҳизбии республика роҳбарӣ намуд. Дар ин давр дар Ўзбекистон амалӣ гардондани чараёни маҳаллигардонии кадрҳо ба таври оммавӣ оғоз ёфта, ба дини ислом озодӣ дода шуд. Ҳолати мазкур ба роҳбарияти марказ (Н.Хрущёв, М.Суслов ва дигарон) маъқул наафтод ва ўро аз вазифааш озод карданд.

Собир Камолов

Амин Ниёзов

Нуриддин
Муҳиддинов

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом гурӯҳи зиёиён ба зери таъкиб гирифта, таъбид карда шуданд?
2. Шахсиятпарастӣ гуфта чиро мефаҳмед?
3. Аз чӣ сабаб зиёиёни миллат ва шахсони «сарвар» ба таъбид дучор шуданд?
4. Чаро шахсоне, ки дар вазифаҳои роҳбарикунандаи РШС Ўзбекистон фаъолият пеш бурданд, ба зери тозиёнаи танқид гирифта шуданд?
5. Бинобар шахсони ба таъбид гирифтورشуда чадвали поёниро пур кунед.

Соли таъбидшавӣ	Шоирон	Нивисандагон	Олимон

6. Аз рӯи фаъолияти роҳбарияти РШС Ўзбекистон чадвали поёниро пур кунед.

Роҳбарияти РШС Ўзбекистон	А.Ниёзов	Н.Муҳиддинов	С.Камолов	У.Юсупов

§ 22. Яктарафа ривочёбии саноати Ўзбекистон

Вазъият дар соҳаи саноат. Дар даври кӯтоҳмуддат оиди РШС Ўзбекистон, ки қисми таркибии ҳудуди СССР аст, сиёсати иқтисодии аз ҷониби Марказ таҳиягардида, бечуну чаро амалӣ гардонданаши иҷборӣ буд. Баъди ҷанг ҳангоми панҷсолаҳо (дар давраи панҷсолаи чоруми солҳои 1946–1950, панҷсолаи панҷуми солҳои 1951–1955), барои пеш бурдани саноати давлатӣ маблағҳои калони капиталӣ ҷудо карда шуд. Лекин аксарияти он ба саноати вазнин харҷ гардид.

Дар Ўзбекистон сохтани корхонаҳои калони кимиё аз фойида дида, ба оқибатҳои манфӣ оварда расонд. Бисёр корхонаҳо (комбинати

Дар хотир доред!

Саноати вазнин дар Ўзбекистон асосан ба ривочи пахтакорӣ, яъне баҳри манфиати Марказ хизмат кардааст.

Баробари ин дар сохтмони саноат нишондодҳои пештара нигоҳ дошта шуда буд. Ҳолати мазкур дар мамлакатҳои мутараққӣ дар истехсолот васеъ истифода бурдани технологияҳои нав, истифодабарӣ аз комёбиҳои фан ва техникаро дар назар намендошт.

электрохимии Чирчик, комбинати химии Навоӣ ва ғайра, заводи биохимии Янгийӯл дар маҳалли истиқомати зич ҷойгиршудаи аҳоли буда, онҳо муҳити атрофро ифлос гардонда, вазъияти экологиро мураккаб гардонданд. Дар натиҷаи ба атмосфера паҳн кардани моддаҳои захрнок ба табиат, дунёи наботот ва ҳайвонот зарар расонда шуд. Аз захри аз ҷама калон дар ин ҷо аҳолии истиқоматкунанда баҳра мебардошт.

Дар саноати сабук ҳам ҳолатҳои гуногуни номутаносиб ва зиддиятҳо ҷой доштанд, истехсолот дар саноати сабук нақшавӣ ба иҷро нарасида, дараҷаи бо молҳои истеъмоли таъмин кардани аҳоли нисбати Иттифоқ чандин маротиба паст буд.

Мулоҳиза!

Ба соҳаҳои саноати вазнин ва сабук ҷиҳо дохил шуданаширо ба хотир оваред. Сабабҳои ба саноати сабук суст гардидани эътиборро шарҳ диҳед.

Нақлиёт ва муаммоҳои он. Баробари пешрафти саноати Ўзбекистон нақлиёт ҳам ривож ёфт. Ба воситаи шабакаи нақлиёт тамоми марказҳои саноати ба маҷмуи ягона муттаҳид шуданд.

Соли 1947 аз 600 км иборат роҳи оҳани Чорҷӯй-Қўнғирот сохта шуд. Ҳамин сол дар Тошканд бори аввал троллейбусҳо ба ҳаракат даромаданд. Баъдтар сохтмони роҳи оҳани Қўнғирот-Бейнов дар миқёси васеъ ба амал бароварда шуд. Ин роҳи оҳан Қароқалпокистонро бо Қазоқистон бевосита пайваست, аз Осиёи Миёна то Марказ роҳи дуоми поездиро ба вуҷуд овард.

Мулоҳиза!

Аввалин кадом буданаширо ба хотир оваред. Вай кай, ба кадом мақсад сохта шудааст?

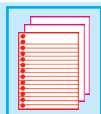
Дар ин давр нақлиёти автомобилӣ ҳам рушд ёфт. Роҳҳои кўҳна тарميم гардида, роҳҳои наво сохта шуданд, ки асфалт ва бетонфарш буданд. Солҳои 1959–1968 роҳи автомобилгарди ҳалқагии калони Тошканд сохта ба истифода супурда шуд.

Аз миёнаҳои солҳои 50-уми асри ХХ эътиборан дар роҳҳои ҳавоии Ўзбекистон тайёраи тамғаи ТУ–104 мусофиркашон, ки давраи суръатнокии баланд ва парвозхоро кушод, пайдо шуданд. Ҳатто

кормандони нақлиёти ҳавоӣ солҳои минбаъда бисёр самолётҳои замонавиро азхуд намуданд. Дар баъзе шаҳрҳои аэропортҳои замонавӣ сохта шуданд. Он шаҳрҳои Ўзбекистонро бо ҳам васл намуда, инчунин бо пойтахти мамлакат Маскав, пойтахти республикаҳо ва мамлакатҳои дигар парвозҳои мунтазамро ба роҳ монд.

Вале дар соҳаи нақлиёт ҳам муаммоҳои зиёд буданд. Роҳҳои оҳан ва автомобилӣ дар дигар республикаҳо, аз он ҷумла аз ҳудудҳои Туркменистон, Тоҷикистон, Қазоқистон гузаронда, онҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ ба Маскав тобеъ шуда монданд. Ҳалокатовар будани сиёсати мазкур баъди он ки СССР пора-пора гардида, дар минтақа ташкил ёфтани давлатҳои мустақил ба амал омада махсусан ҳис мегардад.

Ба ғайр аз ин электрикунонии соҳаҳои роҳи оҳан, офаридани низоми кори автоматикунонии идораи бор ва мусофиркашонӣ ба оҳиштагӣ пеш бурда шуд. Инчунин, дар тамоми намудҳои нақлиёт барои хизматрасонӣ камбудии ҷиддӣ мавҷуд буданд.

Худро озмуда бинед!

Чорҷўй-Қўнғирот – ин ...

Роҳи калони ҳалқагии Тошканд – ин ...

Қўнғирот-Бейнов – ин ...

Корхонаҳои кимиё – ин ...

Масъалаҳои тайёркунии кадрҳо ва сиёсати русгардонӣ. Дар сиёсати миллии Марказ масъалаи кадрҳо мавқеи муҳим дошт. Котибони дуёми КМ Ҳизби коммунистии Ўзбекистон ҷонишинҳои аввали Раиси Шӯрои Вазирони РШС Ўзбекистон ва Президиуми Шӯрои Олии РШС Ўзбекистон, роҳбарони Кумитаи бехатарии давлатӣ ва вазоратҳои муҳим, котибони дуёми ташкилотҳои ҳизби вилоят ва шаҳрҳо, вакилони (асосан славянҳо ва арманҳо) аз Маскав фиристодашуда иборат буда, онҳо ба ҳудудҳои калон ва имтиёзҳо соҳиб буда, тақдирӣ кадрҳоро дар республика бо ихтиёри худ ҳал карданд. Ба ғайр аз ин, лавозимҳое ҳам мавҷуд буданд, ки ба Марказ тобеъгӣ доштанд, Котиби аввали КМ Ҳизби коммунистии Ўзбекистон, роҳбарони мақомоти ҳукуматӣ ва давлатии республика, котибони аввалини комитетҳои ҳизбии вилоятҳо, раисони кумитаҳои иҷроияи вилоятҳо асосан аз вакилони миллати таҳҷой таъин гардид, ин номзадҳоро Кремл тавсия менамуд. Сатҳан назар афканем, Ўзбекистонро ўзбекҳо идора карданӣ барин менамояд, дар асл фишанги идоракунӣ ҳокимият дар дасти Маскав буд.

Ҳолати мазкур солҳои аввалини ҳокимияти шӯравӣ қорӣ гардида, ба он то ба инқироз рӯ овардани низоми шӯравӣ амал карда шуд.

Сиёсати мазкур ба манфиати аҳолии маҳаллӣ зиён оварда, мутахассисон ба соҳаҳои пешбарандаи саноатӣ аз Марказ тақлиф гардида буданд. Соли 1959 дар таркиби аҳолии республика ҳиссаи ўзбекон аз 62 фоиз зиёд бошад ҳам, дар он миқдори коргарони ўзбек 43 фоизро ташкил дод. Корхонаҳое, ки ба Иттиҳод тобеъ буданд, асосан бо мутахассисон ва коргарони аз Руссия ва дигар республикаҳо даъватшуда таъмин гашта буданд. Дар ин корхонаҳо вақти кор нисбати корхонаҳои маҳаллии саноатӣ 2–3 маротиба ва ҳатто аз он зиёд буд. Ҳолатҳои мазкур дар сиёсати кадрҳо ва русигардонӣ ба имкониятҳои моддӣ ва маънавии аҳолии маҳаллӣ зарар оварда, вазъи иҷтимоӣ дар республика муташанниҷ гардида, инчунин ба мураккабгардии муносибатҳои байни миллатҳо замина ба вуҷуд овард.

Савол ва супоришҳо:

1. Солҳои баъди ҷанг дар ривоҷи саноат чӣ гуна зиддиятҳо мавҷуд буд?
2. Манфиатдории Марказ дар боби дар Ўзбекистон ривоҷ додани саноати вазнин дар чӣ буд?
3. Тобеъгии саноати республика ба Марказ дар чӣ зоҳир мегардад?
4. Тартиби ба лавозими роҳбарикунанда таъинкунӣ дар Ўзбекистон чӣ гуна буд?
5. Дар бораи сохтмони роҳҳои нави оҳан ва автомобилгард чиҳоро медонед? Мақсад аз сохтани онҳо чӣ буд?
6. Вазифаи ҳонагӣ. Барои ҷудокунии ҷиҳатҳои мусбиво манфии ҷорабиниҳои ба даври худ ва имрӯз дар соҳа амалишуда ҳаракат кунед.

Соҳа	Мусбӣ	Манфӣ
Эътибор ба саноати вазнин		
Заводҳои кимиё		
Тайёркунии кадрҳо		

БОБИ V. ЎЗБЕКИСТОН ДАР ДАВРАИ ТАРАҚҚИЁТИ БАРҚАРОР (СОЛҲОИ 1959–1983)

§ 23. Тағйиротҳо дар ҳаёти сиёсии Ўзбекистон, инчунин тобеъгии шўроҳо ба мақомоти ҳизбӣ

Тағйирёбии роҳбарияти сиёсии Ўзбекистон. Ҳамон давр ба низоми сиёсии ҷамъият ҳизб, мақомоти шўроҳои дараҷаи гуногун, иттифоқи касабаҳо, комсомол (ташкilotи ҷавонон) дохил мегардид. Сутуни асосии сохтор ҳизб ба ҳисоб мерафт. Он худро чун роҳбарикунанда ва қувваи сафарбаркунанда ҳисобида, ба шўроҳо ва ташкilotҳои ҷамоатӣ иродаи худро бо зўраворӣ гузаронда меомад.

Шароф Рашидов

Сохтмони метрополитени
Тошканд

15 марти соли 1959 ба лавозими котиби аввали КМ Ҳизби коммунистии Ўзбекистон **Шароф Рашидов** (1917–1983) интихоб гардид. Ӯ дар ин вазифа то охири умраш фаъолият пеш бурд.

Шароф Рашидов арбоби намоёни давлатӣ, сиёсӣ ва ҷамоатӣ, инчунин нависандаи машҳур буд. 7 ноябри соли 1917 дар Қиззах таваллуд ёфта, солҳои 1950–1959 ба сифати раиси Президиуми Шўрои Олии РШС Ўзбекистон аз худ таассуроти хубе гузошт. Вай ташкilotчи ва роҳбари мохир буд. Тахти роҳбарии Ш.Рашидов дар рушди иқтисодиёт ва маданияти Ўзбекистон муваффақиятҳои муайяне ба даст омаданд. Дар боби рушди пахтакорӣ, азхудкунии заминҳои нав, соли 1966 баъди заминҷунбӣ дар қори азнавбарқароркунии Тошканд бисёр қувваву иқтидор ва ғайрати худро сарф намуд. Сохтмони метрополитени Тошканд бо ташаббуси ӯ оғоз ёфтааст. Навбати аввали метрополитен (9-то истгоҳ) ноябри соли 1977 ба қор даромад.

Солҳои 1959–1970 **Ёдгор Насриддинова**, солҳои 1970–1978 **Назар Матчонов**, солҳои 1978–1983 **Иномчон Усмонхўчаев** дар лавозими раиси Президиуми Шўрои Олии РШС Ўзбекистон фаъолият нишон

Мулоҳиза!

27 марти соли 2017 аз қониби Президенти Республикаи Ўзбекистон «Дар бораи қайдкунии 100-солагии таваллуди Шароф Рашидов» қарор қабул гардиданаш ва аҳамияташ дар чӣ аст, оё медонед?

доданд. Солҳои 1959–1961 **Ориф Алимов**, соли 1961–1971 **Раҳмонқул Курбонов**, солҳои 1971–1984 **Нормухаммадӣ Худойбердиев** дар лавозими раиси Шўрои Вазирони РШС Ўзбекистон меҳнат қарданд.

Пешрафтҳои мусбӣ дар аҳволи моддии халқ. Солҳои 60–80-уми асри ХХ нисбати давлати пештара тарзи зиндагонии халқ беҳтар гардид, дар вазъи моддии он тағйиротҳои мусбӣ рӯй доданд. Аҳолии шаҳр ва деҳот, хусусан оилаҳои ўзбекистоние, ки дар деҳот зиндагонӣ мекунанд, манзилгоҳҳои

Иномчон
Усмонхўчаев

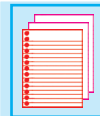

Дар хотир доред!

Ёдгор Насриддинова дар Қўқанд таваллуд ёфта дар мақомоти комсомол ва ҳизбӣ дар лавозимҳои роҳбарикунанда фаъолият пеш бурдааст. Ӯ на танҳо дар Ўзбекистон ё ки СССР, балки дар тамоми Шарқ аввалин занест, ки раиси парламент буд. Ё.Насриддинова солҳои 1970–1974 дар лавозими раиси Шўрои миллатҳои Шўрои Олии СССР ҳам қардааст.

нав сохтанд. Дар хонадонҳо телевизор, яхдон, мошини либосшўй, инчунин мошинҳои сабуқрав пайдо шуданд. Зиндагонӣ дилбазан нашуда завқбарӣ аз ҳаёт ва аз он лаззат гирифтанд пайдо гардид. Тўю хашаматҳои халқи ўзбек дабдабанок мегузаштагӣ шуд. Вале дар ин

Худро озмуда бинед!

Шароф Рашидов – ин ...
Назар Матчонов – ин ...

Ёдгор Насриддинова – ин ...
Иномчон Усмонхўчаев – ин ...

Мулоҳиза!

Хонед ва хулоса бароред.

Дар моддаи 6 Конститутсияи СССР нақшаи сарвари КПСС дар давлати шӯравӣ аз нигоҳи қонунӣ мустаҳкам карда шудааст. Дар моддаи мазкур роҳбарӣ кардани ҳизби коммунистӣ ба ҷамъият ва қувваи сафарбаркунанда будани он баён гардидааст. Моддаи мазкури конститутсия дар ҷамъият роли сарвариро бозидани ҳизбро таъмин намуд, барои ҳукмронӣ кардани он ба ташкилотҳои шӯравӣ ва ҷамоатӣ асос шуда хизмат кард.

давр ҳам ба қувваи маънавӣ зарар расидааст. Алалхусус, иқтисодиёти Ўзбекистон баҳри манфиатҳои Марказ пурра тобеъ гардонда шудаанд.

Дар ин давр дар Ўзбекистон корхонаҳои гуногун сохта, ба шахру шаҳракҳои нав асос гузошта шудааст. Дар натиҷаи азхудкунии заминҳои Мирзочўл, Сурхон-Шеробод ва Қаршӣ майдонҳои кишт васеъ гардиданд.

Нақши роҳбарии КПСС ва мақомоти сиёсии дар маҳалҳо будаи ҳокимият. Мақомоти идоракунии давлатӣ дар ҷамъияти шӯравӣ Шӯроҳои гуногуни дараҷа буданд. Аз мақомоти Шӯрои Оли сар карда то шӯроҳои деҳот манфиати меҳнаткашонро ҳимоя карданашон лозим буд. Дар асл ин тавр нашуд.

Конститутсияи нави СССР, ки 7 октябри соли 1977 қабул гардид, ҳуқуқи республикаҳои миллиро расман маҳдуд сохт ва ба Марказ ваколатҳои калонро бахшид. Конститутсияи мазкур таҳти сарвари Саркотиби КМ КПСС ва раиси Президиуми Шӯрои Олии СССР Леонид Илич Брежнев (1906–1982) тайёр гардида, назарияи сохтани ҷамъияти ривочёфтаи сотсиалистиро дар мамлакат пеш гузошт.

Маҳдуд сохтани ҳуқуқҳои ташкилотҳои шӯравӣ ва ҷамоатӣ. Дар Ўзбекистон чун тамоми Иттифок депутатҳои меҳнаткашони шӯроҳои ноҳия, шаҳр, вилоят, инчунин Шӯрои Олии республика масъалаҳои дуюм-дараҷаро ҳам аз кумитаҳои ҳизбӣ руҳсат нагирифта ҳал карданашон мумкин набуд. Роҳбарони хоҷагӣ бо муаммоҳои худ кумитаҳои иҷроияи шӯроҳоро сарфи назар карда ба мақомоти ҳизбӣ муроҷиат мекарданд. Шикоят ва тақлифҳо доир ба масъалаҳои иҷтимоӣ-маишӣ ҳам аз тарафи кумитаҳои ҳизбӣ дида баромада мешуданд.

Мақомоти ба ҳизбӣ комсомол ва дигар ташкилотҳои ҷамоати ҳам бар хилофи қонун тазйиқ гузаронда омад. Дар навбати худ комсомол ва дигар ташкилотҳои ҷамоатӣ барои иҷрои нишондодҳои идораҳои ҳизбӣ маҷбур буданд. Роҳбароне, ки фармонҳоро иҷро накардаанд, аз вазифа сабукдӯш гардиданд.

Дар давраи ҳокимияти шӯравӣ номенклатураи ҳизбӣ (вазифаҳое, ки бо розигии мақомоти ҳизбӣ таъин мегардиданд) ном қонуну қоида мавҷуд буд. Мувофиқи қоидаи мазкур ба лавозимҳои масъул танҳо аъзои ҳизб, яъне коммунистон таъин гардидаанд. Баробари ин шӯрои дараҷаҳои гуногун, комсомол, инчунин сарварони ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба таркиби роҳбарияти ҳизб (Кумитаи Марказӣ, кумитаҳои ҳизбии вилоят, шаҳр, ноҳия) дароварда шудаанд. Ҳамин тавр, мақомоти ҳизбӣ бо ин ташкилотҳо ҳамроҳ гардида, онҳоро ба худ тобеъ сохтааст.

Савол ва супоришҳо:

1. Ба низоми сиёсии ҷамъияти шӯравӣ кадом ташкилотҳо дохил шудаанд? Дар фаъолияти онҳо чӣ гуна монеаҳо буданд?
2. Конститутсияи соли 1977-ум ба ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии Ўзбекистон чӣ гуна таъсир расондааст?
3. Авҷ гирифтани ҳукмронии низоми маъмурӣ-фармонфармоӣ дар чӣ зоҳир мегардад?
4. Маҳдуд сохтани ҳуқуқҳои ташкилотҳои ҷамоатӣ ба чӣ гуна оқибатҳо оварда расонд?
5. Оид ба фаъолияти сиёсӣ ва иҷтимоии Ш.Рашидов дар давраи ҳукмронии низоми тоталитарӣ чиҳоро доништа гирифтед?
6. Ҷадвалро пур кунед.

Номи ташкилот	Шахсони коркарда	Даври фаъолият	Фаъолият
Раиси Шӯрои Вазирони Ўзбекистон			
Раиси Президиуми Шӯрои Олии РШС Ўзбекистон			

Кори мустақилона

Дар мавзӯи «Шароф Рашидов – фарзанди оташқалби халқи ўзбек» эссе нависед.

§ 24. Ба вучуд овардани саноати сӯзишворӣ ва маъдани кӯҳӣ дар Ўзбекистон, инчунин тағйиротҳо дар таркиби миллии аҳоли

Ба манфиати Марказ хизмат кардани бойгарихоӣ зеризаминии Ўзбекистон. Ўзбекистон ҳудуди аз намудҳои ашёи хоми минералий бой ба ҳисоб меравад. Бисёр канданиҳои фойиданоки республика: тилло, уран, мис, кӯрғошим, рух, волфрам, гази табиӣ, нефт, ангиштсанг ва дигар конҳои ёфта ба қор дароварда шуд. Афсӯс, ки дар ин конҳои канданиҳои фойиданоки кофта гирифта, хусусан тилло ва уран, гази табиӣ баҳри манфиатҳои соҳиби ҳақиқии он халқи ўзбек қариб ки истифода нашоудааст.

Ин механизми торочгарӣ иқтисодиётро бо беҳу бунаш маҳв сохта, баҳри манфиати халқи ўзбек ниҳоят зид буд. Тилло, уран, маъданҳои рангаи нодир, гази табиӣ ва дигар ашёҳои хоми стратегӣ дар зери ниқоби пинҳонӣ аз Ўзбекистон ба берун дар амал муфт бароварда шуд.

Мулоҳиза!

Фикр кунед ва хулоса бароред.

Қорхонаҳои иттиҳодӣ, ки аз бойгарихоӣ зеризаминӣ чун захираҳои қимматбаҳо истифода мебарданд, аз фойидаи гирифта танҳо 1 фоизро ба бучети маҳаллӣ мегузаронданд.

Қушодашавии конҳои гази табиӣ. Дар ноҳияҳои Ўзбекистон, ки гази табиӣ мавҷуд буданд, конҳои геологӣ-ҷустуҷӯи ғаёлона пеш бурда шудаанд. Аввали солҳои 50-уми асри ХХ ба азҳудкунӣ шурӯъ намудаанд. Ҳамон давр конҳои гази Ҷарқӯрғон, Қаровулбозор, Сариктош қушода шуданд. Дар минтақаи геологии Бухоро-Хева конҳои

Шаҳрчаи Газлии Бухоро

калони гази табиӣ **Газли** ва **Ҷарқоқ**, **Муборақи Шимолӣ** ва **Ҷанубӣ**, **Уҷқир**, **Ўртабулоқ** ва **Қултак**, инчунин дар ноҳияҳои ҷанубӣ-ғарбии кӯҳҳои Ҳисор қони конденсати Одамтош, дар Устюрт ёфтани қабатҳои гази истиқболнок, вазъиятро ба қуллӣ тағйир дода, Ўзбекистонро ба яке аз минтақаи захираҳои калони ҷаҳон табдил дод.

Соли 1956 дар вилояти Бухоро кони аз ҳама калону бузурги нефту гази Газлӣ ёфта шуд. Он барои бо суръати баланд ривоч ёфтани истеҳсоли гази табиӣ дар Ўзбекистон асос гардид, захираи ин кон, ки дар ҷаҳон яке аз калонтарин ба ҳисоб мерафт, 500 млрд. метри мукааб захираи умумӣ дошт. Дар ин ҷо ба шаҳри Газлӣ, ки барои зиндагонии бунёдкорони «оташи зангорӣ» – газҳосилкунандагон таъин гардида буд, асос гузошта шуд. Суръати истихроҷи гази табиӣ ба дараҷаи мислалаш диданашуда баланд гардид. Соли 1960-ум 0,4 млрд. метри мукааб газ истихроҷ шуда бошад, соли 1975 ин нишондиханда ба 33,7 млрд. метри мукааб расид. Мақсад аз вусъат додани ҳаҷми истихроҷи газ дар Ўзбекистон онро ба марказҳои саноати РШСФР бештар кашонда овардан буд.

Ҳиссаи Ўзбекистон дар истихроҷи гази умумииттифоқ аз 1 фоизи соли 1960, соли 1975-ум ба 20 фоиз афзуд. Нисбати мазкур минбаъд низ мудом афзудан гирифт.

Вале ҳаҷми газгузаронии бунёди хонаву манзил ниҳоят паст буд. Ин ҳолат, махсусан дар маҳалҳои истиқоматии аҳолии деҳот равшан ба назар мерасид. Ҳатто дар ҳуди вилояти Бухоро, ки ба қисми аврупоии Иттиҳоди Шӯравӣ ва мамлакатҳои сотсиалистӣ газ расонда мебуд, аҳолии аҳолии ниҳоят раҳмовар буд. Гази Ўзбекистон асосан ба берун аз ҳудуди он расонда дода мешуд.

Азхудкунии конҳои тиллову уран дар Қизилқум. Солҳои 50–60-уми асри XX дар Ўзбекистон саноати истихроҷи тилло бештар ривоч ёфт. Маҷмӯъҳо, фабрикаҳо, комбинатҳои маъдани тилло, ки тилло ва уранро ҷудо карда мегирифтанд, инчунин комбинатҳои азнаворкарди маъдани мис ба қор дароварда шуданд.

Аз ҷиҳати саноати азхудкунии ноҳияҳои марказии саҳрои бепоёни Қизилқум пайдо кардани саноати истихроҷи тилло ва уранро тақозо дошт. 3 сентябри соли 1958 ба комбинати маъдани кӯҳии Навоӣ пойдевор шаҳри Навоӣ асос гузошта шуд. Комбинат аз 5 раёсати кони дар 5 вилояти Ўзбекистон ҷойгиршуда ва замини онҳо ба шаҳрҳои Навоӣ, Советобод (ҳозира Нуробод), Зарафшон, Учқудук, шаҳракҳои Мурун-тов, Красногорск, Зафаробод, Шалқар асос гузошта шуд. Кони тиллои Мурун-тов, ки дар дунё аз ҳама калон ҳисоб меравад, соли 1961 ба

истифода супурда, соли 1963 аввалин тиллои рехтаи соф (дорои пробаи 999,9)-ро тайёр намуд.

РШС Ўзбекистон дар боби истихроҷи тиллову уран яке аз ҷойҳои бонуфузро дар саросари ҷаҳон ишғол намуд. Солҳои 70–80-уми асри ХХ дар республика ҳар сол тахминан дар атрофи 50 тонна рехтаи тиллои соф тайёр мегардид. РШС Ўзбекистон аз нисф зиёди тиллои мам-

Дар хотир доред!

Сентябри соли 1958 ба шаҳри Навоӣ асос гузошта шуд. Моҳи апрели соли 1982 махсус вилояти Навоӣ ташкил ёфт.

лакатро расонда додааст. Аз рӯйи тадқиқотҳои охирин дар ин давр Ўзбекистон ҳар сол аз конҳои зеризаминӣ тахминан бо арзиши **5,5 млрд. доллар** канданиҳои ғойиданок гирифтааст. Дар он давр аз рӯйи захираи тилло кишварамон дар дунё ҷойи ҳафтумро ишғол намудааст.

Ба шаҳрҳои нави саноатӣ асос гузоштан, инчунин тағйиротҳои ҷараёни демографӣ. Дар Ўзбекистон ба саноати замонавии маъдани кӯҳӣ асос гузошта шуданаш қиёфаи индустриалии онро тағйир дод. Бисёр шаҳру шаҳракҳо (посёлкаҳо) сохта шуданд. Алалхусус, ба шаҳрҳои ба иттифоқ тобеъу «пӯшида»-и Навоӣ, Зарафшон ва Учкудуқ аз минтақаҳои дигар қувваи корӣ ба шиддат оварда шуданд. Шаҳрҳои пӯшида ба ҳокимияти маҳаллӣ тобеъ набуданд. Дар ин маҳалҳо корхонаҳои махфӣ ҷойгир шуда, онҳо танҳо ба Марказ ҳисобот медоданд. Аҳолии ба истехсолот банд, одатан аз кӯч баста омадагон иборат буда, аҳолии маҳаллӣ аз шаҳрҳои махфӣ бо баҳонаҳои гуногун бароварда шудаанд.

Вайроншавии тамоили адолати иҷтимоиро дар мисоли шаҳрҳои пӯшида дидан мумкин. Дар ин ҷо кадрҳои аз марказ кӯчонда оварда шуда бенавбат соҳиби хонаву а ҷой гашта, бо имтиёзи гуногун фаро гирифта шудаанд. Ҳол он ки ҷавонписару духтарони ўзбек аз деҳот омада барои соҳибӣ қардани хонаву манзил ба иҷрои корҳои аз ҳама саҳт маҷбур шудаанд ва бисёр солҳо барои гирифтани хонаву манзил ба навбат истодаанд. Инчунин ҳуқуқи ҷавонони маҳаллӣ доимо паст зада шудаанд.

Таркиби бисёрмиллатии аҳолии иборат аз вакилони халқҳои таҳҷойии минтақа ва дар Ўзбекистон асрҳои аср ташаккул ёфта дар солҳои ҳокимияти шӯравӣ, хусусан солҳои 60–80-уми асри ХХ аз

ҳисоби халқҳои мухталифи аврупоӣ ва дигарон боз ҳам вусъат ёфт. Дар ин давр дар Ўзбекистон намоёндагони 127 миллат ва халқият зиндагонӣ кардаанд. Дар ин ҷо ба ғайр аз аҳолии маҳаллӣ русҳо, то-торҳо, украинҳо, корейҳо ва дигар халқҳои, ки кӯчонда оварда шуда буданд, зиндагонӣ ба сар бурдаанд. Миқдори ўзбеконе, ки дар корхонаҳои калони саноатӣ кор кардаанд, дар ин айём ниҳоят кам шуданд.

Мулоҳиза!

Имрӯзо дар мамлакатамон чӣ қадар миллату халқият истиқомат мекунад? Солҳои 80-уми асри ХХ ба шумурдани омилҳои тағйирёбии рақами 127 ҳаракат кунед.

Савол ва супоришҳо:

1. Сабабҳои азбойгариҳои табиӣ Ўзбекистон истифода нанамудани аҳолии маҳаллӣ аз ҷиҳати иборат буд?
2. Кушоиши қонҳои газ кай суръат пайдо намуд. Омилҳои ба он сабабгориҳо ҳисоб кунед.
3. Шаҳрҳои нав ташкилёртаро шуморед. Онҳо бо қадом мақсад ташкил ёфта буданд?
4. Ибораҳои «шаҳрҳои пӯшида», «оташи зангорӣ»-ро эзоҳ диҳед.
5. Баробари пайдоиши шаҳрҳои нави саноатӣ, тамоили иҷтимоӣ ҳалалдор гашт. Онро чӣ тавр шарҳ медиҳед?
6. Вазифаи хонагӣ. Тамоми санаҳои ба мавзӯи дахлдоштаро ҷудо кунед. Дар асоси ҷадвал маълумотҳоро ҷамъ оваред.

Сол	Воқеаи содиршуда	Муносибати донишомӯз ба воқеа

§ 25. Душвор шудани вазъи экологӣ дар Ўзбекистон ва фочиаи Арал

Вайроншавии мувозинати экологӣ. Муаммои ҳифзи табиат ва муҳити атроф, асосан аз сабаби натиҷаи фаъолияти инсон, яъне васеъ шудани амиқ гардидани дахлдорӣ инсон ба ҷараёнҳои табиӣ пайдо мегардад. Солҳои 60–80-уми асри ХХ муаммои мазкур ба башарият хавф овард. Фаъолияти хоҷагидорӣ инсон сол то сол пурзӯр гардид, заминҳои ноқорам азхуд гардиданд, истгоҳҳои барқӣ ва заводи фабрикаҳо сохта шуданд, миқдори шаҳрҳои нав афзуд. Азхудкунии

заминҳои нав, аз назорат берун мондани фаъолияти саноат ва кишоварзӣ, нақлиёт бошад, мувозинати мавҷудаи табиатро вайрон намуда, вазъияти нохуши экологиро ба вучуд овард.

Дар айёме, ки олимони дар саросари ҷаҳон мувозинати экологӣ вайрон шудааст, хавфу хатари он аз ҷанги ядрои мондани надорад гуфта овоза мекарданд, ҳукумати шӯравӣ ва ҳизби коммунистӣ дар мамлақати мо муаммои экологӣ нест гуфта барои пешгирии таҳдиди мазкур чорае навид. Ба олимони Ёзбекистонӣ ва аҳли васеи ин ҷамъият аз хусуси харф задани ин хавфу хатар роҳ надоданд.

Тамоми соҳаҳои саноати вазнини Ёзбекистон маъдангудозӣ, газу нефт, энергетика, корхонаҳои кимиё дар ихтиёри вазоратҳои маҳкамҳои иттифоқӣ дар тобеғӣ буданд. Вазъи экологияро асосан корхонаҳои ана ҳамин соҳаҳо вайрон намуданд. Вале идораҳои Марказ саломатии аҳолии республика не, балки харчи кам намуда бештар даромад гирифтандро фикр намуд.

Корхонаҳои шаҳрҳои калони саноатӣ атрофи муҳитро бо газҳои захрнок, партовҳои ифлос гардонданд. Алалхусус, завод ва комбинатҳои кимиё ба вазъи экологӣ таъсири аз ҳама калони манфӣ расонданд. Ҷиҳати хавфнокӣ ин заводҳо дар ҳамин буд, ки Ёзбекистон дар асл аҳолиаш зич ҷойгиршуда ба ҳисоб мерафт. Заводҳои кимиё дар шаҳрҳои сараҳолии Навой, Чирчик, Фарғона сохта шуда буданд. Зарафшон, Учқудук, Олмалик, Бекобод ва пойтахт шаҳри Тошканд ҳам аз вазъи бади экологӣ бархурдор буданд.

Бо нишондоди Марказ дар пахтазорҳои Ёзбекистон ба муқобили зараркунандагони ғӯза ва маризиҳо моддаҳои аз ҳад зиёди захрогин истифода гардиданд. Дар миёнаи солҳои 80-уми асри XX дар ҳолати деҳоти республика 90 000 тонна пеститсидҳои истифода гардиданд.

Дефолиатсияи пахтазор

Дар қариб нисфи тамоми майдонҳо бо моддаҳои захрогин коркард гузаронда шуд. Ҳолати мазкур ҳаво ва обро захролуд сохта, ба саломатии аҳоли ва табиату дунёи ҳайвонот зарари калон расонданд.

Моддаи дараҷаи захрнокӣ баланд – бутифос барои дефолиатсияи ғӯза (резондани барг) дар Ёзбекистон ба воситаи са-

молётҳо ба ичро мерасид. Дар бисёр ҳолатҳо бутифос нисбати ҳар як гектар майдон 2–3 баробар бештар истифода гардидааст. Дар дефолтсия васеъ истифода бурдани бутифос ба муҳити атроф ва саломатии одамон таъсири манфӣ мерасонд. Роҳбарияти Ёзбекистон соли 1981 истифода бурдани ин моддаро манъ карда бошад ҳам, баъзе хоҷагиҳо аз усули мазкур баъдтар ҳам истифода бурданд.

Дар хотир доред!

Ҳоло баҳри Арал ба **3 порча** тақсим гардидааст: **якум**, қисми хурд ва камоби шимолӣ; **дуюм**, қисми шарқии камоб ва соҳиби майдони нисбатан калон; **сеюм**, қисми ғарбии аз ҳама чуқур.

Хушкидани баҳри Арал ва оқибатҳои даҳшатноки он. Солҳои 60-уми асри ХХ дар натиҷаи вусъат ёфтани майдонҳои кишти обёришаванда аз Амударё ва Сурхондарё ворид шудани миқдори об сол то сол кам гардида, оқибат дар баҳри Арал сатҳи об босуръат паст гардида, вай хушкидан гирифт. Шӯрнокшавии оби баҳр пурзӯр гашта, моҳӣ ва дигар ҳайвоноти оби қатъан кам шуданд.

Хушкидани баҳри Арал ба минтақаи Осиёи Миёна, ҳамчунин давлатҳои ҳамсоя таъсири манфии бемисле расонд.

Ба вучуд омадани вазъияти душвор дар минтақаи соҳили Арал. Минтақаи соҳили Арал (Амударёи поёнӣ) аз ҷиҳати маъмури аз ҳудудҳои Ёзбекистон ва Қазоқистон иборат буда, дар натиҷаи хушкидани баҳри Арал дар ин ҷо вазъияти душвор ба вучуд омада, дар қисми поёноби Амударё моҳидорӣ, мӯйнапарварӣ, хоҷагиҳои шикорӣ барҳам хӯрданд. Пахтакорӣ ва чорводорӣ солҳои 1980–1985 ҳар сол ба ҳисоби миёна беш аз 30 млн. рубль зарар дид.

Вазъияти душвори дар минтақаи соҳили Амударё ба вучуд омада аҳволи халқи маҳаллиро ниҳоят ба ҳолати танг оварда, дар ин ҷо миқдори маризихои гуногун зиёд гардид. Фавти бачагони ҷавон зиёд гардид. Миқдори бачагони маҷруҳ ба дунё омада ҳам афзуда, дар байни бачагони яқсола фавт нисбати ҳар ҳазор бача аз 46,5 нафари, соли 1980 соли 1986 ба 72 нафар расид. 60 фоизи аҳоли ба маризии камхунӣ гирифтдор шуданд. Дар соҳили баҳри Арал маризии арақа (домана) 30 маротиба, маризихои гузаранда 7 маротиба афзуд. Алалхусус, маризии саратон (рак) зиёд гардид.

Аз вазъияти экологии душвори дар минтакаи соҳили баҳри Арал ба вучуд омада, алалхусус аҳолии шаҳрҳо ва авулҳои дар атрофи Мўйноқ, Қўнғирот, Чимбой ҷойгиршуда азоб кашид. Бисёри мўйноқиёни бо шикори моҳӣ машхур, дар бадали 10–15 сол бекор ва ба аҳволи ночор афтоданд. Ба душвориҳо нигоҳ накарда халқи маҳаллӣ дар сарзамини худ зиста, дар гирдоби муаммоҳои мураккаб монд.

Аралқум – биёбони аз ҳама ҷавони дунё. Дашти Арал (Аралқум) ба муносибати дар Осиёи Миёна ба зудӣ баланд гардидани суръати обёрикунӣ, кам шудани ҳаҷми ба баҳр воридшавии обҳои Амударёву Сирдарё ва ба туфайли баланд будани дараҷаи табиӣи бугшавӣ, дар натиҷаи ба хушкӣ табдил ёфтани 40000 км мураббаъ баҳри Арал охири асри XX ба вучуд омад. Хушкӣ хусусияти дашти реги зиндашӯрхокиро дорад. Баъди порчашавии СССР роҳбарони давлатҳои нави ташкилёфтаи Ўзбекистон ва Қазоқистон чанд маротиба вохӯрда, ба ҳаллу фасли муаммоҳои мавҷуда шурӯъ намуданд.

Намуди баҳри Арал.

Мулоҳиза!

«Бо суръати баланд сохтани низоми обёрикунии саросари ҳудуди Осиёи Марказӣ дар баробари об додан ба нуқтаҳои аҳолинишин ва корхонаҳои саноатӣ ба саршавии фочиаи доманфарох – ҳалокшавии Арал ҳам тағдил ёфт. То ба қарибӣ оиди аз домани дашту сахро кашида гирифтани заминҳои нави обёришаванда бо дабдаба ҳарф мезаданд. Дар айни замон ана ҳамин об аз Арал кашида гирифтаниш, «бечон гардондани он» ба ҳаёл намеомад. Акнун соҳили Арал ба ҳудуди кулфати экологӣ тағдил ёфт».

*Аз нутқи Президенти аввалини Ҷумҳурии Ўзбекистон
Ислом Каримов.*

Савол ва супоришҳо:

1. Ба камшавии вориҳои об ба баҳри Арал чӣ сабабдор шудааст?
2. Заводҳои кимиё асосан дар қадом шаҳрҳои Ўзбекистон қад сохта шудаанд? Чӣ қадати манфии дар ин шаҳрҳо сохтани заводҳои кимиё дар чист?
3. Аралӣ имрӯзаро тасвир карда диҳед.
4. Дар минтақаи Арал асосан қадом намудҳои маризӣ васеъ паҳн гардидааст?
5. Дар байни аҳолии атрофи Арал чӣ тағйиршуда ба афзудани сафи бекорон чӣ сабабдор шудааст?
6. Топоними Аралқумро эзоҳ диҳед.
7. Хушкшавии баҳри Арал асосан ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии қадом давлатҳо таъсири манфӣ расондааст?

БОБИ VI. ИНҚИРОЗИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИ ДАР ЎЗБЕКИСТОН ВА ҲАРАКАТҲО БАРОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ (СОЛҲОИ 1984–1991)

§ 26. Кори пахта дар Ўзбекистон ва оқибатҳои он

Тағйиротҳо дар роҳбарияти сиёсии СССР ва РШС Ўзбекистон. Дар ҳаёти сиёсии мамлакат солҳои 1982–1985 бисёр тағйиротҳо рӯй дод. Ин қабил тағйиротҳои роҳбарияти сиёсӣ Ўзбекистонро ҳам фаро гирифт.

Моҳи ноябри соли 1982 котиби аввали КМ КПСС, Раиси Президиуми Шӯрои Олии СССР Леонид Брежнев вафот кард. Ӯ ба мамлакат ва ҳизб 18 сол роҳбарӣ кард. Солҳои 1982–1984 **Юрий Андропов**, солҳои 1984–1985 **Константин Черненко** ба Иттифоқи Шӯравӣ роҳбарӣ карданд. 11 марти соли 1985 **Михаил Горбачёв** Саркотиби КМ КПСС, 2 июл **Андрей Громико** ба вазифаи раиси Президиуми Шӯрои Олии СССР интихоб гардиданд. Соли 1985 дар мамлакат сиёсати бозсоӣ оғоз ёфт.

Баробари фаро расидани солҳои 80-уми асри ХХ режими шӯравӣ, низоми сиёсии он ва усулҳои хоҷагидорӣ имконияти ривочдиҳии худро аз даст дод. Иқтисодиёти Ёзбекистон ҳарчанд дорои захираҳои калони ашёи хом ва сарватҳои табиӣ бошад ҳам, аз ҳудудҳои марказии СССР ниҳоят ақиб монда буд. Ана дар чунин шароит дар роҳбарияти ҳамонвақтаи Ёзбекистон ирода, ҷуръати қатъӣ барои республика дар доираи Иттиҳоди Шӯравӣ мавқеи ишғолкардаашро кушоду равшан гуфтан мардонагӣ нарасид.

Дар хотир доред!

Октябри соли 1983 котиби якуми КМ Ҳизби коммунистии Ёзбекистон Шароф Рашидов вафот намуд. Солҳои 1983–1988 Иномҷон Усмонхӯчаев, солҳои 1988–1989 Рафиқ Нишонов ба Ёзбекистон роҳбарӣ карданд.

Рафиқ
Нишонов

Ин роҳбарон барои супоришҳои Марказро зудтар «ичро кардан», республика такрор кардани бофтаҳо аз дар доираи СССР муфтхӯр будани республика дигар тараф гузашта натавонишанд.

Кори пахта – сиёсати охиринаи таъбири режими шӯравӣ дар Ёзбекистон. Дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии РШС Ёзбекистон Пленуми XVI Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Ёзбекистон, ки 23 июни соли 1984 барпо гардид, нақши машғум бозид. Пленуми мазкур бо ташаббус ва нишондоди Маскав ташкил гардида буд. Дар ҳуҷҷатҳои қабулгардидаи пленум дар Ёзбекистон беасос бадном сохтани халқи ўзбекро оғоз намуд. Дар Пленум котиби КМ КПСС К.Лига-

чев ва дигарон, ки аз Маскав махсус фиристода шуда буданд, бечуну чаро ичро кардани нишондодҳои Кремлро талаб намуданд.

Маҳз бо қарорҳои ана ҳамин Пленум аз тарафи Марказ дар Ўзбекистон кори пахта ном таъбири сиёсӣ оғоз ёфт. Баъдтар таъбири мазкур роҳбарони собиқ ва аввали ҳамонвақтаи РШС Ўзбекистонро ҳам фаро гирифт.

Дар ҳузури сарпрокурори СССР гурӯҳи махсуси истинтоқчиён оид ба корҳои муҳими алоҳида ташкил ёфтанд. Дастаи аввалини онҳо аввали соли 1983 ба Ўзбекистон фиристода шуд. Бо яке аз асосгузори он тахти сарвариини **Т.Х.Гдлян** ва **Н.В.Иванов** апрели соли 1983 гурӯҳи мазкури тезкор ташкил ёфт. Онҳо баъдан ба «десантчиён»-и аз Марказ ба республика омада така намуда, дар Ўзбекистон таъбири навбатиро ба амал баровард.

Истинтоқ аз рӯи «Кори пахта»

Солҳои 1983–1987 аз Маскав, Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) ва дигар шаҳрҳои РШФСР наздик ба 100 нафар «десантчиён» ба лавозимҳои роҳбарикунандаи ҳизбӣ, шӯравӣ, маъмуриву хоҷагидории Ўзбекистон ба кор фиристода шуданд. Дар ҳамин давра ба «десантчиён» ва зиёда аз 3000 нафар истинтоқчиён роҳбарони маҳаллӣ ва бисёр кормандони мақомоти ҳуқуқ тартибот кӯмаки калон расонданд.

Мулоҳиза!

Таъбири солҳои 30-ум ва солҳои 50-умро ба хотир оваред. Таъбири солҳои 80-ум аз пештара бо кадом ҷиҳатҳои фарқ мекунад?

Солҳои 1985–1990 дар Ўзбекистон аз рӯи «Кори пахта»-и сохтаву бофта чамъ 40000 нафар истинтоқ гардида, аксари онҳо дар изоляторҳои истинтоқ бе санксияи прокурор нишаста, 5000 нафар бо айбҳои сохта гунаҳкор доништа, ба ҷавобгарии ҷиноӣ кашида шуданд. Дар ҷараёни истинтоқ ҳуқуқҳои инсон поймол гардида, ба маҳбусон тазйиқи ҷисмонӣ ва рӯҳӣ гузаронда шуд. Аъзҳои оилаи онҳо ва ҳешу ақрабояшонро ҳам

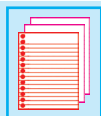

Дар маҷлиси судии «Кори пахта»

ба маҳбас партофтанд. Сиёсати ивазкунии кадрҳо ҳам вазъи таассуфнок дошт.

Табдил додани кори пахта ба кори ўзбекон ва моҳияти он. Дар мақолаҳое, ки дар матбуоти марказӣ эълон гардиданд, халқи ўзбек бадном гардида, ба кори пахта қасдан рӯҳи сиёсӣ дода шуд ва онро ба «кори ўзбекон» табдил доданд, ин маъракаи сиёсиро роҳбарони ҳамонвақтаи Ўзбекистон ҷониборӣ карданд.

Амалпарастони коммунистии аз Марказ фиристодашуда дар низоми ҳизбӣ ва шӯравии Ўзбекистон ҷойҳои асосиро ишғол намуда, ба муқобили халқи Ўзбекистон таъбидро авҷ гирифтанд. Таъбидкунӣ аввало ба хотираи собиқ роҳбари Ўзбекистон, марҳум Шароф Рашидов

Худро озмуда бинед!

Т.Х.Гдлян ва Н.В.Иванов – ин ...

Иномҷон Усмонхўчаев – ин ...

Михаил Горбачёв – ин ...

Рафиқ Нишонов – ин ...

истифода гардид. Ибораи «Шароф Рашидовчигӣ» фикр карда баромада шуда, аз он барои баъди маргаш Шароф Рашидовро бадном сохтан ва шухраташро ба замин задан истифода бурданд.

Алқисса, дар оқибати кори пахтаи режими шӯравӣ дар Ўзбекистон ҳазорҳо нафар одамон ноҳақ чазо гирифтанд. Дар хочагии халқ ҷинойтҳои алоқаманди изофанависӣ, ришватхӯрӣ ва коррупсия қариб дар тамоми худудҳои СССР рӯй дода бошад ҳам, ба сифати «майдони таҷриба» Ўзбекистон интиҳоб гардид, инчунин ба ғайр аз одамони ба кори ҷинойтӣ алоқадор бисёр одамони беайб ҳам гирифтори чазо шуданд. Таъбидкуниро мафкураи коммунистӣ ба рӯйи об баровард, ба он қонеъ нагардида, барои кори пахтаро ба кори ўзбекон иваз кардан кӯшид. Халқи ўзбеки мехнаткаш, содда, дасткушод ва кушодил дар ҷинойткорӣ айбдор доништа шуд. Дар амалӣ гардондани сиёсати таъбид ба ғайр аз роҳбарият ва вакилони Марказ роҳбарони сиёсии ҳамонвақтаи Ўзбекистон, баъзе истинтоқчиёни аз байни халқамон баромада, бо онҳо ҳамкорӣ намуда, ба мақсадҳои ғаразнокашон кӯмак расонданд. Дар байни онҳо одамони тарсу ва хоинон ҳам фаъолият пеш бурданд. Ин ҳақиқати талхи таърихӣ буд. Аз ҳақиқат бошад ҳеч гоҳ чашм пӯшида намешавад.

Эзоҳи истилоҳот!

Изолятор – (чудо кардан, якка кардан) казарма, лагер, ниғаҳдорандаи маризии гузаранда, ҳамин қабилхона, ҷое, ки муваққатан чудо карда мемонанд.

Санксия – (лот. қарори қатъӣ, ниҳоят қиддӣ) ҳуччат, тасдиқ намудани қарор аз тарафи мақомоти олий, дар асоси ана ҳамин тасдиқ ҳукми қонунӣ пайдо кардани ҳуччат, қарор.

Савол ва супоришҳо:

1. Солҳои 80-уми асри ХХ дар давлати СССР чӣ гуна тағйиротҳои сиёсӣ содир гардиданд?
2. Сабабҳои Ўзбекистон аз ҷиҳати иқтисодӣ аз ҳудудҳои марказии СССР ақиб монданаширо фаҳмонед.
3. Ибораҳои «Кори пахта», «Кори ўзбекон», «Шароф Рашидовчигӣ»-ро эзоҳ диҳед.
4. Роҳбарони маҳаллӣ ва «десантчиён»-ро шарҳ диҳед.
5. Сиёсати ивазкунии кадрҳо дар Ўзбекистон дар асоси кадом тамоилҳо ба амал бароварда мешавад?
6. Баъди Шароф Рашидов ба РШС Ўзбекистон кӣҳо роҳбарӣ кардаанд?

§ 27. Сиёсати бозсозӣ ва инқирози он. Фочиаҳои Фарғона

Бозсозӣ ва марҳилаҳои он. Пленуми апрелии КМ КПСС (соли 1985) роҳи амиқ ислоҳсозии тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти шӯравиро эълон намуд. Қисмҳои таркиби асосии бозсозӣ гуфта демократикунонии ҳаёт ва гузарондани ислоҳоти кулли иқтисодиро муайян сохт.

Дар хотир доред!

Мақсаду вазифаи сиёсати бозсозӣ аз бо роҳи «бозсозӣ» ҳаллу фасли муаммоҳои соҳаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва мафкуравии дар мамлакат ғуншуда иборат аст.

Марҳалаи аввали бозсозӣ (солҳои 1985–1986) тадбирҳои ташкилӣ-маъмуриро бо усулҳои аънанавӣ пеш бурдан, эзоҳ дода мешавад. Дар марҳалаи мазкур дар асоси комёбиҳои тараққиёти илмӣ-техникӣ ба истехсолот ҷалб сохтан дар ҷамъият тараққиёти кулли иқтисодиро

суръати баланд бахшидан ва дар асоси он фаъолгардонии омили инсон ба нақша гирифта буд.

Марҳалаи дуоми бозсозӣ (солҳои 1987–1989) дар тамоми ҷабҳаҳои ҷамъият бо тарзи маҷмӯӣ ислоҳсозиро ба тартиби рӯз даровард. Хусусан, январи соли 1987 ва июни соли 1988 ин вазифаҳо боз мушаххастар карда, мақсади асосии он аз пурра демократиконии ҷамъияти шӯравӣ иборат буд. Бозсозӣ ба ошкорой, демократия ва гуногунфикрӣ, ба маъноӣ маълум, пурзӯр гардондан имконият фароҳам овард. Аммо дар мамлакат ба амал баровардани тағйиротҳои кулли демократӣ, ислоҳоти оғозёфтаре ба анҷом расондан номумкин гардид.

Фарғона, тобистони соли 1989.

Муташанниҷ гардидани инқирози иҷтимоиву сиёсӣ дар Ўзбекистон. Ана дар чунин шароит роҳбарияти ҳамоноқтаи Ўзбекистон дар назди Марказ нопокӣ ва ношудии худро намоиш дод. Роҳбарияти республика ба ҷойи он ки аз Марказ дур шавад, сиёсати инкоркуниро пеш гирад, бештар роҳи ба он наздик шудан ва мустаҳкам муттаҳидшавиро интихоб кард. Роҳбарияти ҳамоноқтаи сиёсии Ўзбекистон ҳар як намуди миллигиро барои дар соҳаи иҷтимоӣ-маънавӣ ба моҳияти «интернатсионализм» бегона буданаширо исбот кардан кӯшид. Ин чиз дар муносибат ба забони ўзбекӣ, дини ислом, урфу одат ва анъанаҳои миллий, маросимҳо, иди Наврӯз равшан намудор гардид.

Барбодравии сиёсати бозсозӣ. Бозсозии мамлакат дар сохтори иҷтимоӣ ва сиёсии ҷамъият як қатор тағйиротҳоро ба амал овард. Ба мавқеи роҳбарикунанда ва сарвари КПСС ба ҷамъияти шӯравӣ футур расонд, оиди тағйирёбии низоми интихобот қонун қабул гардид.

Бозсозӣ оқибат аз ҷиҳати сиёсӣ ба сафсатабозӣ табдил ёфта, амалӣ гардондани тағйиротҳои куллии демократӣ ва имконияти то ба охир расондани ислоҳоти оғозёфтаре надода ба мағлубият дучор гардид. Сабабҳои ин ҳолат чунин буданд:

Аввало, барномаи аниқ, ихчам, аз ҷиҳати илмӣ пухта таҳиягардидаи бозсозӣ мавҷуд набуд. Дар бораи шиорҳои қабули демократӣ ва ошкорой бисёр ҳарф зада шавад ҳам, дар амал роҳбарияти сиёсии

хизб дар гирдоби нуқтаи назари кухна монда, истифодаи усулҳои маъмурӣ-фармонфармоии ба демократия зидди роҳбариро давом дод.

Дуюм, роҳбарияти «партокрatik»-и мамлакат аз нигоҳ доштани «номенклатура» манфиатдор буд. Чунки мамлакатро бо усули кухна идора кардан ба осонӣ даст меод.

Сеюм, дар бозсозӣ аз хусуси соҳибхитиёрии миллии республикаҳо ҳарф зада шавад ҳам, иттифоқ дар шакли нав нигоҳ доштан дар назар дошта шуда буд. Кремл ба муқобили аз таркиби СССР ҷудо шуда ба-ромадани давлати мустақил сохтани республикаҳои иттифоқӣ бо ҷидду ҷаҳд муқобил истод.

Чорум, дар асоси ғояи М.С.Горбачёв бозсозиро ба амал баровардан аз имкон берун буд. Чунки муносибатҳои мулкӣ доираи сотсиализм, сиёсати соҳаи иҷтимоӣ, сиёсати милли ва динӣ, роҳбарияти якҷаҳизбӣ ва усули идоракунии мустақил ҳеҷ гоҳ бо демократия ва ошкорогӣ бо ҳам муросо накардаанд.

Ҷоғи Фарғона ва моҳияти он. Марказ барои ҷилавро аз даст надодан тамоми имкониятҳо ба қор бурд. Дар чунин шароит дар моҳҳои май-июни соли 1989 дар Қувасой байни ҷавонон безоригӣ зоҳир гардид, дар водӣ бархурди байнимиллӣ (байни туркони месхетӣ бо ҷавонони маҳаллӣ) ба амал омад. Он ба водии Фарғона ва вилояти Тошканд паҳн гардид, ранги хавфу хатарро гирифт. 7–8 июни соли 1989 дар шаҳри Қўқанд дар натиҷаи гирдиҳамоии аҳолии осоиштаро тирборон кардани аскарони қисми ҳарбӣ беш аз 50 нафар иштирокчи ҳалок гардид. Мувофиқи маълумотҳои расмӣ, 3–12 июни соли 1989 дар вилояти Фарғона бархурди милли сар зада, дар натиҷаи аз тарафи аскарони ҳарбӣ тирборон кардани намоишгарон 103 нафар ҳалок шуд. 1011 нафар захм бардошта 757 хонадон оташ зада, вайрон гардид.

Баъди ҷоғи Фарғона роҳбарияти нави сиёсии Ўзбекистон таҳти сарпарастии Ислоҳ Каримов нисбати ин масъала мавқеи принципиалиро намоиш дод. Вазъи иҷтимоиву иқтисодии Ўзбекистонро омӯхта, ба он баҳои дуруст дода, Ислоҳ Каримов дар яке аз конференси матбуотӣ зикр намуд: «Ўзбекистон боз ба як Фарғона тоқат карда наме-тавонад».

Ба забони ўзбекӣ додани мақоми давлатӣ. 21 октябри соли 1989 дар

сессияи XI Шӯрои Олии Республика Қонунро «Дар бораи забони давлатии РШС Ўзбекистон» қабул шуд. Ба забони ўзбекӣ додани мақоми давлатӣ дар ҳаёти маданӣ, маънавӣ ва сиёсии халқи ўзбек ва дигар халқҳое, ки дар республика зиндагонӣ мекунанд, воқеаи муҳим гардид.

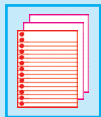
Мулоҳиза!

Хонед ва мулоҳиза ронед!

«Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ноқобилии худро намоиш доданд. Онҳо гирифтани пеши роҳи тартибвайронкунии оммавӣ он тараф истад, бисёр вақт худи онҳо ба ин бетартибиҳо роҳро боз намуданд. Баъдтар бошад, боз вазъият барқарор ёбад, истинтоҳ сар шавад, онҳо сатҳан пеш бурдани корҳоро афзал донистанд. Оқибат ташкилотчиён ва сабабгори асосии фочиа дар паноҳ монданд».

Ислом Каримов

Қонун ба инкишофи забони ўзбекӣ ва маданияти он имконият фароҳам овард. Баробари ин дар он барои ривочи забонҳои дигар халқҳое, ки дар ҳудуди республика истиқомат доранд, имкониятро муҳайё сохт. Июни соли 1990 дар шаҳрҳои Ўш ва Ўзгани водии Фарғона (ҳудуди Қирғизистони ҳамсоя) байни қирғизон ва ўзбекон мочарои этникӣ сар зад. Дар натиҷаи ин мочаро (куштори Ўш) ҳазорон ўзбеко-ни бегуноҳ ҳалок шуданд. Марказ аз ин вазъияти мураккаби этникӣ дар роҳи амалӣ гардондани мақсадҳои худ кӯшид, халқҳои туркии аз азал ҳамхунро ба ҳамдигар муқобил гузошт. Ана дар чунин шароити мураккаб халқи ўзбек сабру тоқат, бардошт, кушодадилии дар давоми асрҳо аз озмоиш гузаштаро намоён карда, ба ифвогари қувваҳои гуногуни сиёсӣ ва ифвогарон дода нашуд, ҳукумати Ўзбекистон ҳам дар ин масъала сиёсати собитқадамонаро пеш бурда, дар саросари минтақа барои нигоҳ доштани сулҳу салоҳ нақши муҳим бозид.

Шарҳи истилоҳот!

Интернатионализм – тамоили якдилӣ ва ҳамкори байниҳамдигарӣ, ки асосашро озодии миллатҳо, истиқлол баробарии ҳуқуқи халқҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ташкил медиҳад.

Партократик – асосашро ҳукмдории ҳизбӣ ташкил медиҳад.

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом сабабҳо СССР-ро ба вазъияти инкироз овард?
2. Сиёсати «бозсозӣ» гуфта чиро мефаҳмед?
3. Барои чӣ сиёсати «бозсозӣ» барбод рафт?
4. Аз ба забони ўзбекӣ мақоми давлатӣ додан чӣ қадар вақт гузашт?
5. Барои ба дигар минтақаҳо паҳн шудани фочиайи Фарғона чиҳо сабабгор буданд?
6. Фочиайи Фарғона аз чӣ сабаб содир гардид, оё оқибатҳои онро медонед?
7. Вазифаи хонагӣ. Доир ба мавзӯи сиёсати бозсозӣ чадвалро пур кунед.

Бозсозӣ	Мархилаҳо	Мазмунаш	Сабабҳои мағлубият	Оқибатҳо

§ 28. Ўзбекистон дар остонаи ба даст овардани истиқлол

Тағйиротҳои нав дар роҳбарияти сиёсии РШС Ўзбекистон. 23 юни соли 1989 иқтисодшинос ва корманди ҳизбии соҳибтаҷриба Ислоҳ Каримов котиби аввали КМ ҲКЎ интихоб гардид. Вай дар пленуми ўро интихобкарда нутқ эрод намуда, мавқеъ ва нақши Ўзбекистонро дар Иттифоқ мушаххас ва равшан муайян карда, эҳёи мероси маданӣ ва ҳақиқати таърихӣ, ривочи урфу одат ва инъаноти миллӣ зарурати объективӣ буданашро зикр намуд.

Ҳаракати халқии «Бирлик», маҳдудсозии иҷтимоӣ-сиёсии Ҳизби демократии «Эрк» ва хатоҳои он. Дар ин давр дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии Ўзбекистон тағйиротҳои ҷиддӣ, алалхусус, фаъолшавии ташкилотҳои ҷамоатӣ ва қатъан боло рафтани маданияти сиёсӣ рӯй дод. Моҳи ноябри соли 1988 **Ҳаракати халқии «Бирлик»** (роҳбараш профессор Абдурахим Пўлодов) ба сифати ташкилоти ҷамоатӣ созмон ёфт. Ҳамчунин, дар заминаи он Иттиҳоди нависандагони

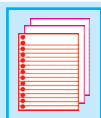

Ислоҳ
Каримов

чавони ўзбек (ноябри соли 1988 асос гузошта шудааст), ҳамчунин ҳаракати бонувони «Томарис» ба фаъолият шурӯъ намуданд. Онҳо охири солҳои 80-ум – аввали солҳои 90-уми асри ХХ дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии республика нақши калон гузоштанд, рӯзномаҳои «Бирлик», «Томарис»-и ҳаракат ва дигар рӯзномаҳо дар ҳолати нисф кушод рӯйи ҷо про диданд, инчунин дар байни аҳолии Ўзбекистон паҳн шуданд.

Як гурӯҳ фаъолони ҳаракати халқии «Бирлик» баъдтар тахти сарвари шоири модерн Муҳаммад Солеҳ (Салой Мадаминов) ҳаракатро барои созмон додани ҳизби нав оғоз намуданд. 30 апрели соли 1990 анҷумани таъсиси Ҳизби демократии «Эрк» ба амал омада, барнома ва низоми онро қабул намуд. Рӯзномаи «Эрк», ки солҳои 1990–1992 аз тарафи ҳизб нашр карда шуд, дар байни аҳолии Ўзбекистон ниҳоят машҳур гашт.

Ин ҳаракат ва дигар ҳизбҳои ҳаракатҳои рӯхияташ демократии Ўзбекистон ташкил ёфтанд). Онҳо вусъат додани ошкорой, фаъол гардондани ислохотҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, эҳёи суннатҳои халқи ўзбек, хусусан, анъана ва маросимҳо, дар ҳаёти республика барҳамзании ҳукмронии Марказӣ, инчунин бо маъноӣ асосӣ расидан ба истиқлоли сиёсӣ ва иқтисодӣ барин талабҳоро пеш гузоштанд. Аммо роҳбарони ин ҳаракат ва ҳизбҳо ба роҳи муҳолифат ба сиёсати Президенти Республикаи Ўзбекистон ва Шӯрои Олии Ўзбекистон гузашта, он ба ризомандиву ҳамҷиҳатии шаҳрвандон футур мерасондагӣ шуд. Баъди он аз соли 1992 эътиборан «Бирлик» ва «Эрк» дар худуди Ўзбекистон фаъолияти сиёсии худро боздошт.

Худро озмуда бинед!

«Томарис» – ин ... Ислоҳ Каримов – ин ...

«Бирлик» – ин ... Мираҳмад Мирқосимов – ин ...

«Эрк» – ин ... Шукрулло Мирсаидов – ин ...

Ҷорӣ кардани идоракунии президентӣ дар РШС Ўзбекистон. 24 марти соли 1990 дар даъвати дувоздахуми сессияи 1 Шӯрои Олии РШС Ўзбекистон дар Ўзбекистон идоракунии президентӣ таъсис ёфта, котиби якуми КМ Ҳизби коммунистии Ўзбекистон Ислоҳ Каримов Президенти РШС Ўзбекистон интиҳоб гардид. Дар байни республикаҳои

иттифоқӣ аввалин шуда дар Ўзбекистон идоракунии президентӣ чорӣ гардид.

Ба шакли идоракунии президентӣ гузаштани ҳокимият дар Ўзбекистон дар боби соҳибхитиёрӣ ва таърихи давлатдорӣ моҳиятан марҳалаи нав гардид. Пайдошавии идоракунии президентӣ ва таракқиёт дар республика аз марҳалаи зерин иборат буд:

Марҳилаи аввал. Моҳи март-октябри соли 1990-ро ташкил медиҳад. Дар он моҳи марти соли 1990 лавозими Президенти РШС Ўзбекистон таъсис ёфта, қонун қабул гардид. Президенти аввалини Ўзбекистон интихоб шуд. Моҳи соли 1990 декларатсияи мустақилияти Ўзбекистон қабул гардида, тахти сарвари И.Каримов комиссияи конститутсионӣ ташкил ёфт.

Марҳилаи дуюм. Моҳҳои ноябри соли 1990–августии соли 1991-ро дар бар мегирад. 1 ноябри соли 1990 Қонун «Дар бораи тақомули бахшидани низоми ҳокимияти иҷроия ва идоракунии РШС Ўзбекистон, инчунин даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи РШС Ўзбекистон (қонуни Асосӣ соли 1978 қабул гардида буд)» қабул гардид. Мувофиқи қонун дар Ўзбекистон ба ҳокимияти президентӣ ҳокимияти идоракунии иҷроияи Шӯрои Вазирон ҳамроҳ карда шуд. Шӯрои Вазирони РШС Ўзбекистон ба Девони Вазирони ҳузури Президенти РШС Ўзбекистон табдил дода шуд. Президенти РШС Ўзбекистон **Ислом Каримов** дар айни як вақт раиси Девони Вазирон шуд.

Марҳилаи сеюм аз моҳҳои сентябри соли 1991 – январии соли 1992 иборат буда, баъди ба истиқлол расидани Республикаи Ўзбекистон 29 декабри соли 1991 бори аввал бо роҳи овоздиҳии пинҳонӣ гузарондани интихоботи бевоситаи умумӣ ва муқобил Ислом Каримов ба муддати 5 сол **Президенти Республикаи Ўзбекистон** интихоб гардид. Марҳалаи мазкур то 4 январии соли 1992 бо қабули Қонун «Дар бораи барҳам додани вазифаи ноиби президент, инчунин таъсис додани вазифаи Нахуствазири Республикаи Ўзбекистон ва ба Конститутсияи (Қонуни Асосии) Республикаи Ўзбекистон даровардани тағйиротҳо» ба анҷом расид.

Декларатсияи истиқлол ва аҳамияти он. Дар Ўзбекистон ва минбаъд дар дигар республикаҳои иттифоқӣ қорӣ кардани лавозими президентӣ ба Марказ зарбаи саҳт гардид. Лекин ба ин нигоҳ накарда Маскав ва лаганбардорони он дар республикаҳо тамоми имкониятро истифода бурда, ба роҳи нигоҳ доштани Иттифоқ ҳаракат намуданд. Вале ҳукми таърих дигар хел буд.

Мулоҳиза!

Ислом Каримов дар як вақт дар вазифаи раиси Девони Вазирон то моҳи январӣ соли 2005 кор кард. Ба дониши андӯхтаатон аз фанни асосҳои давлат ва ҳуқуқи синфи 8 таъя намуда, чаро маҳз то соли 2005 дар ин вазифа фаъолият бурдани ўро эзоҳ диҳед.

Дар даъвати дувоздаҳуми сессияи II Шўрои Олии РШС Ўзбекистон, ки 20 июни соли 1990 ба амал омад, Декларатсияи истиқлол қабул гардид. Маҳз Декларатсияи истиқлол ба сўйи мустақилияти Ўзбекистон гузоштани қадами ниҳоят муҳим ва пурсамар гардид. Алқисса, Декларатсияи истиқлоли Ўзбекистон дар боби офариниши асосҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии мустақилияти давлати миллӣ хизмати калон намуд. 14 декабр РШСМ Қароқалпоқистон Декларатсияи соҳибхитиёро дар таркиби РШС Ўзбекистон қабул намуд.

Шартномаи нави Иттиҳод ва ГКЧП. Воқеаҳои мазкури Ўзбекистон, инчунин аз таркиби СССР моҳҳои март-майи соли 1990 баромадани Литва, Латвия ва Эстония ба якпорчагии давлати СССР таъсири қиддӣ расонд. Соли 1990 СССР аз ҳукмронии ҳизби коммунистӣ даст кашида, ҳаракати миллӣ пурзўр гардид. Мамлакатҳои соҳили Балтика истиқлолияти худро эълон намуданд. Ҳатто 12 июни соли 1990 Декларатсияи Истиқлолияти давлати РШСФР қабул гардид. 17 март соли 1991 бори аввал дар СССР раёйпурсии умумихалқӣ гузаронда аз тарафи Марказ барои нигоҳ доштани Иттифоқ ҳаракати қиддӣ карда шуд.

23 апрели соли 1991 дар наздики Маскав дар Ново-Огарёво дар воҳўрии роҳбарони идораи воломақоми 9 республикаи иттифоқӣ РШСФР, Украина, Белоруссия, Ўзбекистон, Қазоқистон, Озарбойҷон, Тоҷикистон, Қирғизистон ва Туркменистон «баёноти муштарак оид ба баргараф сохтани ҳолати нугувор ва барқароркунии аҳволи

мамлакат андешидани чораву тадбирҳои таъхирнопазир» қабул гардид. Дар баёноти тайёркунии лоиҳаи ҳуҷҷати шартномаи Иттифоқро дар вақти наздик ба анҷом расондан зикр ёфта буд. Баёноти муштарак 9+1 (нӯҳ республика + марказ) ном гирифт. Қараёнҳои мураккаб сурат гирифтанд, баҳсу мунозираҳо то дер давом карданд. Лоиҳаи «Шартнома дар бораи Иттиҳоди давлатҳои мустақил» дар матбуоти Ўзбекистон рӯзҳои 28 июн ва 16 август эълон гардид. 20 август шартномаи нави Иттиҳод ба имзо расиданаш лозим буд.

Воқеаҳои 19–21 августи соли 1991 дар Маскав рӯй доданд. Саркотиби КМ КПСС ва Президенти СССР М.Горбачёв аз ҳокимият дур карда шуда, тахти сарпарастии ноиби Президент **Геннадий Янаев** аз тарафи роҳбарони воломақом **Кумитаи Давлатии ҳолати ғавқулда (ГКЧП)** ташкил ёфтаниш, вале дар фурсати кӯтоҳ тахти роҳбарии Президенти РШСФР **Борис Елсин** аз тарафи қувваҳои демократӣ пахш намудани он аз оянда надоштани СССР далолат меод.

Баъди барбодшавии исён республикаҳои иттифоқии дар таркиби СССР буда истиқлолият ва соҳибхитиёрии худро эълон намуданд. КПСС ва СССР ба таназзул дучор омад. КПСС ба сифати ҳизби сиёсӣ 29 августи соли 1991 ғайолияти худро боздошт. **25 декабри соли 1991** давлати СССР ҳам ба сифати субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ барҳам хӯрд.

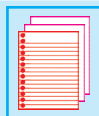

Мулоҳиза!

Сабабҳои «9+1» номидани шартномаро фаҳмонед. Ба хотир оваред! Аз августи соли 1940 СССР аз 15 республикаи иттифоқӣ иборат буд.

Эълон гардидани истиқлолияти Республикаи Ўзбекистон. Ўзбекистон ханӯз дар таркиби иттифоқ буда, дар айёме, ки ҳама аз ба давлати конфедеративӣ табдил ёфтани СССР умедвор буданд, воқеаи сиёсӣ рӯй дод. Ўзбекистон худро аз СССР мустақил эълон намуд. **31 августи соли 1991** дар сессияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Республикаи Ўзбекистон даъвати дувоздаҳум, маърузаи Президент Ислоҳ Каримов дар бораи истиқлолияти давлатии Республикаи Ўзбекистон шунавида шуд. Дар сессияи Қонун «Дар бораи истиқлолияти давлатии Республикаи Ўзбекистон» қабул гардид. Қонуни мазкур аз 17 модда иборат буда, дар он аломатҳои асосии Республикаи Ўзбекистон муайян гар-

диданд. Мувофиқи Қонун 1 сентябр Рӯзи истиқлолияти Республикаи Ўзбекистон муайян гардид.

Худро озмуда бинед!

31 августи соли 1991 – ин ...

25 декабри соли 1991 – ин ...

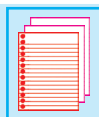
17 марти соли 1991 – ин ...

29 августи соли 1991 – ин ...

19–21 августи соли 1991 – ин ...

23 апрели соли 1991 – ин ...

Ҳамин тавр, орзуи асринаи халқамон дар боби ба даст овардани истиқлол чомаи амал пӯшид. Ба давраи мустамликадории 125-солаи империяи Руссия ва СССР хотима гузошта шуд. Орзуи муқаддас ва таърихии халқи ўзбек чомаи амал пӯшида, Республикаи Ўзбекистон бо роҳи осоиштаи парламентӣ ба давлатдории мустақили худ аз нав расид. Ин воқеаи нодир ба таърихи давлатдории саҳифаи заррини халқи ўзбек, ки соҳиби гузаштаи беш аз 3500 сола аст, навишта шуд. Истиқлолият комёбии аз ҳама волои дар асри ХХ ба даст омада, маҳсули хуни муқаддас ва табарруки рехтаи аҷдодамон ба ҳисоб меравад.

Шарҳи истилоҳот!

Референдум (лот. чизи зарурии хабардиҳанда) – раёйпурсии умумихалқии дорои аҳамияти давлатӣ оид ба масъалаҳои муҳим гузарондашаванда ва баъзан барои қабулкунии қонунҳо чун асос хизматкунандаи раёйпурсии умумихалқӣ, бо роҳи овоздиҳӣ муайян кардани фикри халқ.

Витсе-Президент (лот. висе – ба чояш) – қисми таркиби якуми ифодакунандаи маъноҳои «ҷонишин», «ёрирасон». Витсе-Президент – ҷониши Президент.

Декларатсия (маълум мекунам) – ягон ҳуҷҷати қонуни муҳими ҳукумати, ташкилот, баёноти ба бисёриҳо расонда додани воқеа.

Савол ва супоришҳо:

1. Аз чӣ сабаб дар Ўзбекистон фаъолияти ҳаракати «Бирлик» ва ҳизби «Эрк» кӯтоҳмуддат гардид?
2. 23 июни соли 1989 дар ҷойи иттифоқ дар Ўзбекистон чӣ гуна тағйиротҳо ба амал омаданд?
3. Исломи Каримов баъди сарвари Ўзбекистон шудан дар назди Маскав чӣ гуна талабҳоро пеш гузошта буд?
4. Ба имзо нашудани шартномаи нави Иттифоқ чӣ сабаб гардид?

МУНДАРИЧА

Муқаддима

Боби I. Ба роҳ мондани Ҳокимияти Шӯравӣ дар кишвари Туркистон ва муборизаи халқи ўзбек барои истиқлолият (солҳои 1917–1924)

- § 1. Кишвари Туркистон дар байни феврал-октябри соли 1917 5
- § 2. Ба тарзи маҷбурӣ ба роҳ мондани ҳукумати шӯроҳо дар Туркистон ва диктатураи болшевикон 11
- § 3. Мухторияти Туркистон – марҳалаи нав дар таърихи давлатдории халқҳои таҳҷой..... 14
- § 4. Ба роҳ мондани низоми идораи ҳокимияти шӯроҳо дар Туркистон ва тағйиротҳо дар соҳаи иқтисодиёт 20
- § 5. Ҷунбишҳои силоҳнок ба муқобили ҳокимияти шӯравӣ дар РШСМ Туркистон 25
- § 6. Мубориза барои ислохот дар Аморати Бухоро, инчунин аз ҷониби лашкари сурх вожгун сохтани ҳокимияти амирӣ. Ташкилҳои РХШБ ва фаъолияти он 31
- § 7. Вазъияти хонигарии Хева, инчунин вожгуншавии ҳокимияти хонигарӣ. Ташкилҳои РШХХ ва ислоҳоти гуногун 37
- § 8. Мубориза ба муқобили лашкари сурх дар РШСБ ва РШХХ 42
- § 9. Гузарондани сарҳадбандии милли-худудӣ дар республикаҳои Осиёи Миёна ва оқибатҳои он 48

Боби II. Сиёсати пешбардаи ҳокимияти шӯравӣ нисбати Ўзбекистон (солҳои 1925–1939)

- § 10. Ташкил ёфтани РШС Ўзбекистон 55
- § 11. Сиёсати коллективизаторонӣ дар хоҷагии деҳоти Ўзбекистон ва бадарғакунии кулакҳо 61
- § 12. Дар Ўзбекистон ба амал баровардани сиёсати индустриякунонӣ ва масъалаи кадрҳо 67
- § 13. Ҷараёни ба озодӣ баромадани занону духтарони ўзбек ва муаммоҳо 71

§ 14. Сиёсати маданияи пешбурдаи ҳокимияти шӯравӣ дар Ўзбекистон	75
§ 15. Сиёсати таъбири ҳокимияти шӯравӣ дар Ўзбекистон: моҳият ва оқибатҳои он	80

Боби III. Ўзбекистон дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон (солҳои 1939–1945)

§ 16. Оғозҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва ба гирдоби ҷанг кашида шудани Ўзбекистон	87
§ 17. Саноат ва кишоварзии Ўзбекистон дар хизмати фронт	91
§ 18. Ҷасорат ва қаҳрамонии ўзбекистонӣ дар фронт	95
§ 19. Илм ва маданияти Ўзбекистон дар хизмат барои ғалаба	101

Боби IV. Вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодии Ўзбекистон ва муаммоҳои ривҷоӣ (солҳои 1945–1959)

§ 20. Аҳволи хоҷагии халқи Ўзбекистон баъди ҷанг	105
§ 21. Таъриқи зидди зӯриш ва фаш гардидаи шахспарастӣ дар ҷамъияти шӯравӣ	108
§ 22. Яктарафаи ривҷоӣи саноат дар Ўзбекистон	112

Боби V. Ўзбекистон дар давраи таракқиати барқарор (солҳои 1959–1983)

§ 23. Тағйиротҳо дар ҳаёти сиёсии Ўзбекистон, инчунин тобеъгии шӯроҳо ба мақомоти ҳизбӣ	116
§ 24. Ба вуҷуд омадани саноати сӯзишворӣ ва маъдани кӯҳӣ дар Ўзбекистон инчунин тағйиротҳо дар таркиби миллии аҳоли	120
25-§. Душвор шудани вазъи экологӣ дар Ўзбекистон ва фочиаи Арал	123

Боби VI. Инқирози ҳокимияти шӯравӣ дар Ўзбекистон ва ҳаракатҳо барои истиқлолият (солҳои 1989–1991)

26-§. Кори пахта дар Ўзбекистон ва оқибатҳои он	127
27-§. Сиёсати бозсозӣ ва инқирози он. Фочиаҳои Фарғона	131
28-§. Ўзбекистон дар остонаи ба даст овардани истиқлол	135

QAHRAMON RAJABOV, AKBAR ZAMONOV

O‘ZBEKISTON TARIXI (1917 – 1991-YILLAR)

O‘rta ta’lim muassasalarining 10-sinflari uchun darslik

(Tojik tilida)

Birinchi nashr

Тарҷумон Ш.Турдиқулов
Муҳаррир Х.Ҳамидов
Муҳаррири бадеӣ Ш.Мирфаёзов
Муҳаррири техникӣ Д.Ҷалилов
Мусахҳеҳ М.Қиронова
Саҳифабанди компютерӣ Ҳ. Шарипова

Литсензияи нашриёт АИ № 290. 04.11.2016

Ба чопаш 16.10.2017 рухсат дода шуд. Андозаи 70x90 ¹/₁₆.
Гарнитурани «Times New Roman Tj». Бо усули офсет дар қоғази офсет
чоп шудааст. Ҷузъи чопии шартӣ 10,53. Ҷузъи нашруву ҳисобӣ 9,3.
Адади нашр 7648 нусха. Шартномаи 17-615 Супориши

Дар Хонаи эҷодии табъу наشري ба номи
Ғафур Ғуломи Оҷонсии матбуот ва ахбори Ўзбекистон,
100128, Тошканд кӯчаи Лабзак, 86 тайёр шудааст.

Телефонҳо: (371) 241-25-24, 241-48-62, 241-83-29

Faks: (371) 241-82-69

www.gglit.uz

info@gglit.uz

Дар ХЭТН «Ўзбекистон»-и Оҷонсии матбуот ва ахбори Ўзбекистон,
Тошканд 100129, кӯчаи Навоӣ 30 чоп шудааст.

**Ҷадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби
ба иҷора додашуда**

№	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб Ҳангоми гирифтани	Имзои раҳ- бари синфи	Ҳолати китоб Ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						

Ҷадвали боло Ҳангоми ба иҷора дода шудан ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани китоб аз тарафи раҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб Ҳангоми бори аввал супоридан.
Хуб	Муқовалаш бутун, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои ҳаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, қанорҳои қоҳида, якҷанд хатҳо қоҳида, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир гаштааст. Варақҳои ҷудо-шудааш аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қоҳида шудаанд.
Ғайри- қаноатбахш	Муқова хат қоҳида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо гаштааст, ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат қоҳида, ранг қарда партофта шудааст, китоб барқарор қарда намешавад.